

HÍD

IRODALOM • MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

A HETVENÉVES NÉMETH ISTVÁN
ÉS A HATVANÉVES DOMONKOS ISTVÁN KÖSZÖNTÉSE
SZELI ISTVÁN, LÁNCZ IRÉN, UTASI CSABA,
BÁNYAI JÁNOS, BORDÁS GYÖZŐ, VÁRADY TIBOR
ÉS BENCE ERIKA ÍRÁSAI

ALEKSANDAR TIŠMA, MILICA MIČIĆ DIMOVSKA
ÉS MIODRAG PAVLOVIĆ PRÓZÁJA

KLAMÁR ZOLTÁN SZOCIOGRÁFIAI TANULMÁNYA

KÖNYV-
SZÍNI- KRIKKA
KÉPZŐMŰVÉSZETI

2000

Augusztus

HÍD
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934
LXIV. évfolyam

Fő- és felelős szerkesztő:
Bori Imre

A szerkesztőbizottság tagjai:
Bordás Győző
Gerold László (kritikai rovat)

Kéziratgondozás:
Buzás Márta

TARTALOM

A millennium éve – Bács várának romjai 501

Évfordulók

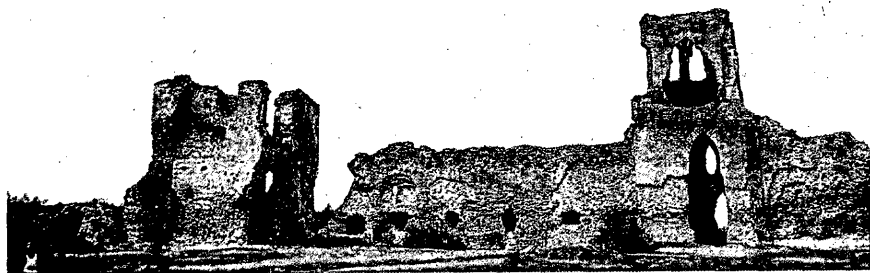
Szeli István: A hetvenéves Németh István (méltatás) 503

*Láncz Irén: „... minden szónak a helyén kell lennie”
(tanulmány)* 507

*Kopilovity Hajnalka: Előmunkálatok Németh István műveinek
bibliográfiájához (bibliográfia)* 515

*Utasi Csaba: A konstruktív álmoktól a meghasonlásig
(Domonkos István költészetéről)* 533

A MILLENNIUM ÉVE



(Dormán László felvétele)

BÁCS VÁRÁNAK ROMJAI

Bács múltja mélyen belenyúl a századok homályába. Elsőnek a Salzburgi Krónika tett említést róla 873-ban – avar földvárként jelölte meg –, de már jóval korábban is lakott hely volt. A honfoglaló magyarok 895 körül vették birtokukba, s István király korában, 1010 táján, ez lett a bácsi várkerület székhelye, bár magát a földvárat a régészet nem tárta fel. Bács megye első név szerint ismert ispánja Vid volt, aki 1070 táján Salamon király egyik legbefolyásosabb híve.

Az 1010 táján létrehozott kalocsai egyházmegye katonai védelmét a bácsi vár látta el, az okiratok olykor bácsi érsekséget is emlegetnek. A kettős név sok bonyodalmat okozott az évszázadok során, az egyháztörténelem csak a XIX. században tisztázta megnyugtatóan a vitás kérdést: a kalocsai érsekség és a bácsi érsekség egyet jelent. Egyébként már egy III. Béla kori jövedelemjegyzék is így fogalmazott: „Magyarországon két érseki székhely van: az esztergomi és a kalocsai . . . A kalocsaié a bácsi székhely.”

Az egyik legszebb középkori emlékünket, a bácsi síksági téglavárat a XIV. században emelték, feltehetően 1338 és 1342 között, Károly Róbert idején, alighanem a régi földvár helyén vagy közelében, a mosztongai mocsarak szélén, egy szigetszerűen kiemelkedő dombon, évszázados tölgyfaerdő kellős közepén. Többemeletes lakótornyát és a várudvar házait 3–5 méter széles fallal vették körül, szabálytalan ötszög alakban, a terephez alkalmazkodva. Nyolc tornya volt, négy még ma is áll, akárcsak a masszív téglafal maradványa, amelynek vörös színe élénken virít a fák és a bokrok zöldjében. Az itt lelhető jó minőségű agyagból készültek a várépületek dekoratív díszítményei is. A múlt századi ásatások során terrakottából kialakított ablakkeretek, boltozatbordák, rozetták, azaz égetett rózsácskák kerültek elő. „A terrakotta alkalmazása egyik jellegzetessége a bácsi várnak, s ebből a szempontból szinte példa nélkül áll az eddig ismert, téglából emelt építmények között” – írta jelentésében Henszlmann Imre régész.

A XV. század folyamán a reneszánsz műveltség egyik központja a bácsi vár, „aranyos és selymes” termeiben, Fraknoi Vilmos történész szerint „a tudomány és a művészet kincsei épp oly gazdagságban voltak itt feltalálhatóak, mint Esztergomban és Zágrábban”.

Egyik legismertebb lakója Váradai Péter érsek volt, Mátyás király budai humanista körének emlékezetes alakja. Könyvtáráról volt nevezetes, de egy páratlan vízgazdálkodási vállalkozás is nevéhez fűződik: a mosztongai mocsarat két helyen összekötötte a Dunával, s így várát, a posvány helyett, folyó vízzel vette körül. „Bevezettem Bácsba a Dunát” – írta nem kis büszkeséggel barátjának, Báthori Miklós váci püspöknek.

A bácsi vár a törökök kivonulása után, a Rákóczi-felkelés idején pusztult el. A kurucok 1704-ben, bácskai hadjáratuk során bevették és feldúlták, az osztrákok pedig 1705-ben felrobbantották. Azóta végképp az enyészeté . . .

ÉVFORDULÓK

A HETVENÉVES NÉMETH ISTVÁN

SZELI ISTVÁN

Egyre többen vannak az irodalom e sorok írójához közel álló mívesei között, akikről (ha nem másért, hát hatvanadik, hetvenedik vagy hetvenötödik életévük betöltése alkalmából) illendőnek tartja, hogy megemlékezzen, s hogy az olvasók nagy nyilvánosságának immár sokadszor felhívja a figyelmét életművük, humánus eszméik vagy művészi alkotómunkájuk értékeire. Meg hát hogy az alulírott róluk egykor felvázolt portréinak (afféle foglalkozási ártalomból eredő) elrajzolt vonásait kiigazítsa. Ez utóbbin pedig a szakmaiság túltengését és eluralkodását kell értenünk, amelyek miatt az arckép emberi hitele gyakran oly sokat veszít meggyőző erejéből. Idők során e portrék készítője ugyanis meggyőződött róla, hogy az irodalomtörténet, a kritika, az esztétika, a költészettan, a műfajok elmélete, a stilisztika, a verstan meg az irodalomtudomány megannyi más ágának akár magas fokú ismerete sem nyújt minden esetben kellő biztosítékot az írói egyéniség, az egészalakos emberi és művészi jellemkép megmintázásához, mint ahogy ahhoz sem, hogy pontosan megjelölje a helyét képlékeny szellemi világunk földabroszának hosszúsági és szélességi körein. Éppen ezért az ilyen személyi jubileum meghittebb légköre rendszerint arra serkenti, sőt arra készíti a „térképrajzolót”, hogy elemzésének felsorolt területeit, megszokott munkaformáit és rutinosan alkalmazott eszközeit mellőzve ne csak az írói életmű ismételten nagyítólencséje alá került darabjait pergesse át emlékezete orsóján, hanem a magában hordott írói arcképnek vonásait is kiegészítse gyarapodó ismereteinek újabb elemeivel. Hogy regisztrálja

az időfolyamat eredményeként bekövetkező módosulásokat, azok indítékait, mibenlétét, kitapintható jeleit; hogy megnevezze az író stílusában, ábrázolásmódjában és eszköztárában észlelt elmozdulásokat. Mindenekelőtt pedig hogy önmaga érdekében (a régiiek nyelvén mondva: „a maga mentségére”) kiegészítse vagy éppen korrigálja saját egykori, harminc–negyven esztendő megállapításait, amelyeket nemcsak futólag, napi érdekű jegyzet formájában vagy olvasói kommentár gyanánt vetett papírra, hanem időtállóbbnak szánt tömör lexikonszöveggként vagy a tankönyv óvatos megfontoltságával fogalmazott meg róla, mint ahogy maga is tette egy jó harminc esztendeje írt gimnáziumi tankönyvben, mondván: „Németh István (1930) elbeszéléseiben a magyar novellaírás Móricz Zsigmond-i hagyományai élnek tovább.” Igaz, hogy ezt a végérvényesnek látszó, szentenciaszerűen hangzó s magabiztosan intonált megállapítást olyanok követik, hogy „*A Parasztkirályság* c. elbeszéléskötetének klasszikus, epikai menetű novellái a falu emberének nehéz küzdelmeit tragikus és sötét színekkel mutatják be, de az *Egy ember ül az udvaron* c. kötete már elfordulást jelent ettől a novellastílustól. Ez a változás főleg a cselekményesség visszaszorulásában s a környezet megváltozásában jelentkezik: hősei városba került falusi emberek, akiknek gondolkodásformája, szokásai s beszéde is jelentős változáson mentek át: a kényelmes előadást, az epikusan ömlő beszédet belső monológok és fordultatos dialógusok helyettesítik. Még modernebb formát talál, a »történetet« még tovább egyszerűsíti a *Hűtlen este* c. kötetében, amelyben az író befelőlfordulása s a belső terek iránti érdeklődése még hangsúlyozottabbá válik.” A bevezető mondatot követő példák és utalások mintha már Németh további írói fejlődésének egyéni útja felé mutatnának, mégis az elsőül idézett mondat bizonyult a legmaradandóbbnak, mert sokféle változatban és számos szövegben bukkan fel, s nem is mindig az elismerés szándékával, mint ahogy itt, vagy Herceg Jánosnál s még jó néhány más minősítésben, hanem az írói eredetiség hiányára célozva vele.

Németh István finom intuíciója jól érzett rá, hogy az a Móriczcal való példálózás nem egészen helyénvaló, mert megsokallva az elismerés e már-már saját képességeinek hitelét is hátrányosan befolyásoló hangoztatását (jómagamat tartván e móriczi párhuzam forgalomba hozójának) kissé méltatlankodva szögezte nekem a kérdést: „Miért nem engedtek egyszer már Németh István-i írónak lennem?” Ez a mindenképpen jogos

kérdés abból az alkalomból hangzott el, hogy a hatvanas évek közepe táján írószövetségi meghívásra együtt lépett fel Fehér Ferencsel Csongrádon és Hódmezővásárhelyen, s ahol nekem az a szerep jutott, hogy rövid ismertetőt mondjak róluk a hallgatóság tájékoztatása céljából. Tehát nem írói klubokban, tanszékeken, szakmailag képzett körök előtt, hanem írókkal és irodalommal a legjobb esetben is az alkalmi olvasó szintjén ismerős könyvtárlátogató közönségnek. Már pedig tapasztalatom szerint a nagyközönség eligazítására és véleményének formálására a legtöbb író jóval érzékenyebb, mint a hivatásos kritikusok nagy szakmai pedantériával kimunkált s ennél fogva csak keveseket érdeklő véleményére. Neki volt hát igaza, mikor azt fejtegette, hogy az efféle ismertetéseknek nem arra kell rámutatniuk, hogy a bemutatás tárgya miben és mennyiben emlékeztet más íróra, hanem sokkal inkább arra, hogy miben azonos önmagával, hogy művében személy szerint ő van jelen, nem pedig valaki más. Ily módon aztán a tankönyv idézett megállapításából mindössze a valóságirodalomra tett utalás a helytálló, de abban is az egyedi vonások a fontosak, nem pedig a szó általános jelentéstartalma. Azaz az író emberszemléletének, illetve ábrázolóművészetének az elmozdulása az ösztönös felől a tudatos irányába. S hogy mennyire nem pusztán a formátlan őserő, az érdes valóság iránti öntudatlan vonzódás Németh István írói karaktervilágának elsőrendű jegye, hanem legalább ilyen mértékben az élet rejtettebb, finomabb jelenségei iránti fogékonyság is, arra ugyancsak a vásárhelyi szereplés egy apró epizódja lehet a bizonyosság, amit azonban talán ő maga sem raktározott el emlékezete rekeszeiben.

Az írói bemutatkozást követő ismerkedő fogadás nyújtott alkalmat számunkra, hogy megköszönjük a nemzet kolozváriból pestivé lett első művésznőjének, hogy magánszámaival, csodálatos szövegmondásával, a székely népballadák és klasszikus magyar költők versinterpretációival oly hathatósan járult hozzá a vendégek föllépésének a sikeréhez. Németh István a maga kertelés nélküli közvetlenségével és egyenességével ki is mondta, hogy mi volt ebben a versmondásban, ami őt annyira megkapta: még soha senkitől nem hallotta Petőfinek *A Tiszáját* akként elmondani, hogy az ne juttassa az eszébe a vájt fülű esztéták vádját a vers „Mely nyelv merne versenyezni véled” sorának egyhangúsága ellen. A művésznő pedig éppen ezzel ajándékozott meg bennünket. S az ország első művésznője épp ily egyenes szóval mondott köszönetet barátunk

„szívből jövő”, „kendőzetlen” véleménynyilvánításáért, amelyent íróember szájából mindeddig még nem hallott. S itt, ezeknél a szavaknál villant fel bennem is a rádöbbenés fénye, ezeket a jelzőket kerestem már oly régen, s ezen az esten – az író közbejöttével – végül is hozzájutottam.

Ezt az apróságot pedig azért idéztem föl több évtizedes lappangása után élményeim mélyéről, hogy háttérfedezetül állítsam a „Fényességek titkait” fürkésző Mák Ferenc Németh Istvánt minősítő soraihoz, egyikének azok közül, akik fölfigyeltek az író lírai világának értékeire. Nem a sokasodó évek emberének a meditálására, hanem a kezdettől fogva jelenvalóra, de nem kellően méltatottira. E lírai világra pedig olyképpen irányítja az olvasó figyelmét, hogy méltatásában nem a vaskos, valóság-hoz tapadt élettényeket azonosítja Németh műveiben, hanem azt a valakit, akinek a „mélységekből feltörő dallamra figyelő egész lény muzsikál”, könyvéből pedig „a táj fölött mindenütt ott lebegő dallamok, színek, illatok, látomások” képe tárul fel. Hetvenévesen tehát írónk a pálya roppant tág, majd félszázados ívére tekinthet vissza: Móricz Zsigmond indíttatásaitól a *Házioltár* bensőségességéig. A sűrű epika nagy fajsúlyától a lebegő líra felhangjaiig. A *Parasztkirályság* kondenzált légkörétől az *Ünnep Raguzában* oldottságáig.

Mindebből csak kevés jutott el a köztudatba, s ezért nem árt, ha kissé megkétszerezve, akár az író hetvenedik születésnapján is, tudatosítjuk az olvasóban a róla kialakult kép biztosabb egyensúlya végett. Meg azért is, hogy a nyolcvanadik évébe forduló régi méltatóját az ő tankönyvein nevelt diákjai ne marasztalják el azzal, hogy a Móricz árnyékába bújtatott Németh István csonka képével bocsátotta el őket az iskola padjaiból. Új tankönyvre meg már nem futja az idejéből.

„ . . . MINDEN SZÓNAK A HELYÉN KELL LENNIE”

Jegyzetek Németh István stílusáról és szövegszerkesztéséről

LÁNCZ IRÉN

Régóta foglalkoztat Németh István műveinek nyelve, stílusa. Tulajdonképpen azóta, amióta rendszeresen olvasom írásait. Első olvasáskor persze nem arra figyelek, hogy hogy ír az író, de sokszor már ekkor felfigyelek egy-egy szavára, szókapcsolatára, mondatára, mondatainak fűzésére. Igen, állapítom meg ilyenkor, ez rá, csakis rá jellemző, ez teszi felismerhetővé Németh Istvánt. S régóta tervezem, hogy megírom, mi is az, ami Németh Istvánossá teszi jegyzeteit, novelláit. (Mondtam is neki egyszer, hogy most már ő lesz soron, őt fogom megírni. De eddig valahogy nem került rá sor. Ezúttal e jegyzetemmel köszöntöm a hetvenedik születésnapját ünneplő írónkat.) Most azonban bajban vagyok. Bajban vagyok, mert el kell döntenem, egy műve alapján mondjam-e el, amit nyelvészszemmel látok, vagy használjam fel azt a sok oldalt kitevő példaanyagot, melyet eddig összegyűjtöttem. (Azokat a szövegrészeket jegyeztem ki írásaiból, melyekben kifejezőmódjának jellemzőit véltem felfedezni, és azokat a részeket, amelyekre valami miatt – például a szerkesztés miatt – felfigyeltem.) Végül úgy döntök, hogy a három kötetéből (*Díszudvar, Házioltár és Ima Tündérlakért*) való anyagomra építek, vállalva ezzel, hogy elemzésem nem lesz igazi stilisztikai elemzés, mert ahhoz, hogy az legyen, figyelembe kellene vennem a tartalmat, vagyis a megjelenített valóságot és az azt kifejező közlő közeget is, a megjelenítés anyagát is. Ez viszont csak akkor valósítható meg sikerrel, ha egy művet elemzünk.

Németh István köteteit újraolvasva látom, mennyire igaza volt Jung Károlynak, amikor a *Mogyorófavirág* utószavában azt írta, hogy Németh István elbeszélésvilága doktori értekezés témája lehetne. Es stílusa, annak változása is – tehetnénk hozzá.

Németh Istvánnak minden sorából kitetszik, hogy milyen nagy gondot fordít a nyelvre, a szavak megválogatására. Erre vonatkozó megjegyzések vannak is szövegeiben. (E jegyzet címe is egy mondatának része.) Mert számára fontos, hogy a megfelelő szó a megfelelő helyre kerüljön. Ő is válogat, mint az, akiről a *Csoda az utcasarkon* íródott, aki a vizek lefolyását egyengeti, és *szórakozok, bibelődök, segítek neki, piszmozgok egy kicsit*, válaszol a többször ugyanúgy feltett kérdésre. „Válogatott. Neki még, úgy látszik, van miből válogatnia.” Micsoda ellentét! Az egyhangúság, szürkesség és a színesség, változatosság ellentéte. Németh István rólunk ír, a mi valóságunkról, jelenünkéről, múltunkról, s „ez odaégett szavakkal nem lehet kifejezni” – írja. Mert fontosak a szavak, nem mindegy, hogy „sitítkék” vagy „sötétkék”, mert ez is sok mindent kifejez. Egy másik helyen is ír arról, hogy „. . . meg kellene őket válogatnunk, s mindegyiket a lényegéig le kéne kopárítani; le a csontjáig, sőt a velejéig. Hogy önmagában izzon mindegyik . . .” De azt is hozzáteszi, hogy „a szó önmagában semmit se mond. Még a legfontosabb szavaink se. Még a legszebbek se, nem is beszélve arról, hogy önmagában a szó, a legszebb se lehet szép. Mindennek udvara, háttere, múltja kell hogy legyen; és hangtere.” És Németh Istvánnak vannak szép szavai. Azért lesznek szépek, mert van udvaruk, hátterük, szavai azért telnek meg kifejező erővel, mert mögöttük áll az író érzésvilágával, hangulataival, benyomásaival, világlátásával.

Élet és halál, pólya és sír, jelen és múlt, falu és város, mi és mások (idegenek), puszta tényállások és hangulati képek, mozgalmasság és nyugaltság . . . és sorolhatnánk tovább az ellentéteket, mert az ellentét a szövegszervező erő Németh István több szövegében. S ez nemcsak a tartalomban, hanem a nyelvi kifejezőeszközökben is felfedezhető. De szervezi a szövegeket párhuzam is, vagy éppen párhuzamos, de egymással ellentétes tartalmú vonalból áll a szerkezet.

Németh István egyik motívumköre a természet. A természet iránti vonzalma, a természet szépsége hívja elő az ilyen szép részeket, mint a következők: „A falu legmélyebb pontja ez, s innen tör fel, ebből a szelíd, tágas völgyből néhány óriás nyárfa, föl, a szédítő magasságokba. Az ég

ragyogóan tiszta, fényes. Az ég végtelenségét a nyárfacsoport sötét tömbjével mintha még inkább, már-már elviselhetetlenné tágítaná. Beszédülök. Jó lenne lehanyatlani a fűre, s úgy tekinteni fel a faóriásokra, amelyek ebből a nézőpontból bizonyára még magasabbra nőnének, elérnék az eget, az elérhetetlent. És hallgatni a sűrű nyárfalomb elmondhatatlanul szép »tengerzúgását«. És így aludni el. Olyan közel a földhöz és a hazához, hogy vele eggyé válva.” De mellette mindjárt ott az ellentét, „elbődül, fölajdul a rádió, nyersen, erőszakosan, idegenül, hangja betölti a völgyet, elnémítja a nyárfacsoport lombjának »tengerzúgását«, átfesti a levegő gyöngyházfényét, rapacsossá változtatja a gyalogösvény lisztporát, idegenné a honi kerteket.” De ebben a mondatban is ellentét feszül. Az egyik oldalon a kellemetlen hangulatú szavak (*elbődül, nyersen, erőszakosan*), a másikon meg a kellemes hangzásúak, a szépen hangzók (*tengerzúgás, gyöngyházfény*) Vagy: „... itthon vagy, a te völgyeid és dombjaid között, a te napod ismerős melege érinti arcodat, itthon vagy, az a láthatatlan erecske a völgy mélyén, ezek a dombok, völgyek kézenfogva vezetnek haza a szülőfaludba.”

Már ez a néhány sor is sok mindent megmutat írója stílusából. Azt például, hogy egy-két jól megválasztott szóval is jelezni tudja a lényegét, nála nincs túldíszítés, de a felsorolásnak fontos szerepe van. Mondatai hömpölyögnek, hogy aztán egy rövid, nemegyszer egyszavas mondattal, egy tényközlő megállapítással elvágja, leállítsa a hömpölygést. A tiszta természet képével ellentétben áll az ember beavatkozása eredményeként létrejött új környezet képe. A környezet leírása hangulati háttérrel ad a mondanivalónak. És értékeli is, minősíti is a környezetet, amelyben ő maga is benne van, átéli szépségét, hangulatát.

A következő idézetben a múlt képeit eleveníti fel: „Ha rá gondolkodom, mindig azt a nyári délutánt látom, amikor már a családját megebédeltette, az asztalt lebontotta, elmosogatott, a konyhát felseperte, az újra leterített asztal közepére pedig odaállította nagy, füles, közös ivópohárunkban a vizet. A friss ivóvíz gyöngyözött a pernyével csillogóra tisztított pohárban. Ezáltal, így, fölsohajtva, az asztal közepére állított pohár vízzel, a beáramló nyári délután fényében a szabadkéményes konyha immár nem egy nyomorúságos lyuk benyomását keltette bennem, hanem egy kápolna tiszta szentélyét. A leterített családi asztal a közepén a pohár vízzel volt benne az oltár. A házioltár.” „Az emlékezetemben megmaradt, a valóságnál is élőbbet próbálom most a kézzel

tapinthatóra vetíteni. Azt az asztalt, amelyik itt állt a bejárati mellett a sarokban, világos terítővel letakarva, közepén kancsóval, nagy, füles ivópohárral, ahogy az ivópohár pereme megcsillan a beáradó fényben, egy régi nyári délután fényében. . .” S ismét felsorolás és halmozás, egyszerűen, kimérten, túldíszítés nélkül. A mondatok nem bonyolultak, de viszonylag hosszúak, mert megnyújtja őket a felsorolás. A második idézet második főmondata hiányos, kihagyásos. Így a hatásos. Mint Nena szobájának leírása: „Elöl volt a tisztaszoba, bizony, az se volt valami tágas, de a hátsó szoba, a kisszoba, ahol élt, egy luk volt. Egy szerzetescella. Az ajtó mögött a sarokban banyakemence, aztán egy nyoszolya, egy egyszemélyes ebédlőasztal, kis kredenc, és már tele is volt, zsúfolásig tele volt a kicsiny, mindig fehérre meszelt szobácska.”

A halmozás gyakori kifejezőeszköze Németh Istvánnak. Keresztanya tekintete „tisztá, nyílt, kemény”, „fájdalmát, megbántottságát, megaláztatását úgy tudta elviselni és hordani, hogy ez senki másé, egyedül az övé”. Szüléről így ír: „Sokasodó évei se tudták lekoptatni az arcáról azt a nyugodt, másokat megnyugtató, szelíd derűt”, „fekete fejkendőben, széles galléros, sötét, de világos szegélyű blúzban, apró mintás, földig érő, nehéz bársonyszoknyában ül szigorú tekintetű párja jobbján”. Nővérei „mindig csodálattal tekintettek az örökké sopánkodó, búcsúzkodó, panaszkodó, de valójában hihetetlenül életrevaló, magányos özvegyre”, Nenára. A boltban „. . . fehér zománcos táblácskák hirdették, mit rejtegetnek magukban a fiókok. Gyömbéért, szegfűszeget, borsot, ezerféle portékát.” „. . . ez a világ gyanakvó, sunyi, rosszindulatú, szeretne mindig valakit valamibe bemártani, gyanúba keverni, csapda elé állítani, elgáncsolni.” „Téli alkonyat, de hó még nincs; minden fekete, átázott, nyálkás, a levegő hideg, nyers, csaknem orrfacsaróan hideg. . .” A felsorolásnak mindig funkciója van, mint pl. annak a hosszú mondatnak egy részében is, melyben egy asszonyt és ruházatát mutatja be: „. . . nehéz, fekete szoknya, a fekete blúz fölött fekete pulóver, a fején fekete kendő, az asszonynak a haja is, ami kibukik a kendője alól, koromfekete, és a szeme is, és fekete a körme alatt a piszok. . .”, s a szokatlanul hosszú, bonyolult mondat tovább áramlik egy oldalon át. A lélegzetvételnyi szünetet egy mondatszóból álló mondat biztosítja, s aztán ismét néhány nagyon hosszú mondat következik. Aki így szerkeszt, az minden részletet megfigyel, megjegyez, a valóság minden mozzanatára kiterjed figyelme, s mindegyiket fontosnak tartja. Így varázsolja az olvasó elé

mindazt, amit maga látott, érzett, gondolt, benyomásainak összetettségét, az árnyalatokat. Az azonos értékű mondatrészek, rokonszavak, ugyanabba a jelentésmezőbe tartozó szavak több oldalról mutatják be a leírtakat és részletező leírást eredményeznek.

Az ismétlés többféleképpen jelenik meg a szövegekben. Az egyik sajátosan Némethes módja az, amikor a szó kétszer fordul elő, először önmagában állva, majd valamivel kiegészítve, egy szóval, mellyel összetélt alkot, egy jelzővel, egy határozóval, egy tagmondatlal: „Akkorára már feljön a hold, a telihold . . .” „Már mindenki otthon ül, bezárkózva, bezárkózva önnön magányába.” „Bűneinket, halálos bűneinket is van kinek a fülébe mondanunk . . .” „Valahol dobok peregnek, római dobok . . .” „. . . törzsére ráfagyott az ólmos eső, s most olyan, olyan ünnepélyes, mintha üvegbe öltözött volna, szikrázó üvegbe, ezüst üvegbe . . .” „És közben a mérlegen töprengek, azon a mérlegen, amelyen nem aranyat és nem lisztet mérnek, . . .” „. . . pedig mindig azzal volt tele, fénnel, fénnel, az elsüllyedt gyerekkor idáig világitó fehér fényével.”

Ugyanaz a kötőszó ismétlődik ugyanabban a mondatban: „Iszonyú látványt nyújtott, ahogy az emberek egymáson átgázolva, egymást leteperve kapaszkodtak felfelé, mint egy lajtorján, a bolt polcain, ahogy egymás kezéből kirángatták a kemény küzdelem árán megszerzett szajrét, ahogy üvöltöttek, jajgattak és szitkozódtak, ahogy törtek-zúztak mindent maguk körül.” Egy másik helyen háromszor indít ugyanezzel a kötőszóval: „. . . folyton azt a fiatalasszonyt látom három apróságával, ahogy megrohamozzák az eperfát. Ahogy a vacsorájukat falják az országút szélén, a nagy fa alatt. Ahogy lefújják az eperszemekről a port, mielőtt bekapnák.” A kötőszó ismétlése a gondolatok párhuzamosságát sugallja és ritmust ad, amit fokoznak a tagmondatok igéi. Ritmikus hullámzást eredményez az igekötős ige ismétlése a következő szövegrészben: „Ilyen szavakat hallgatva az út legvégén az ember talán mindent megbán: megbánja minden vétkét . . .; megbánja, hogy erre a világra született . . .; megbánja a sok szép krizantémot . . .” és még négyszer ismétlődik a *megbánja, hogy szerkezet*. Szép példái ezek a mondatformálásnak.

Van még egy fajta gyakran előforduló mondatkonstrukciója Németh Istvánnak: a *mintha* kötőszóval alkotott szerkezet. A feltételes hasonlító kötőszóval bevezetett mondat általában azt fejezi ki, hogy az állítás nem

valóságos, hanem látszólagos. Íme néhány mintha-szerkezete: „Mosolya mintha egy gyémánttisza könnycseppen tört volna át.” „Mintha minden közel volna, már-már karnyújtásnyira: az égbolt egészen leereszkedett, ráfeküdt az asztalsima tájra, a fölázott, szurokfekete szántásokra, a lombjuktól megfosztott fákra;” A ház „mintha nem volna senkié . . .” „Mintha az újraegyesülés próbáját, főpróbáját élném át azzal a tömeggel, azzal az anyaggal, amelyből valaha kiszakadtam.” „Mintha a két folyam ide hömpölyögne s itt állapodna meg . . .”

Nemcsak a mondatkonstrukciók, hanem a gondolatkonstrukciók megszerkesztésének módja jellemző az íróra. Németh István mindenre ad magyarázatot, s ezt sajátos módon teszi. A konstrukciók megokolt utótagúak. Az okadó magyarázó mondatai önálló mondatként állnak. Ezek a *merttel* kezdődő mondatok. Íme a sok közül néhány: „Mert a dolgok már úgyis megtörténtek, nem lehet őket meg nem történtekek nyilvánítani.” „Még ácsorogtunk egy percig a sír körül, aztán szótlánul ereszkedni kezdünk lefelé a Kálváriáról. Mert ugyancsak elszótlanodtunk.” „Pillantásod elbizonytalanodik, eltájolódik, nem tud többé megállapodni – megpihenni – egy szilárd ponton. Mert nincs többé az a szilárd pont. Porrá zúzódot. Valami önmagadban.” „Esetleg kétfelől az arcát lehetett volna megcsipkedni. Azokat az élete végéig megőrzött rózsás párnácskákat, amelyeket mindig megcsodáltam rajta. Mert ellenében álltak gazdájuk örökös sopánkodásával.”

A kiemelésnek egyik módja az, amikor önálló mondattá emelkedik, mondategésszé válik egy-egy mondatrész, az alany, a tárgy vagy a határozó: „Anyai öreganyám, az édesanyja keménységét örökölte. S elszántságát.” „Mert a feje búbjától a térdéig, hogy ott törökülésben még mindig lakmározott, merő porcukor volt. A bajusza, a nyaka, a mellénye.” „. . . rideg és megközelíthetetlen volt. Különc.” „És most ez nemcsak hálával, de büszkeséggel is eltölt bennünket. S vigasszal.” Egy szószerkezet is önálló mondattá válhat: „Ezek a tollas ördögök ugyanis ismét birtokukba vették természetes jussukat, a szemétdombot. Kis-öregapa komoly figyelmeztetése ellenére.” Az önálló mondatként fellépő elkülönült egységek erőteljes értelmi és érzelmi nyomatékot kapnak. Az így létrehozott hiányos mondatok a kiemelés mellett tömörítének is. Ha a mondat részeként állnának, nem kapnának ekkora nyomatékot.

Az alárendelt tagmondat is gyakran kiszakad a mondategészből, és főmondat szerű információkként folytatja a szöveget, kiemelve a benne foglaltakat: „S ő is mintha mindig erre a pillanatra várt volna. Hogy a viszontlátás örömét az ő sajátságos, utánozhatatlan dramaturgiájával eljátszhassa.” „A sírod – közös sírotok! – máris hófehér. Mint a pólya.” „Így látta a keresztfia.” (A folytatás új bekezdésbe kerül.) „Aki olykor megpróbált ugyan – néminemű szövegek gyártásakor például – lemerülni a lélek mélyére. . .” „. . . akkor figyeltek föl rájuk, akkor vették őket észre, amikor valósággal megrohamozták azt a magányos, öreg eperfát az országút szélén. Amikor falni kezdték annak a fának földre, porba hullott gyümölcsét, az epret. Akár a sáskák.”

A leírást, az elbeszélést gyakran szakítja meg az író tünődése, merengése, töprengése, megjegyzése, ezáltal is általános érvényűvé téve a mondanivalót. A retorikus kérdések is hatásossá teszik a művek üzenetét. „Az-e tehát a világ rendje, hogy a legerősebbek és a legerőszakosabbak tartásuk egyensúlyban?” „Mi fáj mindig legmélyebben az embernek? Ha az övéi részéről éri méltánytalan támadás. Ha azok aláznak meg bennünket, akiket legjobban szeretünk. Ha ők játszanak ki, csapnak be, árulnak el, csalnak meg bennünket.” Vagy: „Leírtam-e a néptöredékről, amelynek magam is tagja vagyok, egyetlen lényegbevágó mondatot?”

A szövegformálással kapcsolatos az is, hogy miként bont ki az író egy-egy jelentéssíkot. Az egyik profán énekben az *angyal* szó indít el egy jelentéssíkot, amely aztán többször ismétlődik: „Körösztyanya, ilyenkor a föltünéstelen, az alig észrevehető, mert csak a szeme bogarából sugárzó szótlan öröm földre szállt angyala volt.” „De amikor megállt előttem – mintha mindig Ő állt volna meg énelőttem –, egy pillanatra mindig megváltozott, sőt, átváltozott; átváltozott a szótlan öröm angyalává.” „Volt benne valami arkangyali elszántság, keménység, angyali tűz, lobogás.” A továbbiakban összetett szó tagja lesz, a létrejött szó pedig jelző: az *arkangyali lobogás*, ez azután még megismétlődik. Többek között a kiemelt szó fogja össze az egész szöveget, biztosítja a lineáris kohéziót, és a stílust szervező ereje sem mellékes. Mint ahogy egy másik profán énekben, a Kisöregapáról szólóban, melyben a vesszőszék *trónus*, lesz ennek a szónak szövegszervező ereje. Ugyanis köré, mellé sorakoznak az ugyanabba a szómezőbe tartozó szavak, mint a *királyi tekintet*, a *királyi tartás*, a *korona*, a *jogar*, a *koronázott királyunk*, az *uralkodó*: „Ha akkor nem az egyetlen ünneplő gúnyját ölti magára, hanem a kalapja

helyett koronát nyom a fejében, lajbija helyett pedig jogart vesz a kezébe, most utolsó koronázott királyunkkal nézhetnénk szembe. (. . .) Főleg azonban uralkodó volt. (. . .) Mégiscsak király volt Ő, holtában is király sorsú.” És tegyük hozzá, hogy a tisztelet, a szeretet, a gyöngédség is sugárzik ezekből a sorokból (is).

Németh István szövegébe olykor egy „másik szöveg”, vendégszöveg épül be, saját szövegét még gazdagabbá téve, az „idézett” szöveg a jelentés új távlatait nyitja meg, asszociációkat keltve. Íme a szövegköziség néhány példája: „. . . s innen búcsúznék tőle alkonyatkor, amely ahogyan *leáldozik*, itt talán a legszebb. Ahogy »lebukik fejről véres koronája«.” „Hunyorgok a vakító nyári égre, amelynek vizében egyszer egy mosónő kékítőt oldott.” „A fák lombja csakugyan feketén bólogat, mint ama híres eperféé a Családi körben . . .”

Németh István jegyzeteiben, novelláiban a legkülönbözőbb nyelvi elemek és szerkezetek szervezik a szöveget és a stílust is, de az egyes művekben fellelhető, közös stílárís és szövegszervező sajátságok közül csak néhányat emeltem ki. Példáimból válogatnom kellett, mert egy-egy jelenségre sok idézetet gyűjtöttem, ami azt bizonyítja, hogy az, amire felfigyeltem, valóban jellemző Németh István szövegeire. A kifejezés-módjára jellemző sajátságok megkülönböztető értékű struktúrája természetesen ezzel a fenti néhány megállapítással nincs feltárva.

ELŐMUNKÁLATOK NÉMETH ISTVÁN MŰVEINEK BIBLIOGRÁFIÁJÁHOZ

KOPILOVITY HAJNALKA

PARASZTKIRÁLYSÁG : elbeszélések / Németh István ; [A címlapot Sztojnic Mirko tervezte]. – Újvidék : Testvériség–egység, 1954. – 281. p. ; 17 cm

Ismertette:

BÁLINT István: Egy könyv a mi világunkról. Németh István : Parasztkirályság. = „Ifjúság Szava”. 1955. jan.

BORI Imre: Parasztkirályság : Németh István elbeszélései. = 7 Nap, 1955. 3. 6. ; 10. sz. 7. p.

BORI Imre: Parasztkirályság : Németh István elbeszélései. = Híd, 1955. 2. sz. 599–600. p.

JUHÁSZ Géza: Állandóan az igazat írni. Németh István az író és újságíró. Üzenet, 1960. 6. sz. 314–321. p.

BERETKA Ferenc: A tartalmi-nyelvi szintézis felé. Németh István prózájáról. Új Symposion, 1977. 142. sz. 80–83. p.

JUNG Károly: Utószó Németh István válogatott elbeszéléseihez. In. : Mogyorófavirág / Németh István. – Újvidék : Forum, 1990. – 320–328. p.

EGYEMBER ÜL AZ UDVARON – Németh István ; [A rajzokat Sáfrány Imre festőművész készítette]. – Novi Sad : Forum, 1959. – 188. p. : ill. ; 18 cm

Ismertette:

[bj.] BÁNYAI János: Jegyzetek Németh István második novelláskötetéről. „Ifjúság”, 1959

BORI Imre: Egy ember ül az udvaron. Németh István elbeszélés-
téről. = 7 Nap, 1959. 2. 7. ; 7. sz. 7. p.

JUHÁSZ Géza: Paraszt-profilok. = 7 Nap, 1959

BORI Imre: Faluvége és a külváros között. = Híd, 1960. 3. sz. 234–239.
p.

BORI Imre: Németh István : Egy ember ül az udvaron. = In. : Az ember
keresése : Tanulmányok. = Újvidék : Forum, 1960, 69–84. p.

BERETKA Ferenc: A tartalmi-nyelvi szintézis felé. Németh István
prózájáról. Új Symposion, 1977. 142. sz. 80–83. p.

HERCEG János: Németh István novelláskönyvéről. Magyar Szó, 1959.
dec. 6.

LEPKELÁNC / Németh István ; [A rajzokat Sáfrány Imre festőművész
készítette]. – 1. kiadás. – Novi Sad : Forum, 1961. – 115. p. : ill. ; 18 cm
2. kiadása 1965

3. kiadása 1976 Szirmai-díj, Neven-díj

Ismertette:

FEHÉR Ferenc: A Lepkelánc harmadik, szerb kiadása. Magyar Szó,
1968. dec. 15. ; 344. sz. 17. p.

BORI Imre: Az olvasó jegyzetei. Németh István Szirmai-díja. A Lep-
kelánc 3. kiadása. Magyar Szó, 1976. okt. 9. ; 279. sz. 13. p.

GION Nándor: A díjazott könyvről. = Híd, 1976. 11. sz. 1374–1375. p.

JUNG Károly: Megjelent három házi olvasmány. A Lepkelánc harmadik
kiadásban került az olvasók elé. Misao-Gondolat. 1976. okt. 19. ; 40. sz.
9. p.

KOLOZSI TIBOR: A gyermeklélek villanásai. = Üzenet, 1976. 12. sz.
743–744. p.

BERETKA Ferenc: A tartalmi-nyelvi szintézis felé. Németh István
prózájáról. = Új Symposion, 1977. 142. sz. 80–83. p.

HŰTLEN ESTE / Németh István ; [A rajzokat Ács József készítette] –
Novi Sad : Forum, 1964. – 154. p. (4.) : ill. ; 18 cm

Ismertette:

[FECEI.] BAUER Irén: Új könyv a Forum könyvesboltjában. (A legelső
vélemény Bauer Irén tollából, elhangzott a Novi Sad-i Rádióban 1964
augusztusában)

BOGDÁNYI Sándor: Csendes szóval. Németh István : Hűtlen este. – Forum, 1964 = 7 Nap, 1964. 8. 21.

[Š. B.] BOGDÁNYI Sándor: „Veče neverstva”. Treća zbirka pripovedaka Ištvana Nemeta. = Dnevnik, 1964. 8. 26.

DÉSI Ábel: Emberi közelségben. Németh István : Hűtlen este, novellák. Forum kiadás, Novi Sad, 1964 = 7 Nap, 1964. 8. 21.

FEHÉR Ferenc: Három új könyv. = Magyar Szó, 1964. 8. 23.

HERCEG János: Két világ határmezsgyéjén. = Együtt, 1964. okt. 9. (Elhangzott a Novi Sad-i Rádióban).

LATÁK István: A valóság mágneses vonzásában. = Magyar Szó, 1964. aug. 30.

[TL] TOMÁN László: A hűtlenség kezdetén. = Híd, 1964. 10. sz. 1179–1183. p.

VÉGEL László: Impresszió és idill. Németh István, Hűtlen este, 1964 = Ifjúság, 1964. okt. 10.

KELEMÉN János: Németh István : Hűtlen este. = Tiszatáj, 1965. 6. sz.

VASS J.: Németh István : Hűtlen este. = Kecskemét : Alföld, 1965. 8. sz.

BERETKA Ferenc: A tartalmi-nyelvi szintézis felé. Németh István prózájáról. = Új Symposion, 1977. 142. sz. 80–83. p.

GEROLD László: Németh István – a szépíró riporter. = Híd, 1983. 11. sz. 1349–1350. p.

LEPKELÁNC / Németh István ; [A rajzokat Ács József készítette] – Novi Sad : Forum, 1964. – 236. p. : ill. ; 18 cm

Első kiadása 1961

Ismertette:

BORI Imre: A gyermekkor legendái. (Elhangzott a Novi Sad-i Rádió Kultúrrevü c. műsorában 1965. 7.)

GÁL László: Második kiadás. = 7 Nap, 1965. jún. 11.

SAFFER Pál: Ritka tisztesség. (Elhangzott a Novi Sad-i Rádió Kultúrrevü c. műsorában 1965. 6. 15-én)

SERESS József: Németh István : Lepkelánc. = Bp., Köznevelés, XXII. évf., 7. sz. ; 1966. ápr. 8.

VADALMA / Németh István : – Újvidék : Forum, 1970. – 150. p. : ill. ; 18 cm
Különkiadás a Jó Pajtás Ki mit tud nyelvművelő vetélkedőjére

2. kiadása 1984

CSÁNYI L. Németh István : Vadalma. = Pécs : Jelenkor, 1971. 3. sz. 279–280. p.

Ismertette:

FEHÉR Ferenc: Alkalmi beszélgetés az első Szirmai-díjas Németh Istvánnal. = Híd, 1984. 12. sz. 1688–1691. p.

Első közlés Magyar Szó, 1976. okt. 16.

SZÜCS IMRE: Horzolt üveggolyó. = Magyar Szó, 1970. okt. 31. ; 300. sz.

FEKETE J. József: Remek miniatűrok. = Magyar Szó, 1984. szept. 8. ; 248. sz. 17. p.

SEBESTYÉN : regény / Németh István [A fedőlap és illusztrációk Jovan Lukić munkája]. – Újvidék : Forum, 1972. – 113. p. : ill. ; 18 cm
Híd-díj 1972

Ismertette:

BORI Imre: Az olvasó jegyzetei. = Magyar Szó, 1972. máj. 20. ; 137. sz. 12. p.

[DÉVAVÁRI] DÉR Zoltán: Egy különös kamasz vakációja. = 7 Nap, 1972. jan. 19. ; 3. sz. 16. p.

FEHÉR Ferenc: Jugoszláviai magyar írók (19). = 7 Nap, 1972. márc. 17. ; 7 Nap, 1972. márc. 24. ; 12. sz. 16. p.

JUHÁSZ Erzsébet: Németh István : Sebestyén. = Új Symposion, 1973. 93. sz. 591–592. p.

JUNG Károly: Egy kamasz naplója. = Magyar Szó, 1972. okt. 21. ; 191. sz. 12. p.

SZÜCS IMRE: Napba szálló léggömbök. = Üzenet, 1972. 12. sz. 791–792. p.

FEHÉR Katalin: Sebestyén. = Híd, 1985. 11. sz. 1530–1531. p.

INTERJÚ

GEROLD László: Riportokkal a regény felé. Beszélgetés Németh István íróval. = Magyar Szó, 1966. 10. 16.

BORI Imre: Az olvasó jegyzetei. = Magyar Szó, 1972. 5. 20.

BENKŐ Ákos: A jugoszláviai magyar ifjúsági irodalomról. = Pécs : Jelenkor, 1972. 12. sz. 1130–1134. p.

BENKŐ I.: Németh István Híd-díja. = Kecskemét : Alföld, 1973. 12. sz. 76–77. p.

KIS Erzsébet: A lelkeket összekötő fonál . . . Interjú Németh Istvánnal, a kamaszokról szóló Sebestyén c. regény szerzőjével. = Magyar Szó, 1973. márc. 27. ; 84. sz. 14. p.

HORNYIK Miklós: „Az irodalomnak nincsenek gyakorlati célkitűzései . . .” Interjú a Híd-díjas Németh Istvánnal. = Magyar Szó, 1973. ápr. 21. ; 109. sz. 11. p.

NÉMETH István: Az író is olvasó. Könyveim, olvasmányaim. = Magyar Szó, 1973. ápr. 17. ; 105. sz. 15. p.

SINKOVITS Péter: Csakis teljes odaadással lehet írni . . . Beszélgetés az íróval, aki az idén a Híd-díjon kívül megkapta Újvidék Októberi Díját is. = Dolgozók, 1973. nov. 28. ; 48. sz. 12. p.

SZÚCS IMRE: Az ember a halhatatlanság igényével született halandó. = Magyar Képes Újság, 1973. máj. 1. ; 9. sz. 16. p.

KILÁTTA AZTA KISFIÚT? – Németh István ; [Stefán Oszkár rajzaival] – Újvidék : Forum, 1973. – 91. sz. : ill. ; 21 cm.

Ismertette:

JUNG Károly: Egy ismerős kisfiú. = Magyar Szó, 1973. dec. 8. ; 336. sz. 12. p.

[DÉVAVÁRI] DÉR Zoltán: Etűdök egy kisfiúról. = Üzenet, 1974. 3. sz. 294–296. p.

VARGA Vera: Vigyázat, gyerekek! Németh István : Ki látta azt a kispút? = Bp., ÉS, 1974. 5. 25.

VARGA Zoltán: Periszkóp. Két ifjúsági regényünkről. = Híd, 1974. 11. sz. : 1334–1336. p.

VIRÁG Ágnes: Négy arcél a forgatagban. Ištvan Nemet : Jeste li videli tog mališu? Radnički Univerzitet „Radivoj Ćirpanov” Novi Sad. = Üzenet, 1978. 11. sz. 646–648. p.

PAVLOV, M. Ž.: Iz radne sveske (I. N. : Ko je video tog dečaka. Knjiga u rukopisu). = Stav, 1976. 1. sz. 53–54. p.

MARJANOVIĆ, V.: Dete i stvarnost (Jeste li videli tog mališu). = Rukovet, 1978. 11–12. sz. 521–523. p.

ZSEBTÜKÖR : kéthasábos írások / Németh István ; [Gerold László utószavával]. – Újvidék : Forum, 1973. – 370. p. ; 18 cm

Ismertette:

- BÁNYAI János: Tiszta tükör. = Magyar Szó, 1973. okt. 20. ; 289. sz. 12. p.
- BENKŐ Ákos: Németh István : Zsebtükör. = Pécs : Jelenkor, 1974. 7–8. sz. 758–760. p.
- BORI Imre: Az olvasó jegyzetei. Németh István szenvedélyes személytelenségéről. = Magyar Szó, 1973. okt. 20. ; 289. sz. 12. p.
- DANYI Magdolna: A tiszta emberség és nyelvi tisztaság könyve. = Új Symposion, 1973. 101–102. sz. 1018–1019. p.
- GÁL László: Egy könyvről (Zsebtükör). = Magyar Szó, 1973. 10. 14.
- KÓKITY Rozália: Németh István : Zsebtükör. = Index, 1973. 11. 15.
- SINKOVITS Péter: Hétköznapok dicsérete. = Dolgozók, 1973. okt. 12. ; 41. sz. 9. p.
- JUNG Károly: A mulandóság gyöngyszemei. Németh István : Zsebtükör. = Üzenet, 1974. 1. sz. 78–80. p.
- BORI Imre: Az olvasó jegyzetei. A személyesség bűvöletében. Németh István „Esti jegyzeteiről”. = Magyar Szó, 1976. dec. 18. ; 347. sz. 13. p.
- GÁL László: Egy könyvről. (A Zsebtükör c. kötetéről). = Híd, 1976. 7–8. sz. 868–870. p.
- GION Nándor: Németh István : Zsebtükör. = Magyar Képes Újság, 1973. nov. 15. ; 21. sz. 16. p. ; Magyar Szó, 1973. okt. 20. ; 289. sz. 12. p.
- MATUSKA Márton: Tanúságtétel egy riporter igazsága mellett. Jegyzetek Németh István riportjairól. = Magyar Szó, 1973. dec. 22. ; 350. sz. 12. p.
- SZŰCS Imre: Hitet és erőt sugárzó riportok. = Híd, 1973. 12. sz. 1190–1194. p.
- BORI Imre: Az Októberi-díj ürügyén Németh Istvánról. In. : Bori Imre : Krónikák írókról, könyvekről. – Újvidék : Forum, 1999. – 11–12. p.
- SZOMSZÉDOK VAGYUNK* : Egyhasábos írások / Németh István – Újvidék : Forum, 1976. – 251. p. : 18 cm
- Ismertette:
- BÁNYAI János: A riport és ami vele jár. = Magyar Szó, 1976. okt. 23. ; 293. sz. 13. p.
- BÁNYAI János: Szerkesztői kommentár. Leírásgyakorlatok – a megfigyelés dicsérete. = Híd, 1976. 4. sz. 429–432. p.
- BÉRETKA Ferenc: A tartalmi-nyelvi szintézis felé. Németh István prózájáról. = Új Symposion, 1977. 142. sz. 80–83. p.

- BORI Imre: Az olvasó jegyzetei. A Szomszédok vagyunk stílusa. Avagy Németh István mondatairól. = Magyar Szó, 1976. dec. 25. ; 354. sz. 13. p.
- BORI Imre: Az olvasó jegyzetei. Líra egy újsághasábon. Németh István kisprózájáról. = Magyar Szó, 1976. dec. 4. ; 333. sz. 12. p.
- BORI Imre: Két írás egy témára, avagy nyomozások az állandóság után. = Magyar Szó, 1977. febr. 12. ; 41. sz. 13. p.
- BRASNYÓ István: Nevezetes esték. Utólag megírt bevezető Németh István Szomszédok vagyunk c. gyűjteményéhez. = Magyar Szó, 1976. szept. 14. ; 254. sz. 10. p.
- FEKETE Elvira: Világunkról – dióhéjban. = Üzenet, 1976. 11. sz. 652–653. p.
- HERCEG János: Németh István : Szomszédok vagyunk. = Híd, 1977. 5. sz. 665–666. p.
- JUHÁSZ Géza: A lírikus újságíró. Dolgozók, 1976. okt. 28. ; 43. sz. 11. p.
- KALAPIS Zoltán: Félreismert egyhasábosok. Néhány szó Németh István könyvének kritikájáról. = Magyar Szó, 1976. dec. 18. ; 347. sz. 13. p.
- TOLNAI Ottó: A műves kéz írásai. = Misao-Gondolat, 1976. okt. 19. ; 40. sz. 10. p.
- TOLNAI Ottó: Németh István : Szomszédok vagyunk. = Híd, 1977. 5. sz. 666–667. p.
- UTASI Csaba: A Zsebtükör másik oldala. = Híd, 1976. 11. sz. 1346–1350. p.
- BORI Imre: Két triptichon prózánkról. In. : Bori Imre : Szövegértelmezések. – Újvidék : Forum, 1977. – 205–211. p.
- (J. VLAOVICS): Szomszédok vagyunk. = Dolgozók, 1976. 9. 24.

LEPKELÁNC / Németh István – 3., bővített kiadás. – Novi Sad : Forum, 1976. – 236. p. : ill. ; 18 cm

Első kiadása 1961

Második kiadása 1965

BORI Imre: Az olvasó jegyzetei. Németh István Szirmai-díjas. A Lepkelánc harmadik kiadása. = Magyar Szó, 1976. 10. 9. ; 279. sz. 13. p.

INTERJÚK

(A): Szirmai Károly és Németh István jegyében. = Magyar Szó, 1976. 10. 12. 9. p.

BORI Imre: Németh István Szirmai-díja. = Magyar Szó, 1976. 10. 9.

FEHÉR Ferenc: Író a falvak átlóin és a lélek hosszán . . . Alkalmi beszélgetés az első Szirmai-díjassal, Németh Istvánnal. = Magyar Szó, 1976. okt. 16. ; 286. sz. 11. p.

FEKETE Elvira: Harmadszor is újat mondó könyv. Villáminterjú. = 7 Nap, 1976. okt. 15. ; 41. sz. 17. p.

M. SZEMERÉDI Magda: A múltat felidézve jelenünkre figyelmeztet. = Dolgozók, 1976. okt. 15. ; 41. sz. 11. p.

PODOLSZKI József: Akinek nincs múltja, a jelenben sem tud jól megkapaszkodni. Beszélgetés Németh István Szirmai-díjas íróval. = Képes Ifjúság, 1976. okt. 13. ; 1415. sz. 12–13. p.

HAJNALI UTAZÁS / Németh István ; [Baráth Ferenc rajzaival]. – 1. kiadás. – Újvidék : Forum, 1978. – 80. p. : ill. ; 20 cm

Ismertette:

[HORVÁTH Emma] VIRÁG Ágnes: Négy arcél a forgatagban. Ištvan Nemet : Jest li videli tog mališu? Radnički Univerzitet „Radivoj Ćirpanov” Novi Sad. 1978. Üzenet, 11. sz. 646–648. p.

HAJNALI UTAZÁS / Németh István ; [Baráth Ferenc rajzaival]. – 2. kiadás. – Újvidék : Forum, 1979. – 80. p. : ill. ; 20 cm

Ismertette:

[DÉVAVÁRI] DÉR Zoltán: Nosztalgia ellenponttal. = 7 Nap, 1979. máj. 18. ; 20. sz. 17. p.

JUHÁSZ Géza: Egykori és mai élményekről – gyermekeknek. = Dolgozók, 1979. febr. 22. ; 8. sz. 11. p.

CSORDÁS Mihály. Erős kapocs. = 7 Nap, 1979. márc. 30. ; 13. sz. 16. p.

JUHÁSZ Géza: Hajnali utazás. = 7 Nap, 1979. márc. 2. ; 9. sz. 17. p.

HORVÁTH Mátyás: Két kritika egy könyvről. A múlt és jövő papír-sárkányán. = Üzenet, 1979. 4. sz. 231–232. p.

L. [LÁBADI Károly]: Szép utazás. = Magyar Képes Újság, 1979. 1. ; 9. sz. 31. p.

VARGA István: Két kritika egy könyvről. Varázslatos történetek. = Üzenet, 1979. 4. sz. 233–234. p.

VAJDA Gábor: Emléknyomozó. = Képes Ifjúság, 1981. nov. 18. ; 1613. sz. 16. p.

EGY MÚZEUM TÁRGYAI : Barangolások / Németh István – Újvidék : Forum, 1979. – 224. p. ; 18 cm

Ismertette:

[DÉVAVÁRI] DÉR Zoltán: A húségesek szektája. 1–2. = 7 Nap, 1980. nov. 14. ; 46. sz. 15. p. ; 7 Nap, 1980. nov. 21. ; 47. sz. 15. p.

GEROLD László: Egy múzeum tárgyai. = Misao-Gondolat, 1979. 12. 25.

MARONKA Csilla: Világjárás. = Képes Ifjúság, 1980. febr. 13. ; 1547. sz. 17. p.

VAJDA Gábor: Életsorsok, tereszemlék. = Magyar Szó, 1980. jan. 12. ; 10. sz. 15. p.

[LÉVAY] VÖLGYI Endre: Az író barangolásait követve. = Üzenet, 1980. 3. sz. 141–142. p.

KERTMOZI : Esti jegyzetek / Németh István ; [A borítón Hangya András műve]. – Újvidék : Forum, 1980. – 237. p. ; 16 cm

Ismertette:

JUHÁSZ Erzsébet. A Kertmoziról. (Elhangzott az Újvidéki Rádióban 1980-ban)

SZEGI Júlia: Bepillantások az életbe. = Képes Ifjúság, 1980. dec. 17. ; 1579. sz. 18. p.

SZEGI Júlia: Könyvespolc. = Topolya és Környéke, 1980. dec. 19. ; 48. sz. 7. p.

SZÜCS Imre: A népéletéről kétféleképp. Németh István és Kalapis Zoltán könyvéről. = Magyar Szó, 1980. aug. 28. ; 237. sz. 13. p.

[TOLDI Éva] T. É.: Könyvespolc. = Topolya és Környéke, 1980. szept. 13. ; 34. sz. 7. p.

VAJDA Gábor: Az élet nyomában. = Magyar Szó, 1980. okt. 4. ; 274. sz. 15. p.

VARGA István: Szeretlen gondolatok rövid történetekről. = Üzenet, 1980. 11. sz. 631–633. p.

FEKETE J. József: Az erőszakolt forma gátjai. = Híd, 1981. 2. sz. 241–243. p.

OROSZLÁMOS Katalin: Filmckockák Németh István Kertmozijából. = Új Symposium, 1981. 193. sz. 181. p.

PODOLSZKI József: Számonkérések. = Képes Ifjúság, 1981. dec. 23. ; 1618. sz. 18. p.

SZAKOLCZAY Lajos: Ceruzarajzok az otthonról. Németh István : Kertmozi. Népszabadság, 1981. 4. 10.

SZEGI Júlia: Bepillantások az életbe. = Új Symposion, 1981. 193. sz. 179. p.

VAJDA Gábor: Németh István : Kertmozi. = Képes Ifjúság, 1981. jan. 14. ; 1583. sz. 20. p.

VAJDA Gábor: Uborka milliói. Ma este a rádióban. = Magyar Szó, 1981. okt. 17. ; 286. sz. 7. p.

SZEPTEMBERI EMLÉK/Németh István. – Újvidék : Tankönyvkiadó Intézet, 1981. – (Házi olvasmány)

Ismertette:

VAJDA Gábor: Szürke fókuszpontok. – Magyar Szó, 1982. szept. 22. ; 264. sz. 17. p.

VÖRÖSBEGY/Németh István – Újvidék : Forum, 1983. – 107. p. ; 18 cm
Ismertette:

FEKETE Elvira: Nyílt levél. Tisztelt Németh István! = Dolgozók, 1983. nov. 17. ; 46. sz. 10. p.

GEROLD László: Németh István a szépíró riporter. = Híd, 1983. 11. sz. 1349–1350. p.

FEKETE J. József: Szétmorzsolódó életmű. = Híd, 1983. 11. sz. 1328–1331. p.

HERCEG János: A gyerekkor elégiája. = 7 Nap, 1983. 24. sz. (jún. 17.) 15. p.

HORVÁTH Mátyás: Utazás a szülőföld körül. = Üzenet, 1983. 9. sz. 474–476. p.

SZÜCS Imre: Világunkról gyerekszemmel. = Magyar Szó, 1983. jún. 25. ; 172. sz. 17. p.

VAJDA Gábor: Emlék – szociográfia. = Képes Ifjúság, 1983. dec. 21. ; 1655. sz. 17. p.

VARGA Zoltán. Gyermekmagány és nosztalgia. = Híd, 1983. 11. sz. 1326–1328. p.

[DÉVAVÁRI] DÉR Zoltán: A bölcsőhely emlékei : a Vörösbegy írásairól. = Üzenet, 1990. 6. sz. 481–482. p.

ARCOK ZSEBTÜKÖRBEN : (Hatvanhét történet) / Németh István ; [A fedőlapot Tomcsányi László tervezte]. – Újvidék : Forum, 1984. – 296. p. ; 20 cm

Ismertette:

FEKETE J. József: Remek miniatúrok. = Magyar Szó, 1984. szept. 8. ; 248. sz. 17. p.

JUHÁSZ Géza: Lemerülni kincsesbányákba. = Híd, 1985. 4. sz. 538–542. p.

LÁBADI Károly: Mesélő arcok. = Magyar Képes Újság, 1985. febr. 28. ; 9. sz. 15. p.

PODOLSZKI József: Szociográfiai mozaik. = Üzenet, 1985. 1. sz. 53–54. p.

VAJDA Gábor: A derekasság próbatétele. = Dolgozók, 1985. márc. 21. ; 11. sz. 9. p.

VUKOVICS Géza: Portré helyett. Jegyzetek. Németh István Arcok zsebtükörben c. kötetéről. = Magyar Szó, 1985. febr. 18. ; 47. sz. 7. p.

VADALMA : regény / Németh István ; [A fedőlapot és az illusztrációkat Farkas Zsuzsa készítette]. – 2. kiadás. – Ljubljana : Delo, 1984. – 141. p. : ill. ; 19 cm. – (Ifjúsági regénytár)
1. kiadása 1970

HEGYOMLÁS : novellák / Németh István ; [A fedőlapot Maurits Ferenc tervezte]. – Újvidék : Forum, 1985. – 96. p. ; 20 cm

Németh István műveinek jegyzéke

Híd-díj, Alkotók Gyűlése nívódíja

Ismertette:

FEHÉR Ferenc: Könyvek, arcok, levelek : jegyzetek. = Magyar Szó, 1986. márc. 8. ; 65. sz. 18. p.

FEKETE J. József: Dokumentumnovellák. = Új Symposion, 1985. 11–12. sz. 23–24. p.

FEKETE J. József: Dokumentumnovellák (Hegyomlás). = Magyar Szó, 1986. 1. 25.

[KONTRA Ferenc] kf : A kispróza mestere. = Magyar Képes Újság, 1986. márc. 27. ; 13. sz. 15. p.

MÁK Ferenc: Egy díjazott könyv kettős tükörben : „... egy kis porszem ebben a felbolydult világban”. = Üzenet, 1986. 5. sz. 295–297. p.

PODOLSZKI József: Az író dolga : sérelem. = 7 Nap, 1986. ápr. 4. : 14. sz. 25–27. p.

VARGA Zoltán: Hegyomlás. (Elhangzott az Újvidéki Rádióban). [Interjú]

PODOLSZKI József: Egy díjazott könyv kettős tükörben : kisemberek a történelmi szélviharban. = Üzenet, 1986. 5. sz. 299–300. p.

TURI Tibor: Porszememberek : interjú a Híd-díjas Németh Istvánnal. = Magyar Szó, 1986. márc. 22. ; 79. sz. 19. p.

VAJDA Gábor: Az erkölcs felől. = Dolgozók, 1986. márc. 27. ; 12. sz. 13. p.

CSORDÁS Mihály: Rekviem az életért. = 7 Nap, 1986. márc. 28. ; 13. sz. 37. p.

VARGA Zoltán: Közelmúltunk villanófényben. = Híd, 1986. 2. sz. 266–270. p.

BÁNYAI János: Vasárnap délelőtt. Mint a kúthoz láncolt bögre. = Magyar Szó, 1992. jan. 5. ; 3. sz. 13. p.

Ua. : Mint a kúthoz láncolt bögre. In. : Bányai János : Kisebbségi magyaróra. – Újvidék : Forum, 1996. – 182–184. p.

DÍSZUDVAR : jegyzetek és vallomások / Németh István ; [Hangya András rajzaival ; a borítót Hangya András művének felhasználásával Maurits Ferenc tervezte]. – Újvidék : Forum, 1989. – 155. p. ; 18 cm
Ismertette:

CSORBA Béla: Két esszé . . . A remény abszurd elve. = Híd, 1989. 12. sz. 1433–1435. p.

MÁK Ferenc: Németh István ünnepel. = 7 Nap, 1989. szept. 29. ; 39. sz. 25. p.

VAJDA Gábor: Az önvizsgálat ideje. = Magyar Szó, 1989. okt. 21. ; 289. sz. 18. p.

CSAPÓ Julianna: Csend-Élet. = Híd, 1990. 1. sz. 98–101. p.

MOGYORÓFAVIRÁG : Válogatott elbeszélések / Németh István ; [Válogatta és az utószót írta Jung Károly]. – Újvidék : Forum, 1990. – 334. p. ; 20 cm

Utószó 320–328. p.

Ismertette:

- BADA István: A héten Németh István dedikálja könyvét. = Magyar Szó, 1990. febr. 15. ; 44. sz. 13. p.
- BORDÁS Győző: Németh István kopogtatása. = Magyar Szó, 1990. dec. 8. ; 336. sz. 18. p.
- Ua.: Németh István kopogtatása. In.: Bordás Győző: Üvegház: velünk történt. – Újvidék: Forum, 1997. – 121–123. p.
- FEKETE J. József: Az elbeszélt világ. = Magyar Szó, 1990. dec. 29. ; 357. sz. 18. p.
- FEKETE J. József: Mogyorófavirág. = Dunatáj, 1990. dec. 26. ; 50. sz. 5. p.
- GEROLD László: Sziroma élet. Németh István: Mogyorófavirág. = Híd, 1991. 2. sz. 184–186. p.
- HERCEG János: Németh István: Mogyorófavirág. = Családi Kör, 1991. 4. 18. 11. p.
- M. K.: Mogyorófavirág. Megjelent Németh István válogatott elbeszéléskötete. = Magyar Szó, 1990. okt. 31. ; 300. sz. 15. p.
- BORI Imre: Tűnődések: Németh István vasárnapi írása felett. = Magyar Szó, 1991. aug. 24. ; 232. sz. 11. p.
- GEROLD László: Mogyorófavirág. = Családi Kör, 1991. ápr. 18. ; 15. sz. 18. p.
- VAJDA Gábor: Nevelő célszatok. Németh István válogatott elbeszéléseiről. = Üzenet, 1991. 5–6. 482–486. p. ; 7–8. sz. 607–613. p.
- VAJDA Gábor: A tanú nyitottsága. = 7 Nap, 1991. máj. 3. ; 18. sz. 23. p.
- VARGA I.: A kiapadhatatlan mesélő. Németh István: Mogyorófavirág. = Üzenet, 1991. 2. 168–170. p.
- TÖRÖK Bálint: Mogyorófavirág. Németh István elbeszéléskötete. = Ring – független közéleti hetilap, 1999. 9. 10.

KÁNAÁNI TÖRTÉNETEK: Önéletrajzok, vallomások / Közreadja Németh István – Újvidék: Forum, 1994. – 185. p.: ill.; 20 cm
Tartalom: Előszó / Németh István (5–6). Mire kített az esztendő (Vass István) (7–52). Elmondom küzdelmes életem / Lajos Mihály (53–87). Lapok egy kockás füzetből / Morel András (89–111). Egy révbejutás története / Dezső Antal (113–138). Kilábolni a nagy szegénységből / Bálint József (139–185).

Ismertette:

BENCE Erika: Házzal elátkozva. = Üzenet, 1994. 12. sz. 937–938. p.

GEROLD László: Ismerősök az élet országútjáról. = Híd, 1994. 12. sz. 873–876. p.

KALAPIS Zoltán: Szegénységünk és gyámoltalanságunk könyve. = Magyar Szó, 1994. júl. 9. ; 139. sz. 13. p.

GEROLD László: Kánaáni történetek. = Vigília, 1995. 3.

JEGYKENDŐ : Vasárnapi írások 1984–1994 / Németh István ; [Ács József rajzaival]. – Újvidék : Forum, 1995. – 222. p. : ill. ; 20 cm
Ismertette:

BENCE Erika: Világunk képe zsebtükörben. = Üzenet, 1995. 11–12. sz. 830–832. p.

BOGNÁR Antal: Az életismerő szomorúsága. = Új Magyarország, 1995. 4. 7.

BORDÁS Győző: Jegykendő. = Híd, 1995. 10–11. sz. 743–744. p.

HÁZIOLTÁR : Szerelmes krónika / Németh István ; [A borítón Nemes Fekete Edit kerámiája]. – Újvidék : Forum, 1996. – 149. p. ; 17 cm
Ismertette:

BENCE Erika: Szeretetteljes krónika. = Híd, 1996. 10. sz. 824–826. p.

GEROLD László: Házioltár. = Vigília, 1997. 1. sz.

BÜHÜMMEG A LOTYOGI : Hús mai mese / Németh István ; [Penovác Endre rajzaival ; A fedőlapot Maurits Ferenc tervezte]. – Újvidék : Forum, 1996. – 61. p. : ill. ; 19 cm

ÜNNEP RAGUZÁBAN : Szíves hívogató : 1975–1989 / Németh István ; [kötettern Maurits Ferenc]. – Újvidék : Forum, 1998. – 141. p. ; 20 cm
A fedőlapon Sáfrány Imre festőművész . . . festménye. Reprodukció : Ótos András

Ismertette:

GEROLD László: Németh István : Ünnepraguzában. = Híd, 1998. 4–5. sz. 454–455. p.

IMA TÜNDERLAKÉRT / Németh István. – Újvidék : Forum, 2000. – 245. p. ; 19 cm

Megjelent az író 70. születésnapjára.

Ismertette:

BENCE Erika: Hazát kereső írások. = Híd, 2000. 5. sz. 323–326. p.

MÁRKUS Béla: A feltartóztathatatlan pusztulás. = Könyvpiac, 2000. 6–7. sz.

FEKETE J. József: „Saját romjainkon ülve”. = Magyar Szó, 2000. június 17.

ALKALMI BESZÉLGETÉSEK, INTERJÚK NÉMETH ISTVÁNNAL, EGYÉB ÍRÁSOK

ALADICS János: Születésnap c. hangjáték. = Üzenet, 1974. 2. sz. 159–162. p.

FEKETE Elvira: A legnagyobb regény csakis a faluról szólhat. = 7 Nap, 1975. nov. 21. , 46. sz. 18. p. (Interjú)

HORNYIK Miklós: Szépirodalmi kalauz. = Képes Ifjúság, 1971. jan. 13. ; 1196. sz. 18–19. p.

BORI Imre: Drámák – színpad nélkül. Uborka milliói. = Magyar Szó, 1971. szept. 11. ; 250. sz. 10. p.

BORI Imre: Drámák – színpad nélkül. Uborka milliói. = Magyar Szó, 1971. 6. 26. ; 173. sz. 9. p.

BORI Imre: Németh István : Uborka milliói. = In. : Fejezetek irodalmunk természetrajzából. – Újvidék : Forum, 1973. 257–283. p.

BORI Imre: Németh István ötven esztendeje. = 7 Nap, 1980. okt. 3. ; 40. sz. 15. p.

CSORDÁS Mihály: Különös egyensúly. Arcképvázlat. 1–6. = 7 Nap, 1980. aug. 29. ; 35. sz. 14. p. ; 7 Nap, 1980. szept. 5. ; 36. sz. 14. p. ; 7 Nap, 1980. szept. 12. ; 37. sz. 14. p. ; 7 Nap, 1980. szept. 19. ; 38. sz. 14. p. ; 7 Nap, 1980. szept. 26. ; 39. sz. 14. p. ; 7 Nap, 1980. okt. 3. ; 40. sz. 15. p.

FEHÉR Ferenc: Író – Kishegyes tenyerén. Németh István Októberi díjához. = Magyar Szó, 1980. okt. 18. ; 288. sz. 10. p.

FEHÉR Magda: Visszapergetett gyermekkor . . . = Üzenet, 1980. 11. sz. 618–620. p.

JUHÁSZ Géza: Állandóan az igazat írni. Németh István az író és újságíró. = Üzenet, 1980. 6. sz. 314–321. p.

- [KÁNTOR Oszkár] k. o.: Németh István ötvenéves. = Dolgozók, 1980. aug. 28. ; 34. sz. 10. p.
- LOBODA Gábor: Vidékjárás. Németh István író vallomása. = Magyar Képes Újság, 1980. aug. 1. ; 15. sz. 6–8. p.
- MARONKA János: Németh István ötvenéves. 1–2. = Topolya és Környéke, 1980. aug. 23. ; 31. sz. 5. p. ; Topolya és Környéke, 1980. aug. 30. ; 32. sz. 7. p.
- [VÍGH Rudolf] v. r.: Ötven év távlatából. = Topolya és Környéke, 1980. okt. 4. ; 37. sz. 7. p.
- VAJDA Gábor: Szürke fókuszpontok. Németh István : Szeptemberi emlék. = Magyar Szó, 1982. szept. 22. ; 264. sz. 17. p.
- ZALÁN T.: Négyen a Vajdaságból. = Bp. : Könyvvilág, 1986. 11. sz.
- FEHÉR Ferenc: Alkalmi beszélgetés az első Szirmai-díjas Németh Istvánnal. = Híd, 1984. 11. sz. 1688–1691. p.
- Első közlése Magyar Szó, 1976. okt. 16.
- CSORDÁS Mihály: Dimenziók és színek látója. Németh István 55 éves. = Magyar Szó, 1985. aug. 17. ; 225. sz. 17. p.
- [DÉVAVÁRI] DÉR Zoltán: Emlékművek darócban. = 7 Nap, 1985. máj. 10. ; 19. sz. 32–33. p.
- [CSIPAK Ibolya] Cs. I.: Telepi esték : Németh István szerzői estje. = Magyar Szó, 1986. máj. 27. ; 143. sz. 12. p.
- NÉMETH István : Nyilatkozat. = 7 Nap, 1986. máj. 2. ; 18. sz. 28. p.
- TURI Tibor: Porszemeberek : interjú a Híd-díjas Németh Istvánnal. = Magyar Szó, 1986. márc. 22. ; 79. sz. 19. p.
- VAJDA Gábor: Az író és újságíró. = 7 Nap, 1968. ápr. 18. ; 16. sz. 24. p.
- NAGY Ildikó: A gyerekeknek nehezebb írni. = Magyar Szó, 1988. aug. 27. ; 236. sz. 7. p. (beszélgetés)
- SZÚNYOGH S[ándor]: A jó riportból születik a mű : alkalmi beszélgetés Németh Istvánnal és Dudás Károllyal. = Népujság, 1988. máj. 27. ; 20. sz. 6. p.
- BÁLINT Sándor: Kisebbségpárti lettem : azoknak az oldalává, akiknek az oldalán íróként és emberként mindig a helyem volt . . . = Magyar Szó, 1990. aug. 19. ; 227. sz. 13. p.
- BORI Imre: A tárgyilagos részvét írója : Németh István. = Magyar Szó, 1990. 8. 18. 13. p.

BORI Imre: Tűnődések : Németh István Fehér ház c. írásáról. = Magyar Szó, 1991. 8. 18.

FEKETE J. József: Érdekközösségi nívódíjak. = Híd, 1990. 4. sz. 496. p.

FEHÉR M.: Első hatvan évem (interjú). = Üzenet, 1991. 4. sz. 345–346. p.

JUHÁSZ Géza: Németh István 60 éves. Nem lehet igaz író, aki . . . = Üzenet, 1990. 6. sz. 471–474. p.

JUNG Károly: Arról a bizonyos lóról. Németh István 60. születésnapján. = 7 Nap, 1990. szept. 28. ; 39. sz. 14. p.

JUNG Károly: Németh István elbeszéléseiről. = Üzenet, 1990. 6. sz. 475–480. p.

KÁNTOR Oszkár: A Parasztkirályságtól a Díszudvarig : beszélgetés Németh István író-újságíróval 60. születésnapja ürügyén. = Dolgozók, 1991. aug. 16. ; 29. sz. 16. p.

MÁK Ferenc: Madársorsunk szomorúsága : levél a hatvanéves Németh Istvánhoz. = Magyar Szó, aug. 18. ; 226. sz. 13. p.

BORI Imre: Klasszikus íróink védelmében. = 7 Nap, 1992. jan. 17. ; 3. sz. 22. p.

P. NAGY István: Olvastam egy verset . . . Magyar Szó, 1992. okt. 1. ; 270. sz. 13. p.

TÓTH Anna: Németh István Törökkanizsán. = Új Kanizsai Újság, 1994. nov. 10. ; 8. sz. 7. p. (Író-olvasó találkozó)

Csökkenő létszámú kisebbségi népcsoport : a délvidéki magyarokról sugárzott műsort a BBC. Vajdasági Hírnök, 1995. nov. 35. sz. 14–15. p.

BATA János: Délvidék és a két szakállas-szőrös észak-bácskai diplomás Németh Istvánról. = Magyar Szó, 1995. szept. 16. ; 216. sz. 14. p.

BENCE Erika: Házak és arcok : Németh István prózájáról. = Magyar Szó, 1995. okt. 7. ; 234. sz. 13. p.

NAGY Erzsébet: Bánatban élni és megmaradni : beszélgetés Németh István íróval. = Magyar Szó, 1995. aug. 5. ; 180. sz. 10. p.

[SZABÓ PALÓCZ Attila] cz : Százéves a könyvtár: az irodalmi est vendégei Németh István és Vuk Drašković [Péterrévén]. = Magyar Szó, 1995. nov. 23. ; 274. sz. 11. p.

VÍGH Rudolf: Felcsapódó kékes láng. Németh István köszöntése. = 7 Nap, 1995. okt. 25. ; 18. sz. 9. p.

A FELDOLGOZOTT LAPOK ÉS FOLYÓIRATOK JEGYZÉKE

Családi Kör (Újvidék)
Dolgozók (Újvidék)
Dunatáj (Zombor)
Híd (Újvidék)
7 Nap (Szabadka)
Képes Ifjúság (Újvidék)
Könyvpiac (Magyarország)
Misao-Gondolat (Újvidék)
Magyar Képes Újság (Eszék)
Magyar Szó (Újvidék)
Népújság (Muraszombat)
Topolya és Környéke (Topolya)
Új Kanizsai Újság (Kanizsa)
Új Symposion (Újvidék)
Üzenet (Szabadka)
Vajdasági Hírnök (Temerin)
Vigília (Magyarország)

Az 1969 előtt megjelent művek esetében főleg a kötetekben megjelentetett könyveket vettük számba. A sajtóvisszhang elsősorban a Híd, az Üzenet, az Új Symposion című folyóiratokban publikált tanulmányokra, ismertetésekre tér ki, a későbbiekben bekerültek a Magyar Szó, a 7 Nap, a Dolgozók, a Képes Ifjúság, a Családi Kör stb. hasábjain megjelent írások is.

A KONSTRUKTÍV ÁLMOKTÓL A MEGHASONLÁSIG

Vázlat a hatvanéves Domonkos István költészetéről

UTASI CSABA

Csaknem negyven esztendővel ezelőtti indulása ma is rendhagyónak látszik. Sem előtte, sem utána nem akadt költőnk, aki oly határtalanul bízott volna a költészet felszabadító hatalmában, mint ő. Már első, sajnos, folytatás nélkül maradt esszéiben nyomatékosítja, hogy a „vers mindenigénylés”, „totális életed teljes kilendülése az űr, a semmi foszforos tája irányában”; hogy a „költő antitézise a halálnak, élete a vers”; hogy a „költészet az életnek értelmet ad”. Fetiszizálja, győzelemnek nyilvánítja a verset, s akárha a megújulás páratlan pillanatai érkeztek volna el, a szövepületek lerombolásának és a „pompás virágzás” újrakezdésének igényét hirdeti meg.

Annak ellenére, hogy az esszék tanúságaként eszmélkedését friss olvasmányélmények határozzák meg, nem ad programot, elméleti alapvetést, amely a „pompás virágzás” irányát közelebbről jelölné. Az egyetemes európai költészet számára vonzó jelenségeit tartja szem előtt, ez azonban nem jelenti egyúttal azt is, hogy tájékozódása maradéktalanul a spontaneitás jegyében alakul. Irtózáttal zárkózik el a találkozások, ismerkedések, beszélgetések, emberi kapcsolatok sablonjaitól, s ennek megfelelően az alkotómunka terén is a korlátlan szabadság lehetőségeit kutatja. Nem véletlen hát, hogy Breton első szürrealista kiáltványára hivatkozva kimondja: „Leghőbb vágyam álmodni. Betegségem a folytatásos, nagy, konstruktív, ébredés nélküli álom.” E cél elérése érdekében érthető módon megkísérli legyűrni a téridő determinánsait. A csárdást az örökkévalóság „elrabolt örvényé”-nek láttatja, a Tiszáról elmondja,

hogy egy világ él szemeiben, „jó szagú világ az időnek tárt kapuival”, önmagáról pedig úgy véli, hogy „te századokban beszélsz, mint a folyók”.

Álomigézetének legmeggyőzőbb eredménye azonban mégis a többszólamú *Rátka*, melyben a szonettől a prózaversig terjedő skálán megannyi poétikai megoldást alkalmaz. A szürrealizmus közelségét itt nem csupán abban ismerhetjük föl, hogy a prelogikus gondolkodás bővületében a lírai én a logika ellen lázítva szívesen lemondana „minden felhalmozott tapasztalatról”, hanem álomtechnikás képeiben is. Miközben „megnevezetlen szent dolgokat” keres, a versbéli sziklák szeméből barackfa szökken és borul virágba, a fák koronáján csónakok úsznak el, s lépcsők mutatják magukat az üres éjszakában. A „fogalmak homoksivatagaitól” távolodóban trópusi tájakra emlékeztető metaforák láncolatát hozza létre, s mintegy a lét átlelkésítése céljából ismételten megszemélyesíti a tárgyakat, jelenségeket. Emellett az idők teljességét átfogó hosszú vers a hagyományos poétikai eszközök tárházából is bőven merít. Az ég, a nap, a hold, a csillagok, a tenger és az éj képzeit alliterációk fogják közre, s az áhítatosan emelkedett sorokon az ezüst és az arany színe válik uralkodóvá. Mi több, helyenként olyan jelzőket is használ, melyek nyugatos költőink szépségkultuszának emlékét idézik (bús, merengő, ódon).

A *Rátkában* tehát a fiatal Domonkos István a rendelkezésére álló poétikai eszközök mozgósításával a titkok és csodák teljességét ostromolja meg, a költemény derekán azonban meglepő módon erőre kap egy olyan szólam is, amely radikálisan megkérdőjelezi az alapvető költői intenciókat. Csaknem jóslatszerűen mondja ki, hogy közeleg az idő, midőn irtózata „tárgyává válnak a szavak”, s e súlyos megejtés parancsára végül is a költészet tagadásáig jut el, megállapítva, hogy a „világ valamennyi költőjének minden sorát” égni hagyná „egy mosolyért, egy lusta hullámloccsanás víziójáért”. Alig néhány hónappal később efféle ellenérzései már egészen profán formát öltenek. A költészet Noé bárkáját elsüllyesztő *Kontrapunktban*, Tolnai Ottó emlékeztetes *Doreen* 2-jének ihletésére is, már csupán a sorok számában lát értelmet, s a titkokat a múlt lomtárába hajítva kimondja, hogy a „zene a test, a versek csak kelések”. Az *1. újvidéki elégiában* pedig, verseinek egyre rosszabbodó ritmusán tűnődve, megvallja azt is, hogy nem tudja, lényegében mit is akar, s szégyelli immár, hogy verset ír. Amilyen gyorsan lángot

vetettek, éppoly gyorsan hamuba is roskadtak tehát költői álmai, kérdésessé téve továbbhaladásának lehetőségét.

Önként adódik a kérdés, vajon mi idézte elő ezt a hirtelen megtorpanást, leépülést. A választ abban kereshetnénk talán, hogy költői gyakorlatában rá kellett eszmélnie: a vers korántsem győzelem, nem ad értelmet az életnek, s maga a költő sem antitézise a halálnak. E fölismerés nyomán a poézisbe vetett abszolutizált hite szertefoszlott, s meg hasonlása csaknem szükségszerűen az ellenkező véglet, a totális értelmetlenség felé taszította. Feltehetőleg csakugyan így volt, de valami mással is számolnunk kell azért. Már a korai *Anatómiai tanulmányban* jelzi, hogy a valóságtól álmai ellenére sem tud szabadulni. A „való sápadva nyomon követ”, vallja meg, s ez az antropomorfizált figura, akihez ízlése és képzelete szerint ki-ki képzetek egész sorát társíthatja, a nyomon követés mozzanata folytán nem csupán állandósuló félelmet gerjeszt Domonkos Istvánban, hanem a tőle való elszakadását is lehetetlenné teszi. Más szóval, még a formateremtés pillanataiban sem tud eltekinteni alkalmasint hórihorgas követőjének fenyegetésétől. Nem tud belenyugodni, hogy egyfelől verseket ír, melyeknek befogadói lelkes szavakkal honorálják igyekezetét, másfelől viszont, a csüggedt megállapodottság óráiban, kénytelen az abszurd mindennapokra meredni. A költészet és valóság régi kontroverziái tartják fogva tehát, az undor határmezsgyéjére kényszerítve őt. Kertész Imre állapítja meg a *Gályanaplóban*, hogy Kafka undorodva végigjárt útja példaként szolgálhat minden „radikális művészet” számára, hiszen ez az „undor az önáltatás (a szépség) elutasítása, ítélet a konformizmus, a tudat kispolgári módra való feldíszítése (a tulajdon dicsőítése és a lelki mélység mítosza) fölött”.

A hatvanas évek második felében Domonkos István lírai magatartása épp az ekképpen fölfogott undor jegyében radikalizálódik. Minthogy visszafelé nem mutatkozik számára járható út, ha kedvetlenül is, nekivág az ismeretlennek. Kísérletet tesz a szóképektől megfosztott, következetesen depoetizált narratív versbeszéddel, majd innen is tovább lépve a gesztusértékű rövid versnél állapotodik meg átmenetileg. A hetvenes évek elején publikált *Áthúzott versek* lapjain, a „fegyver hatósugarában”, rezignáltan állapítja meg, hogy a „költők tehetetlenek napjainkban”, hiszen „senki sem kivétel / mindenki bevétel”. Ezeknek a verseknek zömében már nemcsak a metaforikusságot szorítja háttérbe, hanem kerüli az affektív megnyilatkozásokat is. Közönybe hajló fegyelemmel

latolgatja, hogy zuhanására alighanem összes csontja rámegey, mint ahogy annak idején fölszállására minden álma ráment. S a „zuhanás” tényleges közelségét ekkor már minden tiltakozó, vívódó fölkiáltásnál hatásosabban a verscímek és a versek kontrasztossága révén érzékelteti. *Hít*, írja egyik verse fölé, a cím után azonban semmi más nem következik, mint azoknak a szerszámoknak, munkaeszközöknek felsorolása, amelyeket halála után a sírjába kellene dobni. *Költészet*, hangzik sokat ígérően egy másik címe, a vers azonban nem poétikai természetű kérdéseket vet föl, hanem egy banális pénzlopás történetét mondja el szűkszavúan.

A profanizálódás efféle tüneteinek hátterét a *Rövidhullám* világítja meg. Ez a vers, anélkül hogy a létünket alapvetően meghatározó romboló erők forrását közelebbről megnevezné, lépésről lépésre olyan szituációkat rögzít, amelyek az erőszak hatalmát hirdetik. Mivel a nyers erő a termelészövetkezettől kezdve az iskolarendszeren és az államelnöki vitrineken át egészen az Egyesült Nemzetek Szervezetéig mindenütt gátlástalanul érvényesül, a vers végül is azt sugallja, hogy az egyes ember semmiképpen sem kerülheti el a megaláztatás csapdait.

Mindez Domonkos István elhallgatását előlegezi, még ha egyelőre távol áll is attól a ponttól, ameddig néhány év múlva jut el: „nem látom értelmét az egésznek / tizenhat éve írok verset”. Ekkor még mindig a feltöltődésnek, a külső és belső ellentmondások halmozódásának időszakát éli, s ezektől majd *Kormányeltörésben* című nagy „negatív szimfóniájában” próbál szabadulni. A versben, mely a keletkezése óta eltelt évtizedek során semmit sem veszített hatásfokának intenzitásából, a lírai én egy nyolc elemet végzett, sanyarú körülmények között tengődő vendégmunkás álarcában lép föl, aki „idegenbe” szakadva anyanyelvét is elfelejtette már. Ez az álarc, mint már szóltam róla másutt, lehetővé tette volna, hogy a vajdasági magyar nyelv „külföld élet”-től fölgyorsult romlásának folyamatát Domonkos István tükörszókkal, vaskos provincializmusokkal, a makaróni nyelv fordulataival érzékeltesse. Mivel azonban ráeszmélt, hogy a lírai realizmus ilyesféle eszközei parcialitást előlegeznek, a főnévi igenevek általánosító kattoztatása mellett döntött. Ekképpen sem az álarcról, sem a mögéje rejtett mondandóról, a kormányeltörésbe jutottság dimenzióiról nem kellett lemondania. Sajátos kettősség jellemzi tehát a verset. A jó érzékkel felpörgetett, ismétlődő alapmotívumok, az értelmiségiekre vonatkozó sorok, még inkább a költői magatartást jelző közlésegségek erőteljesen roncsolják a masz-

kot, a tudatos és következetes negatív nyelvi stilizálás, a groteszk nyelvi alakzatok viszont újra meg újra visszaállítják az alaphelyzetet. A szöveg így mindvégig a szerepvers és a létvers határán egyensúlyoz, pátosz és indulat nélkül vetve föl az egyetemes hontalanság, a pszeudoegzisztens emberi létezés kérdéseit.

Első megjelenésekor abszolút versnek neveztem a *Kormányeltörésben-t*, s e megállapításon ma sem változtatnék. Mert csakugyan abszolút vers, abban az értelemben legalábbis, ahogyan Balassa Péter szólt róla nemrégiben: Domonkos István „létrehozza ebben a költeményben azt, ami a művészetben a legnagyobb kísértés, legnagyobb bravúr és a legveszélyesebb igazság: *mintha* közvetlen, tehát fokozhatatlan életigazság volna. És mégsem »volna«, hanem *az*. Ugyanarról van itt szó, mint a »szent« magyar költészet legjobb magaslataiban: *mintha* nélkülük nem élnénk, nem lennénk azok, akik, mintha ez a költészt teremtette volna meg – *igazából* – a magyar eidost”.

A *Kormányeltörésben* anyagával küzdve Domonkos István végre megszabadul sápadt kísérője fenyegetésétől, hiszen a vers egyszeri, megismételhetetlen és folytathatatlan. A lélek ünnepe azonban nem lehet tartós: a régi gondok csakhamar újult erővel törnek rá, s megszületik a különös, végleteket ostromló *Der springt noch auf!* A verset a számadás intenciója hatja át, de mert Domonkos István változatlanul rejteni kívánja a bensőjében zajló érzelmi hullámozást, kerüli az önmegszólítás, az önmagával való párbeszédelés csapdáit, s inkább a megszemélyesített, mindvégig hallgató költészettel kezdeményez vitát. Szemrehányások, vádak özönét zúdítja a sokáig „szidolozott”, „lényemmel etetett” költészetre, amely egykor mindent ígért, ám két kiló rozsdás szögnél, egy kalapácsnál és egy üres tyúkketretnél többet nem tett elébe. Monomániásan ismételte, hogy anya, apa, testvér, család, barát, otthon, haza, haladás, tudás, kozmosz, s ha valami, hát épp e fölsorolás tanúsítja igen meggyőzően, hogy a helyenként átkozódásba csapó panaszkodásban tulajdonképpen nem is maximálisan kiélezett líraellenességről van szó, hanem arról, hogy Domonkos István végül mégsem tudott megnyugtató választ találni a költészet és valóság közötti ellentmondásokra, s mert nem tudott, a kettősséget felszámolandó – hátat fordított a költészetnek.

Ezek után már csak az emlékezetes *Kuplé*, a megkapóan friss *Tessék engem megdicsérni*, néhány rövidebb vers és töredék következett. Illetve a kilencvenes évek derekán a *Majd-nem-vers*, amelyben halványan de-

rengő nosztalgiával megszólal a visszatérés vágya („add vissza hangom sikátor / add vissza sár a vérem / vér az eget szemembe”), a konklúzió azonban nagy nyomatékkkal mégis a definitív lezárulást hirdeti: „szedjete szét / szedjete szét”.

Domonkos István tehát kivonult az irodalmi életből, definitíve elment „haját vágatni”, mint már az *Áthúzott versek* egy ciklusának mottójában jelezte ebbéli szándékát. Döntése mélyen összefügg alkatával, amely nemigen tűr semmiféle megkötöttséget. Egy régi, még a hatvanas évek második felében adott interjúbán hívja föl a figyelmet arra, hogy mindig is szerette a „perifériákat, a végleteket, a rendszertelen, szigorú szabályok nélküli életmódot”, s elhallgatásához nyilván ez is hozzájárult. Költői világának tervszerű továbbépítése olyan nyűgöt jelentett volna, amelyet a tájunkon elérhető hírnév semmiképpen sem ellensúlyozhat. A pálya megszakadása azonban ne töltsön el bennünket szorongással. Amit Domonkos István kemény küzdelem árán, a költészettől mintegy örökösen „hátrálva” megalkotott, tartós értéke irodalmunknak. A *Kormányeltörésben* helye pedig ott lesz minden eljövendő magyar nyelvű antológiában, s ez a tény akkor is rendkívül fontos, ha a távoli Svédországban netán csak rezignált legyintést érdemel.

LÉTEZÉS-FORDÍTÁSOK

BÁNYAI JÁNOS

Domonkos István 1970-ben szerb (akkoriban még szerbhorvát) nyelvű kötetet adott ki: Ištvan Domonkoš: *prevodi trajanja*. Tribina mladih, Novi Sad, 1970. A tartalommutatója szerint összesen tizenegy, valójában tizenkét verset tartalmazó, huszonhat lapos füzet mutatója után a szerző(?), a kiadó(?) fontosnak tartotta közölni, hogy „pesme iz knjige *prevodi trajanja* autor je pisao na srpskohrvatskom jeziku”, azaz hogy a kötet verseit a szerző szerbhorvát nyelven írta. Nem fordításokat, hanem eredeti versszövegeket tartalmaz tehát a füzet.

Azóta ritkán esett szó erről a kötetről. Az UMIL nem tud róla. Igaz, ha jól látom, Domonkos első kötetéről, a *Rátka* (1963) címűről sem tud. Nem érdekes, hogy mi lehet az (el)hallgatás, a feledékenység oka. A lexikonnak majd egy következő kiadása helyrehozza a mulasztást.

A költészet történetében nem ritkaság, hogy költők más (idegen) nyelven (is) írnak verset, ha úgy érzik, annyira birtokában vannak már a másik nyelvnek, hogy ezt megtehetik. Az ilyen versek rendszerint nem tartoznak a költők főművei közé, legtöbbször kuriózumot vagy bibliográfiai adatot jelentenek csupán. A költők ilyen alkalminak mondható nyelv váltása alig járt különösebb következménnyel a költői életmű egészére nézve. Valamennyiben más azonban Domonkos versfüzetének rangja. Azonkívül, hogy (elfeledett) bibliográfiai adat, aligha vehető kuriózumnak, de alkalmi nyelv váltásnak sem. Itt ha nem is sokról, de mindenképpen többről van szó. Mert Domonkos István egész költői munkásságában fedezhetők fel a magyar költészet poétikai hagyomá-

nyából való pillanatnyi, ideiglenes „kilépésének” okai. Érdeemes itt most elidőzni egy pillanatra.

A magyarul talán *Létezés-fordításoknak*, vagy *A létezés fordításainak*, esetleg *Tartam-fordításoknak* mondható verses füzet darabjai az *Áthúzott versek* (1971) idején, majdnem bizonyosan e kötet Kiki című ciklusával egy időben íródtak, de a kötetek, vagy a füzet és a versciklus összevetése nem kínál különösebb meglepetést. Az összevetés során legfeljebb képek és motívumok hasonlósága ismerhető fel, se több, se kevesebb, mint amennyit egy-egy költői életmű „nyelvváltás” nélkül is tartalmaz. Egy-két vers azonban címe szerint, de motívumainak és képeinek elrendezésében is majdnem fordításnak látszik (Az életről és a halálról – o životu i o smrti; A költőkről – među pesnicima grada). (Talán azt is érdemes megjegyezni, hogy az *Áthúzott versek* nagy kezdőbetűvel írja a verscímeiket, a szerb(horvát) füzet következetesen kisbetűvel. A kötet cím is kisbetűs.) Az összevetés után, a megegyezések ellenére is megállapítható, hogy a szerb(horvát) nyelven írott versek eredetiek, nem saját versek fordításai, még akkor sem, ha a füzet címében a „fordítások” szó szerepel. A „fordítások” szó itt nem eredeti nyelvről célnyelvre való (le)fordítást jelent, hanem a létezés, a létélmény nyelvi megalkotását, valamint azt is, hogy a létezés, a tartam nyelvi megalkotásának egyik lehetséges „közvetítője” a „fordítás”. Ennek alapján mondható, hogy Domonkos István szerb(horvát) nyelven írt versei esetében a „fordítás(ok)” szó nem lefordítást, hanem műfajt jelöl. Egy olyan nem hagyományos lírai műfajt, amelynek poétikai követelménye a közvetettségnek, a közvetítőknél való nyelvi kiszolgáltatottság. A *Létezés-fordítások* más, vagyis idegen nyelvű versei ennek a poétikai felismerésnek és tapasztalatnak a termékei.

Mégis, annak ellenére, hogy a füzet verseinek eredeti nyelve a szerb(horvát), meg hogy a címben álló „fordítások” szó jelentése nem „lefordítás”, a tizenkét vers szerbül „mintha” fordítás lenne. Úgy hangzik, „mintha” fordítások lennének. Ez a kettősség a szerb(horvát) nyelven írott versek eredetiségét csak részben érinti, annyiban, amennyiben a versek poétikájának meghatározó tényezője. Ami azt jelenti, a szerbül írott versek előtt nem nyílt meg a szerb költészet hagyományvilága. Annak ellenére sem, hogy egyik versét Rastko Petrovićnak, a szerb modernitás „tisza eksztázist” kereső költőjének ajánlotta Domonkos

István. Mert éppen a szenvedélyesség, az egzotikum, az „eredendő” áll az ő szerb(horvát) nyelven írott verseitől a legtávolabbra. Szerb versek a szerb költészeti hagyományon kívül – ez Domonkos István létezés-fordításainak poétikailag megkülönböztető jegye.

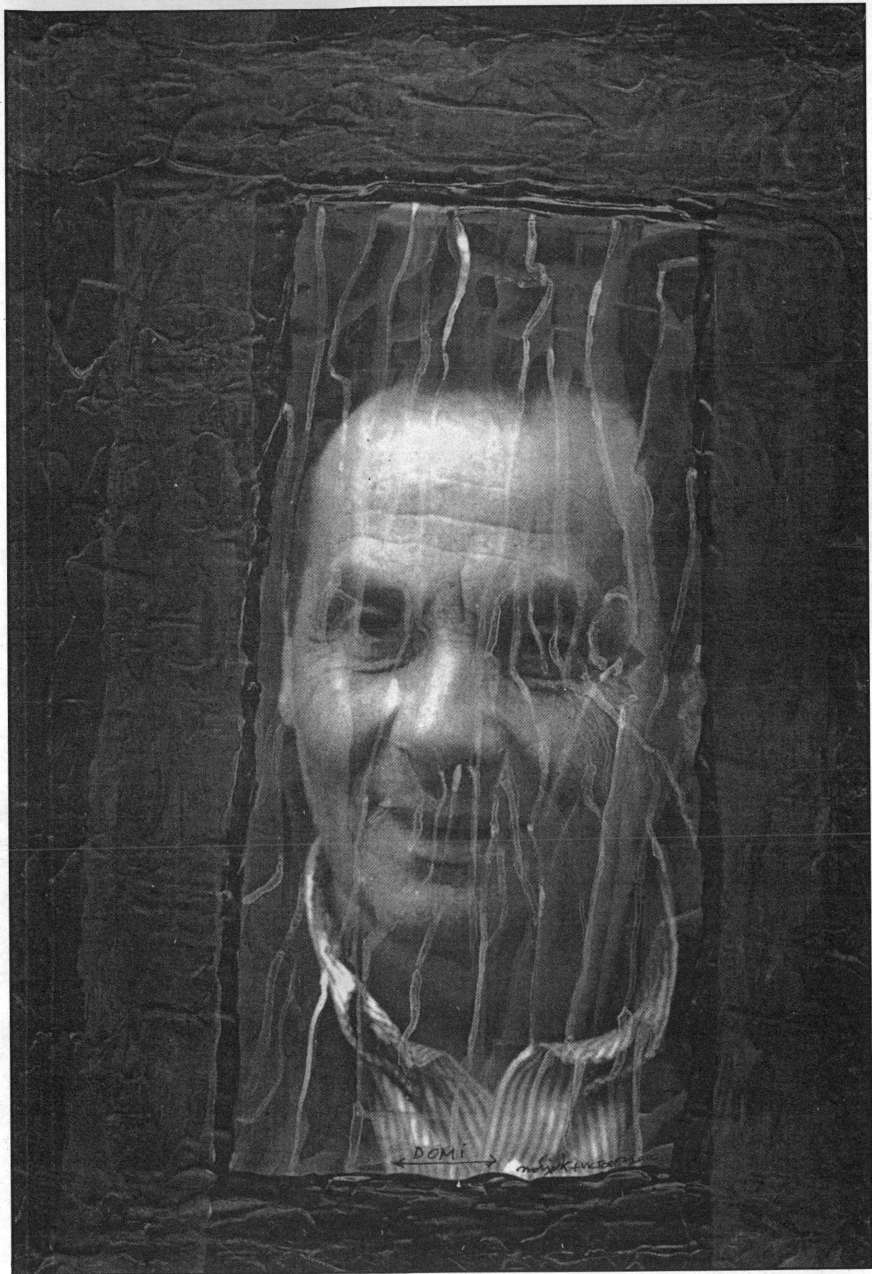
Ennek a különös lírai helyzetnek a megértésében, bár nem kínál fontos tapasztalatokat, mégis jelentős szerep jut az *Áthúzott versek* Kiki ciklusa és a szerb nyelvű kötet tematikus, motivikus és nyelvi megfeleléseinek és eltéréseinek. A Kiki ciklus darabjai, de egy-két kivételtől eltekintve az egész kötet (az *Áthúzott versek*) is, a *Rátka* kötet verseiben megismert erős metaforikusság és nyelvi szürrealizmus leépítése, a köznyelv líraiságának meghódítása, a jelentéktelen jelentességének felismerése. Hasonlóképp a *Létezés-fordítások* költeményei. Azzal a nem mellékes különbséggel, hogy ez utóbbiakból még kihallatszik a korai versek nem rejtett elégikussága. A füzet egyik legszebb darabjának címe (elegično – elégikusan) is jelzi ezt. Valamint az egész kis füzetén áthúzódó szerelem-szólam, ami a Kiki-verseknek is tematikus meghatározója. Csakhogy a szerb(horvát) nyelvű versekben, éppen az elégikusság folytán, vállalt, míg a Kiki-versekben ironikus nyelvjárással távol (vagy távolabb) tartott szólam a szerelem. A köznyelv lírájának felfedezése a Kiki ciklus darabjaiban a líraiság, az elégikusság, ezzel együtt a stilizáltság leépítése. A szerb nyelvű füzet ezt a retorikai és stilisztikai leépítést nem, vagy csak részben végzi el. Ennek oka nyilván abban található, hogy az ideiglenes nyelvváltás ellenére Domonkos szerb nyelvű verseit a magyar költészet poétikai hagyománya alakítja, de az is tartja fogva, sokkal inkább, mint az azonos, vagy megközelítőleg azonos időpontban írott magyar nyelvű verseket. Mintha ez a jól felismerhető különbség a magyar és a szerb nyelvű versek között azt is jelezné, hogy az idegen nyelv, még ha magas szinten ismert nyelv is, kevesebbet, kevesebb nyelvi, poétikai és formai szabadságot engedélyez a költőnek, mint az anyanyelvű megszólalás.

Ha az *Áthúzott versek* kötet valóban „áthúzta” a *Rátka* metaforikus diszkurzusát, és a viszonylagos alustilizáltság poétikáját dolgozta ki a mindennapi beszéd alapjain, s így előkészítette az *Áthúzott versek* végére sorolt Kormányeltörésben című nagy vers beszédmódját, akkor a szerb(horvát) nyelvű versfüzet nyelvi tapasztalata, vagyis az ideiglenes „nyelvváltás” csődélménye, a nagy vers közvetlen előzményének tekint-

hető. A *Létezés-fordítások* versei, minthogy aligha tartozhatnak a szerb költészet poétikai hagyományába¹, de a magyar költészetben is idegen „testek”, távolról azt a létélményt közvetítik (ezért „fordítások”), amelyet a Kormányeltörésben „nyelvromlása”, a nyelvrontás poétikája mond ki mindennél erőteljesebben és hatékonyabban.

A „fordítás” Domonkos István szerb(horvát) nyelven írott verseiben az idegenség nyelvi megtapasztalása. A Kormányeltörésben a nyelv „fordítás” (nyelvváltás) előtti állapota és helyzete.

¹ Domonkos István szerb nyelvű kötetének (*Ja bii*. Matica srpska, Novi Sad, 1973) fordítója, Judita Šalgo, a kötethez írt jegyzetében arról (is) szól, hogy válogatásába nem vett fel egyetlen darabot sem a *Létezés-fordítások* versei közül. Ez is jelzi, hogy a szerb költészet nem fogadta be Domonkos szerbül írt verseit. Judita Šalgo azonban nem figyelt fel e füzet végén található mondatra, így a verseket tévesen a költő saját versei „átköltésének” tartja.



*Maurits Ferenc: Domi benéz a balkáni ablakon
Akril, fotó, farost, 2000*

EGY FÉLBEHAGYOTT MAJD-NEM-VERSRŐL

BORDÁS GYŐZŐ

Irodalomtörténet-írásunk, amely érthetően mindig megkülönböztetett figyelmet szentelt Domonkos István költészetének, jogosan tartja úgy, hogy az 1971-ben született, a vajdasági magyar irodalom minden bizonnyal legjelentősebb versét, a *Kormányeltörésbent* a hetvenes évek derekán még csak a *Kuplé* követte, amivel valójában „elégett a verébnek tolla / dicső Magia Polla”. Tudjuk, közreadta még ezután *A Kuplé 2. előmunkálatait* és 1994-ben Várady Tibornak ajánlással a *Majd-nem-versét*. Ennyi volt tehát az utóbbi három évtized költői megnyilatkozása a Svédországba kivándorlása után. Elhallgatásának okairól sokat lehetne elmélkedni s felsorakoztatni az otthontalanságtól az esetleges meghasonulástól a túlzott igényességig több mindent, de mint ahogy ő maga is mindig kitért a válaszadás elől, mi sem bocsátkozzunk bele, maradjunk annyiban, hogy *majdnem* minden válasz *majdnem* igaz is lehet. Apropos, *majdnem*. Ez a szó benne van utolsó közölt versének címében is, s fölbukkant nemrégiben még valahol. Nobel Ivánnak nyilatkozott a kecskeméti *Forrás* legfrissebb számában, s arra a kérdésre, hogy már a „Rátka című versében dacos fölkiáltással közli 1963-ban: »Leírt sora-imról nem veszek tudomást többé soha!« Így történt-e?”, Domonkos lakonikusan ezt válaszolja: *Majdnem*. S ez a válasz odailleszthető ahhoz a kérdéshez is, írt-e azóta az utóbbi egy-két évtizedben verset Domonkos István.

Legutóbb 1986 nyarán járt Újvidéken, s így a Forum Könyvkiadóban is. Nem kis meglepetésünkre kézirattal érkezett, narancssárga, műanyag

irattartóját azzal adta át: Készül, de még nem végleges. Néhány hónap kell hozzá.

Mi sem természetesebb, azonnal szerződünk vele, s a pillanatot Ifjú Gábor fotóriporter meg is örökítette, sőt a fénykép bekerült Bori Imre *A jugoszláviai magyar irodalom rövid története* című 1993-ban megjelent kötetének fényképanyagába. A költő, Fehér Kálmán akkori Forum-vezérigazgató, Böndör Pál, Maurits Ferenc és e jegyzet írója a képen. Egykori verbászi barátkozásunk és az irodalomhoz való közös vonzódásunk diktálhatta, hogy engem választott szerkesztőül, s ebben a szerepben azonnal jogot is formáltam a kéziratba való belepillantásba.

– Belenézhetsz – mondta –, de ez olyan, mintha a gatyámba néznél.

Ha jól emlékszem, ott mondta ki a címet: *Allegro*. Saját, ronda kézírásommal rá is írtam a kéziratra. Aztán huszonegy gépelt oldal, számos helyen fekete filctollal, vonallal elválasztva az önállóan is késznek vehető versek, mint például az indítás is:

das nicht nichtet
 ültem ablak alatt
 ültem ajtó előtt és mögött
 a földön és föld fölött
 forgattak akár a tárcsát
 uram
 segíts át e gáton
 hisz összehajtottam a nadrágom

szépek az ütőhangszerek
 a gumibotok bakancsok
 a bikacsökök bokszerek

Ennyit olvastam föl, nem többet, mert leintett, s arra kért, a kézzel írt második részt, az újabb harminckét oldalt számozzam föl, össze ne keveredjenek. A fénymásolatot vitte magával vissza Svédországba, az eredeti kézirat azóta is itthoni polcomon. Hogy eleinte hányszor hívtam Uppsalát, a buzgóságomat ismerők nyilván feltételezhetik, de a válasz mindig ugyanaz volt: Majd, még nem tudtam rajta dolgozni. Ráér.

Azóta is. 1991-ben volt egy „kiugratási” kísérletem is, verses levelet küldtem neki a *Híd* akkori Versek éve révén. A válasz: – Kösz, hogy gondolsz rám. Az idézetek jobbák, mint amit írtam.

Mit is idéztem akkor? Ilyeneket például:

nem kell se szeg se koporsó
se kereszt se ecetes kendő
elégett minden
a férc is az érc is
a fejtő
borbolya
brácsa
a pisztolyagy és benne
a fogant gondolat . . .

Meg:

eltűnt az érc
marad a szeplő
sírfoltos táj
fölött lebeg az ecetes kendő
vérré szoktattak
meg arra hogy üljek
mikor a bajok összegyűlnek . . .

s végül:

áriaszerű jajgatás
toroksebszortyogás
csendveretű haláltusák
burkós-furkós koponyareccsenések
tökéletes nyakszirttörések
kötél
kő
tél
szilaj rusztikus rúgások . . .

Természetesen sokkal több, úgy érzem kész *futamot* is idézhettem volna a rendelkezésemre álló ezeröttszáz sorból, de valahányszor elővet-

tem a kéziratot, a gatyábanezés intelme jutott az eszembe, meg az, mit szólnék, ha a saját félkész szövegeimben turkálna valaki.

Pedig micsoda lehetőségek sejlnek föl a készülő versben! Függetlenül attól, hogy „csak” nekirugaszkodásoknak kell tekintenünk a szöveget, benne a Domonkosra oly jellemző verselés megannyi kelléke a spontán versbeszéd, az élményiség, a groteszség, s mindenekfölött a tragikum és cinizmus együttes megjelenése. S mintha zenei mű is lenne: gyors ütemben előadható, vidám, pergő, dinamikus, tempós. Számadásnak, összegezésnek szánta–szánja-e az *Allegrót*, nem tudhatjuk. Én annak érzem, annak szeretném tudni. De erre utal az *Allegrót* lezáró, szinte önvallomásnak és végrendelkezésnek tűnő néhány zárósora, amit megintcsak nem kis szorongással idézek:

magyar zeneszerzőnek tartom magam
jobbomon a híres Čapek ült
útban vagyok hazafelé
temetésem a lehető legegyszerűbb legyen

Hatvanadik születésnapján mi mást üzenhetnék és kívánhatnék: egészségben írja ki magából *Allegróját* (is)! (Telefonján meg ne csak az üzenetrögzítő jelentkezzen.)

Újvidék, 2000. augusztus 7.

LEVÉL DOMONKOS ISTVÁNNAK

Kedves Domi!

Nem tudom, értesített-e már valaki más, de az utóbbi időben a te Zmajevódon is megáll a nemzetközi gyorsvonat. A menetrend szerint ez nem így lenne, de – talán hallottad már – nálunk nem egészen menetrendszerűen folyik mostanában az élet. Azért áll meg a vonat, mert valaki meghúzza a vészféket. Nem azért húzza meg, mert valami baj lenne, hanem azért, mert le akar szállni. Megritkultak a buszok, akik Újvidékről hazatérőben vannak, nem szívesen mennek el Verbászra, mert ki tudja, mikor kászálódhatnak akkor vissza Zmajevóba. Inkább meghúzzák a vészféket. Ezután a zmajevóiak leszállnak. Nem túl nagy az izgalom. A kalauz rezignáltan káromkodik: „Már megint! Az anyjuk . . .” Más következmény nincs. Nálunk – ezt is elmondhatta már más is – kicsit lelohadt a jogkövetés. (Remélem, hogy e szavak mögött nem látsz majd közvetett öndicséretet. Hogy most, amikor már nem én vagyok . . . ugye akkor. Tulajdonképpen nem hiszem, hogy ez jutna eszedbe. Mindig tudtad – vagy érezted –, hogy a valóságrétegek nagyon meg vannak keverve, hogy sokszor egyáltalán nem az van, aminek lenni kellene, sőt gyakran nem is az van, ami van. Titulusból pláne nem vontál le következtetéseket. A joggal csak akkor ütközhetnél, amikor a zebra mellett mentél át az úton, mégis még akkor sem mertél hazajönni, amikor én voltam az igazságügyminiszter. Megírtad már, hogy hiába *előtted a napon a sörösüveg, kártyalapok a pokrócon, az óra a szalmakalap alatt*, esetleg odébb egy igazságügyminiszter a pokróc szé-

lén, mindig azt láttad, és az remegtetett meg, hogy *a költők mindennek ellenére nyugtalanok, idegesek mint a gázlómadarak a fegyver hatósugárában.*)

De hogy visszatérjek Zmajevóhoz, és folytassam a jogi elmélkedéseket, biztos emlékszel, hogy egyszer Verbászról jöttünk kocsival Zmajevo felé, és előttünk egy autó elütött egy bicikliző tollszedőt (hatalmas zsák toll volt a kerékpárja csomagtartóján), majd egyszerűen továbbhajtott. Megálltunk. Úgy tűnt, nem történt semmilyen komolyabb sérülés, csak sokkot kapott, nehezen értettünk szót, ott hagytam nála egy cédulát. Odaírtam a kocsinak a rendszámát, mely elütötte, meg a neveinket és akkori limáni címeinket. Gondoltam, hogy ha összeszedi magát, és esetleg kártérítést követelne, tanúkra lesz szüksége. Helyeseltél, de láttam, hogy szívesebben kivonnád magad. Aztán bekövetkezett, amitől féltél. Mindkettőnket beidéztek tanúnak. Te persze magát a mechanizmust láttad félelmetesen idegennek. Kívül vagy belül lenni, ez volt az egyetlen annyira-amennyire biztos választóvonal. Belül már csak árnyalatok vannak a vádlott, az ügyész, az ügyvéd és a tanú szerepei között. A háborúban is szinte egyformán riasztott az áldozat, a gyilkos és a szemtanú sorsa. Tanúvallomásodat mentegetőzéssel kezdted, elmondva, hogy sohasem volt még dolgod bírósággal. (Én később rettentem meg, amikor a hálás tollkereskedő egy nap beállított hozzám két tucat tojással. Már láttam az újságcímet *„Várady Tibor jogászprofesszor és Domonkos István költő huszonnégy tojásért tanúskodtak X. Y. javára!”* Alig tudtam elküldeni az ismerősünket a tojásaival. Te mulattál, amikor elmondtam. Ez lehetett az egyetlen közös élményünk, melyben az én veszélyszenzoraim mutatkoztak érzékenyebbnek.)

Na de én is csűröm-csavarom a dolgokat, közben arról van szó, hogy ez a szöveg azért íródik, mert hatvanéves lettél. (Persze én is itt tartok.) Itt van megint az alkalom, de kerülgetem, pedig tudom, hogy előbukkan minden mezsgyénél, mert az megszakítja az iránytalan folytatódást. Ott a határ és vele a kérdés, hogy mi is volt eddig. Szóval most a hatvan év határjelénél báméskodva, megint csak addig a kérdésig jutok, hogy mi a fenét is csinálsz még mindig Djuphultban (vagy én Budapesten), egyre távolabb az igazán releváns porondtól. Tudom persze, hogy mindez roppant bonyolult. Itt volt most nálunk a hét végén a feleségem barát-nője a férjével. Újvidéken szomszédaink voltak, most már nyolc–kilenc éve élnek Szlovákiában. Első este elmondták, hogy amikor még a

„menni-vagy-maradni”-t játszották Újvidéken, a férj öccse azzal érvelt, hogy már harminchárom éves, tehát túl öreg ahhoz, hogy új életet kezdjen. Erre jött az ismerős házaspár replikája (amit azóta nyilván nemegyszer ismételték el). Azt mondták: „Mi meg negyvenvalahány évesek vagyunk, túl fiatalok ahhoz, hogy itt fejezzük be az életünket.” Aztán másnap is folytatódott nálunk a beszélgetés, bonyolódott a képlet, sok mindent elmondtak, elmondtunk, sok minden előjött. Elmondták azt is, hogy néhány éve egy reményvesztettség gödrében, egy szlovákiai faluban öncsonkító indulattal az asszony fejszével lecsapta a lábujjait a bal lábáról. Aztán más témák következtek, hívtak Kassára, mondták, hogy milyen szép város. A férj hozzátette, friss patriotizmussal, hogy ott az autósok tiszteletben tartják a mankóval mozgó asszonyt. Egyszer fordult csak elő, hogy egy kocsni nem állt meg, és majdnem elütötte a feleségét a gyalogjárón, de ennek a kocsinak belgrádi rendszámtáblája volt. Később szóvá tettük azt is, hogy mennyire csiricsaré cirkusz az amerikai választási kampány.

Szóval nem igazán egyszerű eldönteni, hogy melyik országban kellene élni. Azt sem, hogy melyik időszakban. Az ember néha arra hajlamos, hogy a jövő felé forduljon, és az elkövetkező generációkban bízjon. Erről azonban Kundera igyekszik mindenkit igen hathatósan lebeszélni. Szerinte: *„A jövővel való flörtölés a konformizmusok legrosszabbika, gyáva behízeltgője az erősebbnek. Mert a jövő mindig erősebb a jelennél. Ez fog felettünk ítélni. És biztosan teljesen illetéktelenül.”* Szóval nem tudom. Talán a saját időnkben kellene még elintézni, ami elintézhető.

És aztán itt vannak még az elmúlt korszakok is, mert azok sem fejeződtek be. Tavaly júliusban Szarajevóban voltam, a választóvonalak különböző oldalain álló emberek meglehetősen barátságosak voltak velem, voltak közös témáink, és világos volt, hogy ami valami relevanciát teremt, és mérsékli az idegen voltomat, az kizárólag egy letűnt korszak és egy megszűnt ország. A folytatódást látom a *Dnevni Avaz* napilapban is (1999. július 1-jei szám, ha érdekel). A *Zadarske novine*-ből átvett hírben közli, hogy Novigradnál megjelent Tito. Borko Maroje halász közlése szerint „Nézek a vár felé, és látom a »Galeb«-ot. Ott látom Titót a hajó tatján a legjobb éveiben, marsalli uniformisban. Azt mondja nekem: »Szervusz, halász elvtárs!« Vonzott valamilyen erő, beszélgettünk vagy egy fél órát, majd eltűnt a fény.” Ennél valamivel visszafogottabb

egy másik halász, Ante Brčić beszámolója. Neki is megjelent Tito, szintén marsalli uniformisban, de „csak megkérdezte, hogy vagyok, és eltűnt”.

Itt tartunk. Zötykölődünk országok és korszakok között, magától nem áll meg a vonat. Közben hatvanévesek lettünk. Azt hiszem, meg kell húzni a féket, és leszállni egy spriccerre.

Isten éltesen!

VÁRADY Tibor

ELŐKÉP ÉS UTÓTÖRTÉNET

Domonkos István gyermekköltészetéről

BENCE ERIKA

1976-ban, Domonkos István *Tessék engem megdicsérni* című verseskötetének megjelenése a vajdasági magyar gyermekköltészet új hangokra alapozó megszólalásmódjának és szemléleti értelmű átlényegülésének pillanatát jelentette. A szükségszerű és várt fordulat beteljesülésének felismerése értelmezői szinteken is ünnepi hangulatot idézett elő. A könyv esztétikai értelmű „magaslati levegőjéről”¹, „az új gyermeki világkép és költői hang”² megszületéséről beszélt a kritika, miközben Domonkos költészetét Weöres Sándor gyermeklírájával hozta összefüggésbe. „. . . mind Domonkosnál, mind Weöresnél a tisztaság, a szabadság, a szabad játék, a fantázia, a humor, a *minden lehetséges és mindent szabad* spektrumát véljük felismerni”³ – írta Vass Éva. Utasi Csaba⁴ ugyanakkor a „lidérceitől megmenekült intellektus” szabad játékáról beszélt, és két lényegi momentumra hívta fel a figyelmet Domonkos gyermekköltészetének forrását illetően. Provokatív pillanatnak minősíti egyrészt az alkotói pálya „halt”-ját⁵, azt a mélypontját, mely az elzárkózás, a kivonulás, a potenciális elhallgatás léthelyzetével és egy lehetséges kiút fellelésének igényével azonos, másrészt a szomszéd gyerek spontán verselése kiváltotta élményt, mely indukatív hatásnak minősült a „holtponthelyzetből”⁶ kilendülés szempontjából is. Domonkos alkotói nihilélménye és a gyermeki világlátás lényegi – „tisza forrásból táplálkozó, feltűnési vágytól, szándékolt őszinteségtől, megjárt szott flegmától mentes”⁷ – jegyeire való váratlan-szokatlan ráismerés körülményei a Weöres-összefüggésnél is korábbi előzményre reflektál

Domonkos gyermekköltészetében: arra a viláértelmezésre, amelyet Antoine de Saint-Exupéry – metaforikus beszédmódjából kifolyólag költeményként is értelmezett⁸ – regénye, *A kis herceg* közvetít számunkra, s amely a gyermekkorukat végérvényesen elvesztett felnőttek rítustalanná lett világában a képzelet szabadsága, a csoda lehetősége, a tartalommal, felelősségteljes szeretettel és a várákozás szertartásával megtöltött emberi kapcsolatok mellett tesz hitet. Domonkos István gyermekkönyvének címadó verse (*Tessék engem megdicsérni*) – egyfajta kópéöntudatot kifejező alapállásból ugyan – de szinte szózatszerűen kéri számon a világtól ugyanezeket az értékeket. A felnőttek konstruálta szabályrendszerek ellenében a lélek szabad megnyilatkozásának, a vágyak kifejezhetőségének, a szabályok lebonthatóságának lehetőségét hirdeti. Minden versszaka egy-egy komolytalannak látszó feltételt és makacsul mindig ugyanazt a daccal-dühvel megfogalmazott kérést intézi a felnőttekhez: „tessék engem megdicsérni”. Azt a folytonosan megújuló igényt közvetíti feléjük, hogy tetteiben fedezzék fel végre a kreativitás, a tettekrekség, a megismerés szándékát. Ugyanakkor a lírai én felvázolta, s a dicsérethez feltételként adott cselekménysor (pénzkérés, orrvérzés, fáról való leesés, kútba nézés, padlásra mászás, késés, következetlenség) épp a feltételeesség hangsúlyossága folytán utal egy kettős értékrend, a felnőtt korlátolt és a gyermek tág horizontot befogó látásmódja szembenállására, a gyermek vágyvilágával, irracionális kéréshalmazával szemben felállított nagyon is komoly tilomlánc meglétére és dominanciájára. A költemény hangulati értelemben is *A kis herceg* szomorkás derűjére, visszafogott pesszimizmusára reflektál: a szabályok lebonthatóságának kevés esélyét sugallja.

A kötet versei mellett, hogy a reális és az irreális világ konfrontálódásának terei (pl. *Amott a szobavölgyben, Kisbalta nagybalta, Egy világutazó naplójából, SOS!*), a legkülönbözőbb módon felelnek meg a teljes opust átható központi gondolatnak, egyszerismind a címadó költeményben összegeződő világlátásnak és a belőle fakadó értékrendnek elemeit, mozaikdarabjait vetítik elénk. Ezek az eltérések és azonosságok Domonkos gyermekverseinek változatos, gazdag típusvilágát hozzák létre. Egyes költeményei (pl. *Egy régi fénykép, Képzeltétek*) a nagyképű semmitmondás eljárása által válnak a gondolat- és érzelemszegény emberi közlés gúnyrajzaivá: „Képzeltétek mi történt velem / egész éjjel csukva volt a szemem / úgy aludtam” (*Képzeltétek*). Az *Újvidék*, az *Amott a*

szobavölgyben, A szél legjobb barátja című versek a környezetét aprólékosan megfigyelő és annak monotoníáját vagy ürességét képzeleti jegyekkel betöltő lírai én megnyilatkozásai. E költői eszközök révén merő hétköznapiságok (pl. a szélfúvás, fagylatkozás, hasfájás) válnak egyszerűen izgalmas, színekben, képekben, fordulatokban, asszociációkban gazdag jelenségekké. A megjelenített világban élő, tehát vele azonosulni vágyó, ugyanakkor irányában az átformálás szándékát következetesen felvállaló én (pl. a *Nekem azért fáj a hasam, Bizonyítványom, Azért* című költeményekben) makacsul érvényesített, visszájára fordított logikával erősíti ellenszenvünket a gyermekkoruk őszinte átéléseit megtagadó felnőttek iránt. Megnyilatkozásai ugyanis egyértelműen bizonyítják, nem a szerepektől még mentes gyermeki meggyőződés, hanem a felnőttek konstruált világa az, amely hazug manírokra (pl. a „feltűnő” bizonyítvány miatti menekülésre, vagy szükségtelen oksági viszonyok kreálására) kényszerít. A külső világ mechanizmusa és a gyermeklét gazdag belső terei közötti antagonizmus legerőteljesebben azokban a versekben válik érzékelhetővé, melyek a gyermeki képzelet szabad áramlásának (pl. *Újvidék, Amott a szobavölgyben, Tenger, vize sós, Kisbalta nagybalta, A szél legjobb barátja*) kifejeződései, vagy amelyekben a haszonelvűségtől mentes gyermeki alkotókedv szegül szembe a szavakkal, hoz létre egy különleges nyelvi-asszociációs hálót (pl. *Őt törött tökört, Két csósz főz*), amelyet csak az a felnőtt fejthet meg, aki nem vesztette el a gyermekkorát. E szempontból még a dadogó-selypes beszéd (*Mondom én tegnap a Tamásnak*) is értékesebb a gyermekkorra kívülről ráerőszakolt gügyögő magatartásmódnál, hiszen a dadogásban benne van a közlés, a kifejezés intellektuális erőfeszítése, míg a gyermekek világa felé a gagyogás effektusával közelítő felnőtt az értelmes gesztusok lebontásával foglalkozik. A *Dilidal, a Jaj nekem!*-féle költeményekben az álság és a tartalmatlan életvezetés korlátai közül kilépő lírai én bolondozik a világ dolgai felett, mintegy elfogadva és hirdetve a másságot, a „nem kell mindig okosnak lenni” gondolatát, a kényszerű szerepeket és beidegződéseket tiszta derűvel helyettesítő világszemléletet.

A nagyképű mellébeszélés mint a szabályszerű paródiája, a nyelvi-asszociációs játék mint a haszonelvűségtől megmentett alkotói tett, a nyakatekert logika mint a természetlen-rideg objektivizmus tagadása, a folklórelemek természetességet sugalló hatása, a képzelet szabad

szárnyalása, a felszabadultság érzete, a másság létjogosultságának elismerése, a humor, az életszeretet, a lázadás fontossága, a vágyak szuverenitása, a kontaktusteremtés szándékára még a dadogásban is ráismerő figyelem jelentik azokat a lehetőségeket, amelyek mind Domonkos gyermekköltészetében, mind Saint-Exupéry lírai prózájában, vagy Weöresnél is védettséget biztosítanak egy elrontott világ hatásával szemben. Aki ezzel a világgal azonosulni tud, a „kalapszerű valamiben”⁹ felismeri az elefántot emésztő óriáskígyó képét, vagy el tudja képzelni, hogy „Újvidék az olyan város / minden ablaka lekváros” (*Újvidék*), az nemcsak nem veszítheti el gyermekkorát, de feltehetően az erőszakos vagy a (szellemi értelmű) sivataggá változtatott léttér helyett is a „megszelídített”¹⁰ világot fogja választani, érte fog küzdeni. Nem véletlen hát, hogy a gyermekköltészetünkben e tartalmakat először felfedező kritika Domonkos gyermekkönyvében jelölte ki a vajdasági magyar irodalom korszakváltó hatástendenciáit. „Ha ezek a versek beilleszkedtek volna a napot és holdat felragyogtató, szellőcskét és lovacskaát megfuttató standard dalocskák sorába, könnyen levonhattuk volna a következtetést, hogy költőnk felzárkózott azokhoz, kik gyermekirodalmunk gyarapításán fáradoznak évek óta már. Felzárkózásról azonban szó sem volt, úgyhogy valóban érdemes nyomába szegődnünk a nemrég megjelent kötetnek”¹¹ – írta Utasi Csaba 1977-ben. Alkotói és értelmezői szinteken tehát bekövetkezett a várt szemléletváltás: gyermekköltészetünk felszabadult az erőltetett mesemondói vagy didaktikai elvárásoktól. Az új irodalmi gondolat befogadói szintekre való áthelyeződésének és átlényegülésének sem volt akadálya. A könyv 1980-as második kiadása a benne kifejeződő világgép regionális kánonba épülésének sikerét mutatja. Vítathatatlan esztétikai öntörvényűségén, „egyszeri és utánozhatatlan”¹² értéktendenciáin túl – sajnos – a befogadás kontextusának változatlansága is hozzájárult múlhatatlan időszerűségéhez: világunk még ma sem a megszeliđítetttség-emberiesség léttére.

JEGYZETEK

¹ „... s itt külön alá kell húzni a Tessék engem megdicsérni verseinek magaslati levegőjét a jugoszláviai magyar gyermekköltészetben...” Vass Éva, Ritka csúcscok. *Új Symposium*, 1977. 3., 118. l.

² Kaszás József: Új gyermeki világgép és költői hang gyermekköltészetünkben. *Magyar Szó*, 1977. január 15.

³ Vass Éva, i. m., 118. l.

⁴ Utasi Csaba: Szerep és egyéniség. *Híd*, 1977. 1., 108–110. l.

⁵ „A verseskönyv anyagának egy része az 1972-ben írt *Der springt noch auf!* után keletkezett, abban az időszakban tehát, amikor Domonkos verseiben a »nos költészet egyedül maradtunk« felismerése vált uralkodóvá, mindazokkal a már-már cinikus érzelmi kitörésekkel egyetemben, amelyekkel »halt«-ot kiáltva és önmagát sem kímélve elvágta az utat a sokáig »szidolozott«, »lényemmel etetett« költészet felé” Utasi Csaba, i. m., 108. l.

⁶⁻⁷ Uo.

⁸ „A műnek ez a líraisága, álomszerűsége, rejtélyessége, káprázathoz való hasonlósága, a benne megjelent transzponált világ arra ösztönöz bennünket, hogy költeményként kezeljük” Bognár Tas: *Elemzések a gyermek- és ifjúsági irodalom köréből*. Tankönyvkiadó, Budapest, 1992, 126. l.

⁹ Utalás Antoine de Saint-Exupéry *A kis herceg* című művének egy momentumára.

¹⁰ Ua.

¹¹⁻¹² Utasi Csaba, i. m., 109. l.

EMLÉKEZZ ÖRÖKKÉ VALIRA

ALEKSANDAR TIŠMA

Címet ehhez az életemről szóló beszámolóhoz egy kék födelű iskolafüzetből vettem, amelybe kalligrafikus kézírással az első oldalon mint egyféle ajánlás van beírva. Az ajánlás valamivel hosszabb, mint a másolatom, így hangzik: „Emlékezz örökké barátnődre, Valira”*, felkiáltójellel a végén, és alatta a dátum 1945. V. 7.

Már régóta, ha véletlenül kezembe kerül a füzet, bűnbánattal és szomorúsággal töltenek el ezek a szavak, úgy tűnik, ironikus kommentárként szolgálhatnak leélt életemre. Miért? Azért, mert igazán alig emlékszem arra a személyre, aki az ajánlást írta, úgyhogy az örök emlékezés, amire az fölszólít, mintha nemcsak velem és „Vali barátnőmmel” csúfolódna, hanem az egész komolyan gondolt múltunkkal, amely most a nemlétezésbe, a szakadékba süllyed.

Ilyen ez a pillanat, gúnyolódó, pusztulást hozó. Tél van, 1991 vége, az állam, amelyben leéltem életemet, darabokra hullik, utolsó őszám, a Mamám, nemrég meghalt, méghozzá úgy, hogy az emlékezete, azaz a személyisége fokozatosan szétesett, elpárolgott, eltűnt.

Mert hát a személyiség emlékezet – legalábbis úgy tűnik. Míg emlékezünk arra, hogy mit csináltunk, mit gondoltunk fél órával, fél évvel vagy fél évszázaddal ezelőtt, addig összeállhat bennünk valami egység, egyéniség. A Mamám azonban már régóta nem tudott emlékezni még a fél órával korábban mondott gondolataira vagy cselekedeteire sem, nemhogy arra, amit fél évvel ezelőtt gondolt vagy tett. Azt kérdezte

* Az ajánlás eredetiben szlovénul íródott

tőlem egymás után többször is: „Fáradt vagy-e? Éhes vagy-e? Milyen kint az idő? Hideg van-e?”, néha két-három perc időközönként, mert elfelejtette, hogy néhány pillanattal korábban ugyanazt már kérdezte. És így ismétlődtek kérdései, amikre én mindig ugyanazokkal a szavakkal válaszoltam („Nem vagyok fáradt”, „Nem vagyok éhes”, „Szép az idő”, „Nem, nincs kint hideg”), igaz, megtörtént, hogy másodszor vagy harmadszor ellenkezőképpen válaszolok, mint először, csupán azért, hogy kipróbáljam, a másféle, az ellentétes válasz („Igen, fáradt vagyok” a „Nem, nem vagyok fáradt” helyett), vajon mélyebbre hatol-e a tudatába, és megismétli-e ugyanazt a kérdést, ugyanazokat a kérdéseket. Néha ilyen fordulattal, a másodszori válaszzal tényleg elértem azt – valószínű a sok hatására, amely megnövelte figyelmét –, hogy megelégedjen velem, hogy ne kérdezzen többé.

Fokozatosan jutott el odáig, hogy elveszítette az emlékezetét. Különben sem volt valami jó emlékezőtehetségű. Messze az édesanyjától, az én nagyanyámtól, aki egész életében tudta szórakoztatni a vendégeket a vele megtörtént érdekes esetekkel – a nagyapa, a férje fősvénységéről mesélt, a kínokról, amelyeket a felesékek és a szolgálólányokkal élt át a falun –, aki tehát semmit sem veszített friss emlékezetéből, és azon készségéből, hogy azt vén korára is bebizonyítsa, sőt éppen akkor, betöltve kilencvenvalahányadik életévét memoárt írt, hogy valamivel kitöltse az időt – a Mamám ritkán emlékezett bármire is a múltból, és könnyen elfelejtette azt is, hogy hol hagyta a kulcsokat vagy a pénzét, vagy valamilyen följegyzését, így az ideje nagy részét az elveszett holmik keresésével töltötte.

Talán önmagát is elvesztette, amikor férjhez ment Apámhoz. Vagy még korábban. Vérszegény, fejfájástól szenvedő lány volt, átlagos diák az iskolában, úgyhogy az édesanyja, az én nagyanyám, aki a háztartást vezette, a háztartást egy zsidó kereskedőházban Horgoson, nem küldte a legközelebbi várostól, Szabadkától messzebb az iskolába, ahol befeljezte a polgárit. Legidősebb lányát a kissé távolabb fekvő Szegedre adta, amely akkor az évszázad kezdetén, ugyanabban az osztrák-magyar államban volt, mint Szabadka és Horgos. Margit a legidősebb lánya, akit Macának becéztek, sokkal rámenősebb és kedvesebb volt, nagyanyám szégyenkezés nélkül elhelyezhette szegedi testvéreinél, tudott zongorázni és kiválóan festett, emlékszem is egy sikerült olajfestményére, a horgosi ház egyik szobájában állt, virágcsokrot ábrázolt egy vázában, és

habár ő sem jutott felsőbb iskolába, mégis a Mamámnál magasabb társadalmi szintre tört. Ha nem is sokkal magasabbra: Szegedre került nagynénjeihez és az egyik gazdag nagybácsijához, akiknek segítségével kedvezőbbben ment férjhez, mint az anyám; egy vasúti tisztségviselőhöz, nagyérettségivel rendelkező férfihoz, aki könyveket olvasott, és beszélni is tudott róluk, s aki ugyanolyan vallású volt, mint ő, zsidó.

GÉBER László fordítása

LATINOVITS ETELKA VERSEI

REGGEL

Nyújtózik a hegy, és szürke párát
sóhajt a vadgalamb égre.
Megrázza sörényét,
mintha kételkedne,
mintha már nem hinné,
hogy a bokrok sírnak.

Nyújtózik a lány, és forró kávé
kínál a galambősz úrnak.
Elhúzza a függönyt,
mintha leskelődne,
mintha már azt várná,
mikor harangoznak.

VAGY ÚT, VAGY KERÍTÉS

A kerítés mellett hosszan gyalogolnál,
de egyszer csak látod,
elfogyott a járda.

Ha tovább mész, észreveszed,
hogy kerítés sincsen már.
Csak az árva oszlop jelzi,
merre haladhatnál.

Megállsz. Tétovázol.
Vagy út,
vagy kerítés kellene.

SZÓLÓ

Szerelem táncol
hegedűm húrján,
szép,
szombati ruhámban
muzsikálok.
Jönnek, jönnek, jönnek a lányok,
selyemruhában
lila akácok.
„Lilaakácok . . .”

Kalapom várja
sikerem díját,
ősz
asszonyom ünnepel
vacsorával.
Koppan, koppan, koppan az érme,
selyemterítón
lila virágok.
„Lilaakácok . . .”

Türelem épít
palotát, szépet,
jaj,
hányadszor könyörög
szerenádom?!
Mennek, mennek, mennek a lányok,

lila felhőben
selyemvirágok.
„Lilaakácok . . .”

Budapest, 1999. július

A KIS RINGYÓ

„Tudom, hogy egy szép napon
fenn leszek a színpadon . . .”

Cseng a selyemhajú hangja.

A félpuha vénnek
ujjaik karéját
a sörösphár vékonyába vájják.
Nem néznek a lány felé,
nem láthatják a műanyag bögre
nagyra tátott száját.

„. . . Egy szép napon fenn leszek a színpadon . . .”

A szökőkút válaszolgat neki
csendes csobogással.

A nedves bajuszokon tűnő habcsókot hagy
a fogyatkozó sör.
A tekintetek messze viszik,
s még messzebről lopják vissza
az arany csillogását.

„. . . Fenn leszek a színpadon . . .”

Nem nézik a lánykát.
Nem is látja senki,

zsebkendőnyi színpadának
mikor alszik ki a fénye.
A bögre csak ásít.
Megrövidült árnyékában
nem állnak meg pihenni a hangyák.

A félpuha vének
bütykös ujjaikat
poharaik derekára fonják.

A hátizsák lenyeli a bögrét,
és rakoncátlan zsinórjával
késleltetné, szegény,
a biztos ütleget,
de a sarkon túl már lesben áll a zsarnok.
A kis „büdös ringyó”
zsebkendőjén kivirágzik a jutalma.

Leporolja a ruháját,
felveszi a hátizsákját,
és az utca másik végén
kezd berendezni az újabb színpadot.

„. . . Tudom, hogy egy szép napon . . .”

Cseng a remény hangja,
és az öblös üvegkorsón
félrebillen a sör
tűnő koronája.

Budapest, 1999. augusztus

Eddig Őszi Etel néven közölte verseit.

ORCSIK ROLAND VERSEI

KÍVÜL-BELÜL

Nem tud semmit a Balkánról,
semmit az ottani emberekről.
Magabiztosan ítél.
Hiába hoztam szóba
a Nobel-díjas Andrićot,
az emigrációba szorult Kišt, Tontićot,
témát váltott.
Végül is megértem,
kölyökként a partizános filmek
után a német rendszámú kocsikat
mi is megdobáltuk
kaviccsal.

THE DOGS OF WAR

Szomszédomnak két kutyája van,
szerbül szólítja az egyiket,
magyarul a másikat.
Hogy ne keverje össze őket.

De városunk nevét
a bátor turisták immár
csak egy nyelven olvashatják.
Történetünket is átírták.
A háború Ka(i)njai.

TARGET

négyéves mondja a szpíkernek
homlokán célpont fölirattal
TARGET mit édesanya mellén hord
szabadtéri színház szirénazenével
elbújt rendezőkkel mint Goya karcain
és hídszaggató detonációkkal

A FEKETE TÜNDÉRRÓZSÁK SZIGETÉN

JÓDAL RÓZSA

Veronka előző nap telefonált, hogy váratlanul, hetvenkilenc éves korában elhunyt Terka, a rokonunk. Már jó ideje emlékezetkihagyásokkal küszködött. Nem ismerte fel a rokonait – közvetlen gondozóit sem –, ha nyitva hagyták a kaput, kiszökött, és le-fel kóborolt az utcákon. Hiába kísérték haza és fektették le. Mihelyt magára hagyták, kezdődött minden előlről. Persze, voltak tiszta pillanatai, sőt napjai is. Olyankor sokat és szívesen mesélt a múltjáról. Az édesapjáról, aki sokadmagával mindmáig jeltelen tömegsírban nyugszik, a régi tornácos, nagypincés házokról, amelyet azután hogy elvették, többé soha meg nem nézhetett, mert őket valamennyiüket annak idején, még kislány korában kitiltották a faluból, s ő nem akart titokban, lopd el módon visszaoldalogni, beleselkedni oda, ahol neki, holtáig úgy érezte, jussa van a kis, soványka földjükhöz/házukhoz és a saját, akármilyen rövidke ott leélt múltjához, emlékeihez. Juci nénit, keménykezű, dolgos és keserű édesanyját is gyakran emlegette. Őt, aki a családi hagyomány szerint egyetlen kocsi-val/lóval, s a kocsin a rengeteg gyerekével, meg ami batyu még oda közéjük, mögéjük felfért, hagyhatta csak el a falut. Hosszú sorban vánszorogtak, kígyóztak ki a faluból akkor alkonyatkor a szekerek, de hogy azután ezekkel az asszonyok hajtotta szekerekkel meg lovakkal mi lett, arról már nem szól a fáma. Terka is már csak a láger tetveit emlegette, az állandóan sótalan kukoricakását, kukacos gerslit, meg a levesnek csúfolt híg lötytyöket, amelyekben csak itt-ott úszkált egy-egy sárgarépacafat, miegymás; a munkát látástól vakulásig, meg hogy később

őt az anyja, elkeseredésében, egyszer szíjjal kegyetlenül elverte. Anyyira, hogy akkor azt hitte, ott hal meg a keze között. Akkor már a két legényecske bátyja sem élt . . . „Szóval, a temetése holnap délelőtt lesz a váradi katolikus temetőben. Hívd fel az unokáját, mert nem tudom, hány órára beszéltek meg az öreg plébánossal. Én nem mehetek, megint legyűrt a reumám. Képtelen volnék órákig a kompra várakozva, majd a kompon szédelegve, tűző napon . . . aztán meg a halottasházban, s végül, persze, a temetőben is, ácsorogni. Holtbiztos, hogy előbb-utóbb összecsuclanék, ugye megérted?” hadarta büntudatosan a telefonba Veronka, miközben hallhatóan csattogott a műfogsora, én meg arra gondoltam, hogy lám, holtában sem tud megbocsátani Terkának. Hogy mit, arra én már pontosan nem emlékeztem, csak homályosan motoszkált bennem, hogy . . . hogy volt valami nézeteltérés kettőjük között, s azt is tudtam, hogy a mi családunk nem felejt.

Másnap reggel aztán olyan csokrot válogattam össze a kert virágaiból, hogy majd megszólalt. (Koszorúra nem volt pénzünk.) Hosszú szárú, nyakas szép tűzliliomokat, gyerekfej nagyságú babarózsaszín és színt játszó, sziromleveleiken a nefelejcskéktől az orgonaszínig megszámlálhatatlanul sok árnyalatot variáló hortenziákat, lágy szirmú, alázatos kis fehér margitvirágokat csíptem le a metszőollóval, s hozzájuk díszítésül hetykén szúrós mélyzöld mahóniát, és árvalányhajszerűen, fátyollengén hosszan alácsüngő friss aszparáguszsálakat. Olyan tüneményesen szép és óriási lett a csokrom, hogy nem is bírtam el fél kézzel, egész úton végig a két kinyújtott karunkon kellett a férjemmel felváltva cipelnünk.

A rakparton óriási tömeg hömpölygött. Illetve minden irányból egyetlen célpont: a kompkikötő felé tódult. Nem jöttem rá azonnal, mi az, ami zavar, mi az, ami hiányérzetet kelt bennem. Mialatt a kompra várakoztunk, jobbra-balra nyújtogattam a nyakam, bámészkodtam. A legtöbb ablakkeretben csomagolópapír, karton, vékonyabb-vastagabb nejlon, viaszosvászon-darab, damasztterítő feszült. Akadt azonban néhány épen maradt üvegablak is, amelynek egyik sarkától a másikig a bombázásoktól reménybeli védelmet nyújtó ragpapír légócsíkok, azok a 99-ben jó alaposan megismert s már megkopott x-ek barnállottak. A környező utcákból egyre-másra újabb embercsoportok érkeztek batyukkal, gyerekkocsikkal, tarka, ágyonhasznált kenguruzsákokban szüleik nyakát/mellét markoló, szorongató apróságokkal, kerekesebb bevásárlószatyrokba beleerőltetett, belegyömöszölt műanyag hordócskákkal,

amelyekben szemlátomást (ivó)víz lötyögött (tudtuk, hogy a túlparton még mindig tartályokból osztogatják az ivóvizet), volt, aki rozsdás, színevesztett, tengelytörésig megrakott kerékpárt tolt maga mellett . . . S ebben a hatalmas – s még egyre bővülő –, egy helyben várakozó tömegben valami szokatlan, valami síri, félelmetes csend honolt. Az emberek nem lármáztak, nem veszekedtek – pedig a komp szemlátomást késett –, nem kérdezősködtek, nem nevetgéltek és cserfeltek, holott szép számmal volt közöttük fiatal, sőt kamaszkorú is. Az emberek szótlanul csak nézelődtek, vagy még azt sem: lárvaszerű arccal, egykedvűen meredtek maguk elé.

Gondoltam, a komp kikötése majd kicsit felrázza őket. „Lesz itt mindjárt olyan tülekedés, kiabálás, hogy . . .” kajánkodtam, de nem. A lárvaarcúak épp olyan csöndben és egykedvűen kapaszkodtak fel a hézagos, rögtönzött grádicsokon, mint ahogyan eddig várakoztak, pedig láthaták: nem férünk fel mindannyian. Ezeknek minden mindegy már?

„Felszedtük a horgonyt”, s dermedt csendben megindultunk a túlsó part felé. Balról a vasúti híd maradványai, megtört hullámívei meredeztek/szürkéllettek, jobbról a váradi híd elárvult, „meztelenül” maradt ősoleg pillérei és egy rakás összenyomott rozsdás ócskavasként ható roncsai csúfoskodtak elő a vízből. Összefacsarodott a szívem. Bölcsész-hallgató koromban egy teljes éven át minden áldott nap ezen a vashídon baktattam át egyik partról a másikra. Oda-vissza, oda-vissza. Akkor volt a kilengése, hogy nagy szélben, hóviharban csak lépésről lépésre, a karfába kapaszkodva araszolhattunk tovább hétrét görnyedve, fejünket a sötétbe fúrva s volt idő, amikor a deszkapallóból szinte minden tizedik hiányzott, vigyáznunk kellett, nehogy „félrelépünk”, s a fiúk azzal is ijesztgettek bennünket, hogy a vár közelében egy mániákus ütött tanyát, és hogy sötétedés után a lépcsők zegzugos, homályos kanyaraiban, beszögelléseiben les lányáldozataira, de bennünket, notórius színház-és mozilátogatókat semmi sem tántoríthatott el sokszor az éjszakába nyúló kedvtelésünktől. No és a túlpart sétányai, árnyas gesztenyefái, bolondos, „fejkötős” virágú hibiszkuszbokrai, a mohosodó régi szobrok . . . a perzselő napfény és a holdfényes, titokzatos éjszakák tele tücsök- és kabócacirpeléssel, távoli hajókürt elhaló szavával. Fiatalság, egészség, erő, remények . . . Könnyes lett a szemem, de amikor nagy sokára, együttérző arcokat várva felpillantottam, csupa száraz szemű, lebiggyedt ajkú lehorgasztott főt láttam csak magam előtt. Ők már

alighanem előbb elsiratták a maguk hídját. A szomszédasszonyom is, akiről tudtam, hogy csónakon, kompon naponta megy át a túlpartra a lányához, hogy vizet, élelmet és kimosott babaholmit vigyen, és szennyest hozzon, mert a barna, zavaros csapvíz, hiába szívatják vele tele a mosógépet, nem moshatja tisztára a pár hónapos kisunoka pelenkáit... Viszont ott túlhan már egyre több minden volt kapható, beszerezhető, elintézhető. Mintha valami reménykeltően változni, alakulni kezdett volna, s ezért a túlpart egyre vonzóbbá vált nekünk, az innesső parton élők számára. Ám lehetséges, hogy a túlpartiak ugyanígy gondoltak miránk, s irigyeltek bennünket holmi képzelt előnyeinkért.

Már kezdtek feltűnedezni a túlpart fái, a katonakórház fehér stukkós sárga épülete, az idétlen, mézeskalácsházra formázó vörös tetős újságkioszk, s már éppen szedelőzködni kezdtünk volna, amikor váratlanul megállt a komp, majd úgy tűnt – visszafelé kezd haladni! Összenéztünk. Mi történhetett?

Még mindig nem kérdezett senki semmit. Alighanem kisebb műszaki hiba, azonnal kiküszöbölik, s akkor folytathatjuk utunkat.

Folytattuk is, de – visszafelé! Megrökönyödésünkre lassan távolodtak tőlünk a hárs-, szil-, nyír- és szivarfák, s a tamariska poros cserjéi. A kórház sárga, egy magányos júdásfa lila, s az újságkioszk jajvörös foltja azért még sokáig, talán a legtovább küzdött azért, hogy legalább elmosódottan, holmi alaktalan foltként ott maradjon, megmaradjon a látómezőnkben, s kiváljon az egymásba gabalyodó háztömegek és lombok lassan egybemosódó, vigasztalan homokszínéből és tompa zöldjéből. S mi még egyre távolodtunk.

Nem is vettük észre, mikor álltunk meg.

A nap kegyetlenül tűzött. Egyszer jobban verejtékeztünk. A gyerekek nyűgösködni kezdtek. Ideges lettem. „Te, alighanem lekéssük a temetést!” súgtam oda a páromnak. Megnézte a karóráját. „Ha most rögtön elindulnánk, még idejében odaérnénk.” Később ismét az órájára pillantott. „Futólépésben még mindig kiérnénk a temetőbe. A gyászolóházba már nem nézhetnénk be, egyenesen a sírhoz mennénk. Istenem, milyen nehéz ez a csokor! Muszáj volt ekkorát kötnöd?!” s szemrehányóan nézett rám.

A túlsó partról harangszót hozott át a szellő. Körülöttünk is mozgolódni kezdtek. „Elkésünk!” „Elkésünk a temetésről. Nem tehetnének már valamit?” Csak akkor tudatosult bennünk, hogy a többiek többsé-

gének kezében is csokor, vagy egy-egy szál virág piroslik, fehérlik, esetleg egy-egy lábszárhoz vagy a karfa védőrácsához támasztott koszorú kókadozik. A harangot rendületlenül kongatták, mi pedig percenként nézegettük hol a karóránkat, hol a toronyórát. „Mégis, mi történt?” „Azt mondják, elromlott a hajtómű.” „Elromlott a hajtómű.” „Hallották, hogy elromlott a hajtómű? Valamit tenni kellene.” „Valamit tenni kellene... talán kézi erővel... Hiszen annyian vagyunk!” S minden kezük ügyébe kerülő lapáttal, doronggal, seprűvel, műanyag lavórral evezni kezdtek. A komp mintha megrándult volna. „Hurrá!” A férfiak fokozott erővel dolgoztak, s mert nagyon akartuk, kimeredt szemünk előtt mintha a nagy, lomha, szürke alkotmány csakugyan előrébb is jutott volna néhány centivel. A víztükrön úszkáló tejeszacskókhoz, hagymahéjhoz, miegyébhez mértük a haladást. „Megyünk?” kérdegettük egymást gyanakodva, s mindjárt válaszoltunk is a tőlünk ugyanazt kérdezőknek: „Megyünk! Megyünk! Oda fogunk érni. Gyorsabban! Nem tudnátok egy kissé gyorsabban lapátolni?”

Ám tejeszacskók ide, hagymahéj és vad reménység oda, előbb-utóbb be kellett látnunk, hogy minden erőfeszítés ellenére az eredmény bizony: nulla. A harangozás is elhalt. Egymásra meredtünk. A temetés alighanem megkezdődött. Most már, ha sikerülne is elindulnunk, legfeljebb a szertartás végére érhetnénk oda.

Lehajtottuk a fejünket, és imádkozni kezdtünk. Talán a halott(ak) lelki üdvéért. Talán utunk sikeres folytatásáért, a túlsó part(ok) eléréseért. A kicsik ügyetlen, párnás kacsóit a szülők tették össze vagy kulcsolták egybe saját ujjjaikkal. Mindenki a maga nyelvén mormolta az imádságot, ennek ellenére nem tűnt bábeli hangzavarnak. A hídroncsok között, a végtelen, tiszta levegőig alatt valahogy minden hang egybefonódott, s dallamos szépséggel, összehangoltnak ható egységes ritmusban – mintha csak valamilyen láthatatlan kéz vezényelné – szárnyalt a magasba. A hatalmas, többszólamú kórus crescendója egy lágy amennel ért véget.

Nem tudom, ki dobta a vízbe az első szál virágot. Egyszerre csak repkedni kezdtek a levegőben a csokrok és koszorúk, s mint nagy, tarka, kitárt szárnyú pillangók lepték el körülöttünk a folyót. „Nyugodjál... nyugodjék... nyugodjatok békében!” kiáltottuk, s mint feleletfélt, valami távoli, valószerűtlenül halk zenét (orgonaszót?) visszhangoztak felénk a túlsó parton kövek.

A virágok nem merültek el, nem úsztak tova, a folyó sodra nem ragadta őket magával. Megültek, megtelepedtek körülöttünk, a folyó, a környezetünk részeivé váltak. A víz közepe táján „kikötve”, tarkabarka ruháinkban, körülöttünk a sok koszorúval és kibomlott bokkrétával olyanok lehettünk távolról, mint egy gyönyörű, virágzó sziget. Egy hallgatag (a súlyos csendben csak a méhek és darazsak zümmögtek, döngöcséltek) sziget.

Céltalan várakozásunkban ismét magunk elé meredtünk. A virágok azonban nem pihentek. Egy idő múltán megrökönyödve tapasztaltuk, hogy lassan, mint a tündérrózsák, egymásba kapaszkodnak, a víz zöld üvegtükrén hínárszerűen szétterpeszkednek, szigeteket alkotnak, terjeszkednek, fokozatosan eluralkodnak, s közben titkos csápokat, gyökereket eresztenek ott, ahová szemünk már nem láthat, nem követheti őket: a víz színe alatti ismeretlen, sötét és zavaros világban. A szemünk előtt vetették le, nőtték ki régi levél- és virágköntösüket, s bontottak az elszáradt, elkorhadt helyén új, sudár tövet, nyurga szárát, új levelet, új virágot. Csodálatos volt ez a lassú, de szívós és általános metamorfózis. Az eldobott, elnyálkásodott, rothadt virágtetemekből mint gubóból bomlottak ki az új, selymesen bolyhos bimbók és virágfejek, s mind-mind *éjfekete* volt, tömött, sűrű és kemény szirmú, amelyek a karmos leveleik közül mint víztől csepegő síkos kígyófejek lengtek/hajladoztak jobbra-balra, s ahogy gömbösen felfújt virágpártáik egymás után pattanva széttáruultak, megmutatkozott bársonyos belsejük, melyből fenyegetően meredeztek elő a bibék, s vérvörös nyelvként forgott körbe a porzó. Sziget, fekete virágsziget voltunk hát a két part között, amelyek közül egyiket sem tudtuk már elérni.

A nap kibírhatatlanul tűzött, s a szomjasak, miután tartalékaikat kimerítették, lehasaltak, s a fekete virágok közül, a sötét hínár- és tavirózsaszövevény lepte folyóból ittak. Egyikük fektéből felemelte a fejét, s elszörnyedve nyögte: „Itt már a víz is fekete!” Ők bizonyos idő elteltével hangtalanul rángatózni kezdtek, színt változtattak (előbb el-kékültek, majd a lila árnyalatait váltogatva elzöldültek, végül megfekettedtek), majd karjukat-lábukat szétvetve lassan elnyugodtak. Kezdetben megkíséreltük életre kelteni őket: lélegeztetni, felültetni, hánytatni, rázogatni, de, hogy minden igyekezetünk sikertelennek bizonyult, felhagytunk minden további próbálkozással és orvoslással.

Ezek után sokáig küszködtünk a saját szomjunkkal. Erőszakkal tartóztattuk meg magunkat, és rábeszéléssel, ijesztgetéssel, fenyegetésekkel óvtuk a többieket – főként a kicsiket – a (halálos) vízivástól, de egyre inkább éreztük, hogy lebukásunk már csak idő kérdése. Egy ideig még reménykedve pislogtunk, nézegettünk, kiáltoztunk, üzengettünk mindkét part felé. Integettek is mindkét oldalról, zászlókat lengettek, sőt transzparenszeket emeltek, melyek óriásbetűi több nyelven hirdették biztatásunkra, hogy: „Kitartás! Semmi sincs még veszve! Ne csüggedjetelek, veletek vagyunk!”, s talán szórakoztatásunkra, talán bátorításunkra, egyre-másra színes röppentyűk szelték át fejünk felett az eget. Történni azonban nem történt semmi. Mind kibírhatatlanabb lett a forróság. Egyre többen térdeltek, roskadtak, feküdtek hát le kompszigetünkre, mosták meg izzadt tenyerüket, vadul verdeső szívük táját, nyakszirtjüket, s néhányan közülük, amikor már nem bírtak ellenállni, egyetlen vad, keserű nekifoháskodással habzsolva kortyolni, vedelni kezdték a sötét, olajosan fénylő vizet.

Már egyre több megfeketedett, mozdulatlan test hevert a komppadozatán. Mi többiek egy-egy sarokban összeverődve, egymás hegyénhátán tolongva kerülgettük őket. Idő múltával, amikor már nem volt más kiút, kezdtük egymásra hordani, egymásra rakosgatni őket.

A nap leáldozóban volt, ám a hőség nem múlt, inkább mintha még fokozódott volna. Valósággal perzselődtünk. A holttestekből orrfacsaró bűz áradt. „Hajítsuk le őket!” kezdtek egyesek kiabálni. „Hadd vigye el őket a víz.” „Megőrültél? Megfertőznék az egész környéket.” „De hisz a fekete virágok . . . a fekete tündér-, akarom mondani: fekete *ördög*rözsák is azt teszik!” „Nem lát a szemétől? A halálvirágok csak itt burjánzanak körülöttünk. A mi halálszigetünk körül . . .” Végigtekintettünk a vízen, s csakugyan: úgy tűnt, mintha tőlünk jobbra is, balra is, a virágszigeten túl jóval kékebb, áttetszőbb lenne a víz. De lehet, hogy csak áltattuk magunkat, hisz egyre jobban sötétedett, s mintha a látásunk is gyengült volna. Egyre kimerültebbek és reményvesztettebbek lettünk. Ám sokan azért még mindig hőiesen kitartottunk és – nem ittunk a vízből!

Valakinek eszébe jutott a hindu halottégetés. Fáradt egyetértéssel egymásra hordtuk hát a holttesteket – felslíhtoltuk őket, akár télire a hasábfákat – egyik sort keresztben, a másikat hosszában, aztán meggyújtottuk őket. A ránk szakadó csillagtalan éjszakában, egyformán távol

a jobb és a bal parttól, az egyik és a másik hídroncstól, a földtől és az égtől, messzire lángolt, lobogott a szigetünk. Lehet, hogy a partokról még mindig integettek, biztatgattak bennünket, tartották (volna) bennünk továbbra is a lelket, ám mi ezt már nem láttuk, nem érzékeltek. Magára hagyott szigetünket hűségesen körülölelő gyönyörű halálvirágainkat sem láttuk már – csak semmihez sem hasonlatos, átható, fűszeresen bódító dögletes illatorgiájukat érzékeltek – sőt egymást sem. Esetleg egy-egy villanásnyira csak azok arcát, akik túl közel álltak/tántorogtak a máglyához. Az ő arcéleik azonban a fel-felcsapó füstben és lángban annyira torzak és sátániak voltak, hogy elfordítottuk a fejünket. Igyekeztünk sehová sem nézni – legkevésbé a mágnesként vonzó víz felé –, magunk elé meredtünk, forró nyálunkat nyeltük, megduzzadt, lepedékes nyelvünkkel cserepes, dagadt, szikkadt ajkunkat nyalogattuk, és egyre jobban befelé fordultunk, már csak önmagunkba néztünk, s vártuk, kemény hittel és egyre rogyadozóbb térdekkkel, már félig önkívületben, térdre/négykézlábra roskadva, hasra vágódva, hátunkon fetrengve vártuk, hogy a bennünket körülvevő nagy-nagy sötétség és az égis lángoló szörnyű embermáglya mellett önmagunkból, véres, megkínzott bensőnkéből, mint fénymadár kiröppen majd valami/valaki, s megvált bennünket kínjainktól.

BÓKA MÁRIA KÉT VERSE

MAGÁNY

Viaszként csordul magába,
égen virít, mint kankalin –
vázát évek száma rázza,
szeméből füstölög a kín.

Folytonos mint a vízmosás
beomlodozó partjai,
medre egyre mélyebbre ás,
bugyrát az éj sem oldja ki.

Verőfények villanása
zugfödelét kapirgálja –
a mézédés is felemás
csordulásig telt pohárba.

Beszivárgó kinti lárma
börtönébe jól bezárja,
pöröl, be nem áll a szája,
árnyékának magyarázna;
mintha valamitől fázna.

Palics, 2000

A NAP KAPUJA

Becsukódik
a nap kapuja,
sötétedik
fények udvara.

Éjét ejti
rád és elhiszed,
évelődik
a vég is veled.

És tovább lépsz
innen, ahova
visz a lábad
eszélős lova.

Követ a fény
mintha még volna –
éjszakával
beárnyékolva

Ne nézz hátra
csukottra vissza –
előtted hátha
megnyílik újra
a nap kapuja.

Palics, 2000 tavaszán

A MOSOLY

MILICA MIČIĆ DIMOVSKA

Az özvegy arra gondolt, hogy az ura tiszteletére emelt mellszobrot biztosan vörös lepel borítja, és hogy háttal van a síneknek, ahelyett, hogy a sínek felé nézne, és előtte haladnának el a vonatok, nem a háta mögött. Gúnyosan elmosolyodott, ugyanis a szájalom már nem elégitette ki, túlságosan is jótékony érzés volt a számára, egy adag önsajnálát is volt benne, holott megérdemli-e bárki is, hogy sajnálkozzanak rajta. Az élők biztosan nem, ezt már régóta tudta, és most végre nemcsak elkeseredett tudott lenni, de gúnyos is, az ura számlájára is, saját magával szemben meg még inkább. A szája megrándult, mintha a sírás kerülgetné, mióta megöregedett, könnyen elsírja magát, szinte már fiziológiai jellegű reakció ez nála: azonnal jelentkeznek, ha csak rágondol azokra az igazságtalanságokra, amelyek az életben érték. Hát mégiscsak ráállt, hogy részt vesz az ünnepségen. Amikor megpillantotta a fekete limuzint, amely szinte hangtalanul suhanva megállt mellette, meglegyintette a hiúság, először volt alkalma, hogy beüljön egy ilyen meseautóba, a szomszédokon is látta a csodálkozást, de a megelégedettség szinte azonnal szégyenkezésbe csapott át, nem azért, mert ilyen meseautón furikázik, hanem mert erre olyan időkből kerül sor, amikor, végtére már, az ilyen politikusok számára fönntartott kiváltságok visszatetszést váltanak ki az emberekben, nemcsak őbenne, hanem úgy általában is, és bizonyos szempontból teljesen ildomtalan is ez a dolog, mert még mindig vannak, akik élnek vele, holott véglegesen idejétmúlt már. Akárcsak az a két méltóságteljes harcos az autóban, akik érte jöttek. Akik

még nála is vénebbek, s akiknek duzzadt, vörös képéről lerí, hogy előbb-utóbb meg fogja őket ütni a guta. A sors iróniája, hogy akkor éri ez a megtiszteltetés, amikor már szégyenkeznie kell miatta. No de éppen azért, mert felöltött benne a gondolat, hogy megsértett hiúságára hallgatva vissza is utasíthatta volna a meghívást (hogy nem jutott eszükbe akkor, amikor még nem ingott alattuk ennyire a talaj, ezeknek az úgynevezett harcosoknak), rákényszerítette magát, hogy elfojtsa a feltüremkedő undort és megvetést, főleg az ura miatt, aki mindebben nem volt bűnös, bár ártatlan sem egészen. Ó igen, még emlékezik a szavaira, amelyek, valószínűleg azért, mert rég volt, mikor kimondta őket, tömörebben és lecsiszoltabban élnek benne, de a lényegét tekintve mégicsak az ura szavai. Azt mondta: szigorú kell hogy legyél önmagadhoz, az eljövendő nemzedékek érdekében, vagy az eljövendő társadalom érdekében, vagy így mondta, vagy úgy. Nem is fontos, hogy nemzedéket mondott-e vagy társadalmat, nem ez volt a fontos, hanem az, hogy megkövetelte tőle, hogy szigorú legyen önmagához, őmiatta, meg a többiek miatt is, bár azok a többiek, jól ismerte őket, egyáltalán nem voltak saját magukhoz szigorúak. Éppen ellenkezőleg. Merthogy ő is . . . Otthagytta a gyerekekkel, minden megélhetés nélkül (kis híján őt is letartóztatták, majdhogynem ő is a Banjicán kötött ki), és elment, hogy végrehajtsa azt a diverzáns akciót, ki tudja, kinek a parancsára. Még emlékszik, hogy azt mondta neki: „Adná az isten, hogy ne sikerüljön ez a te akciód!” – és az ura akkor visszalépett a homályból, a nyári hajnal rózsaszínes szürkületében, ő érezte meztelen talpa alatt a harmattól nedves fűszálakat, ahogy lelépett a lépcsőről a gypepre, és nem bírta visszatartani magában az átkozódó szavakat. Ő visszalépett, és képen teremtette. A kommunista. Édes istenem, és most eszükbe jutott, hogy emlékművet állítsanak neki, itt, ezen a helyen, ahol végrehajtotta a diverziót. Ezen az isten háta mögötti állomáson. Egy vonat robogott el éppen, ahogy odavezették, hogy elfoglalja helyét az első sorban, azzal a két harcosal együtt, akik idehozták. – A menetrend szerint nem jön több vonat délig – mondta egy ember a helybeliek közül. Olyan elképesztő apróság is megmaradt az emlékezetében, hogy fölszedett a fű közül és megevett néhány ringlót, aztán meg visszabújt az ágyba, fölvilanyozódva egy kicsit a pofon miatt, és ebben a hévben, amely elfogta, szinte megfélemezve róla, hogy az összezördülésüknek nem a dacossága volt az oka, hanem a félelem, az életosztón táplálta félelem, megcsókolta

a gyereket, aki ott aludt mellette a szalmazsákon. És hogy kiköpte az egyik ringlót, mert férges volt, egy vékony, rozsdavörös szál húzódott végig a húsán, egy kukac rágta magának. „Attól kezdve volt alkalmam megtanulni, hogy az élet nem való mindenkinek.” De a halál se, amely elkerüli az öregeket, gondolta, leült az egyik székre, szemben a rögtönzött emelvénnel és az emlékművel, amely a sínek mellett állt, tőle jobbra is meg balra is, megfigyelte, csupa magakorabeli öreg ült, és a mögötte lévő széksorok is mind velük voltak tele. Összesen ha száz ember. Néhány iskolás lány lézengett még a közelben, előzőleg forradalmi dalokat és költeményeket adtak elő, és az özvegy elkapta egyiküknek a tekintetét. Utálkozás és rettenet volt ebben a tekintetben. Nemcsak az öregség láttán, gondolta, mert tisztában volt vele, hogy az arca ráncos, és nagy sötét szeplők tarkállanak a bőrén. Hogy az ajka petyhedten lelóg. De nem, a kislány rémületét nem ez okozta, hanem az arckifejezése. Naponta szemben találta magát ezzel az arckifejezéssel, az arcára szinte eltávolíthatatlanul rásült álarccal. Az élet és az emberek iránt érzett undor kiült az arcára, véglegesen. Önmagától is undorodott.

Minek is jött el ide, minek a múltban vájkálni? Egyszerre szükségét érezte, hogy tudomására hozza a mellette ülőknek, hogy nem az ura miatt öltözött feketébe, hanem a fiát gyászolja, közlekedési balesetben meghalt, négy évvel ezelőtt. Ahogy kimondta, hogy négy évvel ezelőtt, felöltött benne a hasonlóság a fia halála óta eltelt négy év és az ura elvesztése óta eltelt negyvennyolc–negyvenkilenc év között. Mintha nem is lenne olyan nagy a különbség. Egy pillanatra úgy érezte, hogy a térbeli tájékozódás képességét is elveszítette, szinte megijedt ettől az egészszől, ami körülötte történik, mert minden olyan álomszerűvé vált hirtelen. Ahogy ránézett újból a letakart szoborra, különös fájdalmat vélt érezni a szájában, mintha a foga sajogna, de olyan erősen, hogy arra gondolt, bele kellene marni az arcába, a szájába, amelyben megtelepedett a kín. Az ura meg, a vörös lepel alatt, mintha szemrehányó tekintettel figyelné őt, holott ő nem menekült a halál elől, ő most már beszélgetni is tud a halállal, egyszerű szavakkal kérlelni szokta, hogy vigye el magával, ha már a fiát is elragadta. – Már két évvel ezelőtt el kellett volna készülnie ennek az emlékműnek – súgta oda neki bizalmasan az egyik öreg az autóból. – Ez egy kis falu, márhogy tud ő mindent az itteni személyiségek dolgairól, olyasmikről is, amiket nem szívesen szellőztetnek. Ő Kraljevo környékén született, és mint az özvegy, a

háború után került Belgrádba. Személyesen ugyan nem, csak hallomásból ismerte, rendszeresen ott volt a harcosok rendezvényein. Görbe az orra, gondolta az öregasszony, mint mindegyiknek, vén bakkecskék, az orruk is meg a szájuk is görbe a komizságtól. Úgy döntött, hogy ő is komisz lesz. – Evészet is lesz a szónoklászat után? – kérdezte, bár tudta, hogy illetlenség, amit mond. Nem lett volna szabad megszejtelenítenie a fájalmát ezzel az aljassággal. Ezek itt mind jelentéktelen figurák, semmi szükség rá, hogy ő itt előttük bármit is bizonygasson. A nagyménők közül bezzeg senki se jött el, gondolta megint gúnyosan. A rosszkedv úgy rátelepedett, mint penész a nedves falra. A sógora sincs itt, aki pedig fontos ember, funkcionárius, csak éppen alkalmazkodik a megváltozott körülményekhez, mint a kofák a piacon. Testvérek. Az ő ura az életét tette kockára, habár, gondolta az özvegy, neki mindig is gyanús volt ez az önfeláldozás, úgy tűnt neki, hogy az ura nem valami rajta kívül álló okból keresi a veszélyt, hanem a hősködésével bizonyítani akar valamit, mintha az önmegvalósítás kényszere hajtotta volna. A bátyja meg ugyanakkor intendáns volt, a csapat, a brigád beszerzője, mindig közel a kondérhoz. Elvárta volna a sógorától, hogy eljőjön, bár nem igazán lepődött meg azon se, hogy nincs itt, csak azt sajnálta, hogy így nem vághatta oda neki, hogy tudja ő, ki milyen ember, és főleg, hogy milyen volt. Észre sem vette, hogy elmosolyodott, talán csak az ajka rándulásából sejtett meg valamit. Fölmérte a sógor, hogy nem szolgálja az érdekeit ez a vámpírok bálja, ez az idejétmúlt ünnepség. Elfásult szíve senkinek nem bocsát meg, érezte szíve körül a sok igazságtalanság kiváltotta kemény, elmeszesedett szorítást. A sógor familiáját bezzeg elkerülte a halál, gondolta. Talán az isten akarata ez is. Egykedvűen összeszorította az ajkait. A szónok is a halált emlegette, nem is egyszer, mintha jó pontokat gyűjtene. Főlemlegette, hogy a robbanásban három Ljotić-párti vesztette életét. Ez volt az első eset, amikor az özvegy úgy gondolt erre a mozzanatra, hogy szerbek voltak azok a Ljotić-pártiak is. Ez változtatott a dolgon, árnyékot vetett az ura hősiességére, bár sajnálatot érzett iránta továbbra is, ráadásul most még azért is, mert felelősség terheli őt annak a három embernek a haláláért. Ha életben maradt volna, most itt lenne ő is, mogorva vagy gyámoltalan vénség. Az özvegy lelkében a rosszmájúság, a gyöngédség és az együttérzés örvényei kavarogtak, egyszerre minden, de minden sajnálkozással töltötte el. Az ura halála, fűzte tovább a gondolatait, mint a levegő, olyan megfogha-

tatlan dolog a számára, talán azért, mert nem látta a holttestét. Csak ott maradt valahol messze, egy erdőben talán vagy valami hegyoldalban, a fiát viszont megérintette a halálában, annak a földszínű, széttroncsolt arcán látta a halált, amikor a megalvadt vért törülgette a nyitva maradt szája körül. Nyitva a szája is, a szeme is, irgalmas isten, és semmi de semmi, az égadta világon semmi magyarázat bennük, a menyé meg az unokája nem merték megérinteni, ő meg föl szerette volna kapni, magához szorítani, fölrázni, nem venni tudomást róla, hogy csak egy élettelen testet, egy porhüvelyt tart a karjaiban, csókolgatta összevissza mindenfelé, ahol az orrát vélte fölismerni, volt ott egy csontocska rajta, kicsit görbe valami gyermekkori sérülés nyomán, a bajuszát, az állát, nem viselt soha szakállt . . .

Mindez most egyszerre özszemosódott benne, az az emlék, ahogy a halott fia arcát csókolgatja, meg a szobor, amely angyali fehérségében, tisztaságában, mikor a lepel leomlott róla, és lesiklott a talapzatra, mint egy levedlett kígyóbőr, ott állt előtte egyszeriben szemkápráztatóan. Egy fiatal férfi arca, aki mosolyog. Csaknem odaroskadt a szobor tövébe, ahogy véletlenül hozzáért a márványhoz, amely sima volt, és egyáltalán nem volt hideg, ellenkezőleg, inkább nagyon is kellemes érintésű volt, nem olyan, mint egy tetem. A szervezőbizottság tagjai közül két harcos gyöngéden fölsegítette és arrább kísérte, kissé távolabb az emlékműtől, úgyhogy hamarosan összeszedte magát, sőt, még arra is képes volt, hogy elhelyezze a szobor talapzatán azt a celofánba csomagolt pazar virágcsokrot, amelyet a kezébe nyomott valaki.

Azután szembenézett a szoborral. Egészen nyilvánvaló, állapította meg, hogy a szobor az unokájára hasonlít. Pontosan ugyanaz a mosoly ül az arcán, bizalmasan és egy icipicit megvetően mosolyog valakire, ez a mosolygás ott villózik a fehér márvány tekintetében is. Nem bírta tovább, képtelen volt sokáig szembenézni vele. Elbotorkált a szobor mellől, egy harcos éppen akkor helyezett el egy koszorút, megkarcolta egy szűrős levél. Mozdonyfüty hallatszott egyszerre, mint egy figyelmeztetés, majd az állomáson, a szobor mögött, átdübörgött egy szerelvény. Három–négy vagon mindössze. – Úgy időztettük, hogy az ünnepély végső akkordjaként egy vonat tisztelegjen előtte, végtére is vasúti munkás volt ő is, akárcsak mi – mondta egy bizottsági tag az özvegyhez fordulva, előzékenyen a karját kínálta, és bevezette az állomási restibe, ahol már várta őket az ebéd.

A resti ablakán át látta a fekete limuzint, amely ott áll készenlétben. Mint egy halottszállító kocsit, gondolta az özvegy, miközben eléje tették a tányért a malacsülttel. Mintha toron lennének, halotti toron, ez a büntetésem, mormolta maga elé két falat között, majd kortyintott egyet a borból. Emberek tömegét látta maga előtt, azt a sok-sok embert, akik évek hosszú során át megfordultak ezen az állomáson, ezek az emberek most mind itt nyüzsögtek körülötte, ki-be jártak a falakon keresztül, semmilyen akadályt nem jelentettek számukra a falak, mintha eljött volna az általános, végső nagy vonulás, a végítélet napja élők és holtak fölött, akik még csak ezután lesznek szétválogatva üdvözülőkre és elkárhozottakra.

CSEH Márta fordítása

LÍRAI PRÓZÁK

BARANOVSKY EDIT

HOSSZÚ LESZ A TÉL . . .

Észak felől jött.

Mint a palackból szabadult szellem, nagyot nyújtózott az udvar felett, mindent elsöpört, felborított. Egy pillanat volt az egész.

– Átkozott szél! – perelt az öregasszony, és a kút mellett elterülő meggyroncsokat kezdte összeszedni. Szívében a gazok csökönyösséggel vert gyökeret az aggodalom.

– Már itthon kellene lennie! – gondolta, de kimondani nem merte.

– A szerviz! – nem megy az olyan gyorsan, egy új kocsinál is akadhat hiba.

– Délután kettőre itthon leszek, Nyanyikám! Mindig futsz, kapkodsz, baj lesz ebből, csak ne mondjam kétszer – csapott a szájára, és másról kezdett beszélni. Szemét bársonyos melegséggel járatta végig asszony-unokáján. – Ő megmaradt nekem, és nem is akar ki lett belőle! Orvos, már túl van az első hónapok nehezen. A betegek, mint a jó kútra járnak a rendelőjébe, veje népszerűségét veszélyeztetve, aki valamivel előbb már átesett a tüzkeresztségen. Hogyan is szorult belé ennyi kedvesség, vidámság? Az anyja volt ilyen. Mintha redőny ereszkedett volna szeme elé. Az előbbi kép eltűnt. Zsóka ágya szélén ült. A szobában irgalom helyett a földi pokol nyargalászott. Lányának eldeformálódott csontjai szinte átszúrták testén a bőrt. Kivételes tehetséggel uralkodott a gyomrán és az érzelmein. Amíg tisztába tette a nyöszörgő testmaradványt, kun vére szigort parancsolt, de csak addig, míg ki nem fordult az ajtón.

Kint keblébe szorult jajszők ágaskodtak, s mint a lánya testéből kiálló csontok, szúrták, hasogatták bensőjét. Nem szabad emlékezni! Csak azt nem! – figyelmeztette magát, és a szemébe visszatérő fényességgel cirógatta a fél lábon álló, kapkodva reggeliző örömeinek egyetlen forrását: a kedveset, a vidámat, aki a lányára hasonlít! . . . Szégyellős derű szaladt át kemény vonásain. Fél lábon áll, mint kislány korában. Néha fél óráig is elálldogált így. Játosztársai tücsköt-bogarat összekiabáltak neki, hogy két lábra állítsák.

– Ma még üvegebe kell rakni ezt a meggyet, különben kárba vész az egész. Három kosár nem kevés, drága multság lenne! – zörtölődött magában.

– A szoptatási idő! – jutott eszébe. Babuka pontosan követeli a cici édes nedvét.

A bordó lé kötényére sötét foltokat festett. Akkor még nem tudta, hogy ezek a foltok egy szörnyű tragédia szimbólumai. A kút mellett álló vizesdézsában meglótykólta kezét, botját a biztonság kedvéért magához vette, és becsoszogott a kicsihez.

– Csijja, csijja, csicsíja! Mindjárt itt lesz anyuka, tejet kap a Babuka! – énekelte a maga fabrikálta ringatót. A kis követelődző rá sem hederített. Máskor kiengesztelte, az idő múlását meghamisította ezzel a dúdulóval. Most teljesen fegyvertelen volt a jogaiért harcoló síró palán-tával szemben.

Piróka, a másik csöppség hangos gagyogása – mama, dere! – többszöri ismételtetése hallatszott a szomszéd szobából. A délutános bejárónő, dajkaféle, hűségesen felelgetett neki, Isten tudja hanyadszor elismételve: Jön a mama! Mindjárt jön!

– Édes Istenem! Én adtam a hiányzó összeget, hogy megvehesse a kocsit. Az eszem ment volna inkább el, mint hogy odaadjam neki a pénzt.

– Ha nem adsz, Nagyanyi, kérek mástól! – visszhangzott fülében Ilóka komolynak vehető fenyegése.

– A vejének is most kellett továbbképzésre mennie! Ez a nagy önállószkodás, a tudta nélküli autóvásárlás neki sem fog tetszeni. Felesleges veszekedés, harag, könny lesz az ára.

Babuka valamennyire lecsendesedett. Úgy mozgatta szájában a cumisüveget, mint ahogyan az éhesen maradt kisborjú bökdösi anyja tőgyét.

Sűrű jajszó töltötte be a szobát. A sötét be-bekúszott az ablakon, és úgy terjeszkedett, mint tenger felszínén az olaj. Minden kis zúgásra, zajra remény tollászkodott a szemében. Ült a sötétben, és imádkozott. Összekulcsolt kézzel talált rá a reggel. A nap részvétlenül keletgette, csak a vállát érintve.

Tudta, hogy reggel van, az örökkévalóság napja, és akit vár, soha többé nem tér haza. Csontjaiban most nem érezte a mindennapos hasító fájdalmat. Bot nélkül indult a konyhába. A tányért, a meleg kávét a megszokott helyre készítette. Ilóka korán szokott a rendelőbe indulni.

A nap delelőn volt már, amikor átvette a postástól a táviratot. Árvasága egyszerre felnőtté vált. A jajszó erőtlenül csüngött a szájából, az éjszaka elitta könnyeit.

Összegyűlt népek siránkoztak, sajnálkoztak, őt, a megmaradtat vizsgálni próbálták. Bemenedült előlük. Pirókát áthozatta a másik szobából. A két kislány hangos babanyelven társalgott. Úgy ült közöttük, mint a szárnyon lőtt madár, akinek a lelke nem csapkod többé a magasban. Mégis, az élet igenlése ott volt a szobában, kiszorította az elmúlást. A zsenge, gyermeki élet támogatni, erősíteni, mozdítani próbálta megbénult hitét. Hosszú betegségből kilábalt mozdulattal tette meg az első lépést az ajtó felé. A kicsik sikongtak, önfeledten gurult kacagásuk, megcélozva a távozó dédike szívét.

Az udvaron kiválasztott két asszonyt a sopánkodók közül, és a kút felé indult velük.

– Ma még üvegebe kell rakni a meggyet, hosszú lesz a tél – mondta compán, és mosni kezdte az üvegeket.

A LÉGTORNÁSZ EGY NAPJA

A légtornász ma pihen, Ő is ott ül a nézőtéren, a többiek (írók, zenészek, képzőművészek, tudósok, filmrendezők) – hírességek – között. A légtornászról senki nem vesz tudomást. Fellini a széksorok között mászkál. Nem mindennapi arcokat, szereplőket keres, a forgatókönyv már készen van a fejében. Ahol tűz van, ott szikra is pattan. Fellini a színpad közepére ülteti Salvador Dalit, akinek a kezében egy ovális óra van, nyakában zsiráfos nyakkendő. Az illendőséghez, a helyzet tragikomédiájához híven – hosszú, vékony, kacsakaringós bajuszának mindkét fele – lefelé áll! Óriási nevetés! Csak Fellini felesége – Giulietta Masina

– sír, könnyeit bohócarca mögé hullatva. Chaplin odanyújt neki egy trombitát. Gelsomina a trombitán sír tovább. Fellini a színpad sarkába küldi, egy cirkuszi sátor tövébe. Dali a feje fölött hintázó, lengő trapézt követi szemével, közben nagyokat bandzsít. Ismét nevetés! A trapéz még üres! A légtornász befelé mosolyog. Gelsomina sír a trombitán, Dali szeme jójózik! Fellini Picassót kéri a színpadra. Picasso katalán heveséggel ott terem! Kelletlenül veszi át a feléje nyújtott állványt, vásznat, festődobozt. A színpad másik sarkába indul. Kopott rövidnadrágjából és fakó csíkos matrózblúzából fehér galambok szállnak elő. Az egyik felül a lengő trapézra, a többi körbeszeli a nézőteret, imitt-amott lepiszkolva a még jelenésre várókat. Nem mindegyik értelmiségi galamb! Picasso a hintázó galambot festi. Az az ő galambja! Dali az órát nézi. Gelsomina tovább sír a trombitán. Picasso festi a galambot. Pasolini siet a színpadra. Hevesen a hintázó galambra mutogat, és közben egy fazekat lóbál a kezében. Kirohan, majd visszatér egy gőzölgő fazékkal. Óvatosan leteszi, majd – egy kicsit távolabb – szemben Dalival leül, lába között a forró vizes fazék, és nem veszi le szemét a hintázó galambról! Dali aggódva figyel a hintázó galambot, Gelsomina most már zokog a trombitán, Picasso gyanútlanul festi a galambot, elmerül munkájában. Pasolini nagyokat nyel, és nem veszi le szemét a hintázó galambról. Fellini tovább rendez! – ujjával az egyik széksor felé bök. Chaplin riadtan, naivan körbeforgatja szemét, majd egyetlen feláll – felállna –, de a szék karfájába akadó nadrágtartó (hózenetráger) visszarántja. Többször megismétlődik ez, míg végül csetlő-botló léptekkel a színpadra megy. Fellini egy fekete Hitler-bajuszt vesz ki mellényzsebéből, és Chaplin orra alá ragasztja, a nadrágtartót csúzliként kihúzza, majd elereszti. Chaplin szigorú arccal hintázik a trapézon, a galamb a fazékban fő, Gelsomina már jajgat a trombitán, Dali magához szorítja az ovális órát, Picasso átfesti a galambot, a Guernicát kezdi festeni, Pasolini vágyteljes arccal hajol a fazék fölé. Chaplin fejéhez emeli kezét, a galamb puhul! Egy arkangyal száll át a színpad fölött. Gelsomina bohócszáját szélesre húzza, és a fazék felé közeleg. Dali elhajtja az órát, ő is a fazék felé igyekszik. Picasso belenyomja ecsetjét a firnájszba, és a fazék felé indul. Pasolini nagyokat nyel, és letérdel a fazék mellé! – Fellini tovább rendez! – a fazék felé tart. Kiveszi a galambot a fazékból, és mindenkinek átnyújt egy darabot belőle. Csámcsogás! Elsötétül a színpad, majd a reflektorok megvilágítják a csontok mellett álló, tisztelgő Chaplint!

- Gyerekek! Óriási volt! – kiabál a nézőtéren Fellini.
– A csontokat hazavihetitek emlékébe – mondja mosolyogva megilletődött, komoly „játékosainak”. – Hiszen csak játszottunk, gyerekek! A többiek majd holnap!
A légtornász személytelenül kisiet az oldalajtón.

ŐRIZET

Mindennap kijárt a pusztuló almafa alá. Székét megszokott gondossággal helyezte arccal a nap felé. Emlékei a beteg fa ágai köré egyszerűsödtek. A nappalok tömörsége, látványossága sorvadó hitét balzsamozta. A fénycsíkokskák besétáltak a fején varjúként tanyázó kendő alá. Érzékein tompa tunyaság kucorgott. A jellegtelen, szürke bogarak elégedetten lebzseltek szoknyatekervényeiben.

A katicabogár messze elkerülte.

Egész nap őrizte azt a földet, melybe ősei verejtéke gyökereztetten gyümölcsfáját. Többször fenyegette baltahalál, de ragaszkodása a fához, enyhítő körülményként – felmentésre ítélte. Az ölébe hulló férgesek nem zavarták: elszarusodott ujjjaival egykedvűen fricskázta őket tovább.

Vörös kontyát már befonta a nap, pántlikáját sietősen húzta maga után.

Az öregasszony bizonytalan léptekkel indult az est elébe, pityeregve bújt meg hangtalanul illatos ölében.

Álmában kicsattanó arcú almákat szedett feszes begyű kötényébe, s a katicabogár a kezére ült.

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

BESZÉD A SEMMIRŐL

MIODRAG PAVLOVIĆ

Mindig megleptek azok, akik azt állították, hogy a szó és a gondolat ugyanaz a dolog. Azt állítani, hogy a szó és a gondolat ugyanaz, illetve hogy nincs gondolat szó nélkül, egy sor következményt von maga után. Az egyik következmény mondjuk, hogy minden szóhasználat – gondolkodás lenne, hogy minden mondat – gondolat lenne. A másik, hogy azok a mélyreható különbségek, amelyek különböző típusú nyelveknél léteznek, egyben lényeges különbséget jelentenek a gondolatokban és a gondolkodásokban is. Mindannyian tudjuk, gyakorlatból, hogy ez nem igaz. A harmadik abszurdum: hogy a gondolkozást a szavaktól tanultuk, kívülről, ki tudja kitől. Ez a koncepció, amely antimentális igazság akar lenni, természettudományos, objektivista, épp valami ellenkezőnek válik alapjául, a szavak valamiféle ideális emberen kívüli létezésének, amikre az emberiséget kívülről tanítják, tanítva ugyanakkor azt is, hogy gondolkozzon és fogalmakat alkosson, mintha ugyan valaki más csinált volna nekünk nyelveket.

Mint ahogy létezik szó gondolat nélkül, ugyanúgy létezik gondolat szó nélkül. A szó létezésének néhány rétege van. Az ember szervezetén kívül létezik mint hang, mint lejegyzett jel (a szövegben), létezik a grammatikai és a szótári rendszerben. Ezenkívül a fülben mint hallott szó. A szemben, mint elolvasott szó (vagy az ujjhegyünkben, mint megérintett szó). Létezik a szájüregben is szó, szó, amelyet kimondunk, és amelyet nyelvünk körül érzünk. Azután van szó, amely az idegszállakon keresztül halad, az agytól az ajkunkig, vagy fordított irányban, a

fültől, illetve a szemtől az agyig. Aztán, íme ott van a tudatban, ha ébren vagyunk, és ha álmodunk. Íme, ott van a jelentéshez és a gondolathoz kötve, íme ott áll a képhez vagy a hangsorhoz kötve. A szó behatol a gondolatba és gondolkodik, kikerül a gondolatból és elmondatik.

Mi van a jelentéssel? A szóból azt minden szinten lehet extrapolálni, de nincsen kijelölt helye, sem a tárgyat, sem a szervezetet, sem a gondolatot illetően. A jelentés a szónál és a gondolatnál is furcsább.

Léteznek különös pillanatok (azt mondják: a zseniknek adatott meg), amikor minden összeáll: a gondolat, az akusztikus szó, a kimondott szó, az elképzelt és az örökölt fogalom, a jel és a jelentés. Mindenből az derül ki, hogy szóból jön létre a SZÓ. Valamely pillanatban a szó teljesíti is a követelményt, hogy a szó és a gondolat ugyanaz legyen. Saját magjában cseng a jelentés. De többé nincs mit – és mivel mérni. A belső feszültség és distancia megszűnt. Abban a pillanatban, amikor valamit napfényre hoz, a Szó többé már nem jelent semmit, Semmivé lesz.

Platón a *Szofistában* definiálja a nemlétet, úgy véli, hogy az, „aki arról beszél, ami nem létezik, az egyáltalán nem is közöl semmit” és kicsit arrébb: „az nem is beszél, aki merészkedik azt kimondani, ami nem is létezik”. Hát ebből továbbra is nem az derül-e ki, hogy azok, akik nem beszélnek, tulajdonképpen arról beszélnek, amiről nem lehet beszélni. Minden hallgató személy tehát arról beszélne, ami a kimondhatóság fölött van. De mivel a semmiről való beszédhez, a hallgatásban levés megértéséhez nem is szükséges, hogy valaki legyen valaki, hogy tudjon és képes legyen beszélni, akkor minden ami hallgat – kő, fa, föld, sötétség, fény – beszél –, mint a romantikus panteizmusban, arról beszél, amiről nem lehet beszélni, a Legfelsőbbről és a Legmélyebbről, tehát egy néma, de rejtjelezett nyelven szól mindarról, amiről a beszéd nem képes mondani semmit. Amiről nem is lehet szólni. Nincs mit *szólni*.

E szerint elég volna elhallgatni, ahhoz közeledni, ami nem létezik, hallgatással kezdeni beszélni a Semmiről, rögtön a legnagyobb szónokká és a legnagyobb profétává válni.

Nem kevesen voltak azok, akik így gondolták.

Azonban a beszédről alkotott fogalmunk szűk és hiányos lehet, ami logikai, valamint értelmi hibákhoz vezet. Engedélyezni kell az embernek is, hogy hallgathasson és a dolgoknak – hogy semmit se mondjanak. A beszéd a nyelv használata, amely valakinek az időben való létéről tanúskodik, valaki jelenlétéről. Ám a jelenlétet beszéd nélkül is meg lehet

mutatni, ez a beszéd nélkül való jelenlét a – hallgatás. Így *vannak jelen* számunkra a hallgatásban: a kő, a víz, a színek, a szagok. Jelenlétüket többféle értelemmel ruházhatjuk fel, szerzőnek mutatkozhatunk, amikor más hallgatását saját szavunkra fordítjuk, de ez nincsen valódi kapcsolatban más tárgyak és élőlények hallgatásával. Önnön hallgatásával senki sem jelez előre semmit, s azokról a dolgokról sem beszél, amelyekről a nyelv nem is jelenthet semmit.

De ugyan ki állítja, ki veszi kész ténynek, hogy a kő, a fa, a tárgy hallgatnak, hogy nem mondanak semmit, hogy jelenlétükön kívül nincsen semmilyen jelentésbeli kisugárzásuk? Épp ellenkezőleg, bizonyos, hogy minden ami létezik, jelenléte mellett még valamilyen üzenetet hordoz, valamilyen jelentéssel bír, ami nem csupán a létezés tautológiája. A kő nem csak „kőbeliségével” sugároz, s a fa sem csak „fabeliségével”; sugárzásokkal ők még valami másról is beszélnek, ami vagy kisebb vagy nagyobb náluk, aminek másak a törvényei, amik különböznek tőlük. Saját nyelvük van. Gravitációs nyelvük, mágneses terük (ami a tárgy alakját követi) saját atom evaporációjuk, saját refrakciójuk és diffrakciójuk.

Így az ember is, amikor valami kívülállóról, vagy valami egészen bensőségesről beszél, egészen mást mond, mint ami ő maga. A beszédben ő mindig „valaki más”, mert hogy az legyen, ami, semminek kellene lennie. Ha mindent összeadunk és kivonunk, marad az a semmi és Semmi. Az ember legmélyebb hasonlósága saját magával. Azt mondják, hogy ez a semmi a nyelvben is mélyen benne van, és hogy a semmi együtt keletkezett a nyelvvel. Ahogy valamit megneveznek, az a valami ott lehet reálisan, lehet nem reálisan, hiányzóan, hamisan . . .

A nyelv feszítávolságokat teremtett a szavak és a dolgok között, amelyek között ott leleskedik a negációnak a lehetősége, vagy mi több, a szükségessége, és a nyelv ezt az aktív negációt különféleképpen testesíti meg.

Tévhit pedig az, hogy az a semmi, az a tagadás lehetősége csak a nyelvvel jön létre, és hogy benne saját kiváltságos lakhelye van. Épp ellenkezőleg, a semminek ugyanúgy négy eleme van, mint a valaminek. A semminek van saját *tüze*, amelyben minden elég és eltűnik, van *földje*, amelyben mindent eltemetnek és elrohad, van *levegője*, amely mindent elvisz és szétszór, van *vize*, amely mindent eláraszt, elvisz és elnyel. Mintha az elemeket nemcsak a világ építőanyaga szerint válogatták volna, hanem a pusztító természeti erők hatalma szerint is. A négy elem

a negáció négy formája, négy hatalma a pusztításnak, négy aspektusa a Semminek.

Hogyha csak a nyelvben lenne, könnyű volna elérni és megszabadulni tőle. A semmi nem csupán egy gondolati fordulat, sem pusztán sötét folt értelmi látóhatárunkon. Saját sugárzása van, saját energiája, s végül szava, amelyet saját neveként elküldött nekünk. Van belőle az atomban, a kozmoszban, bennünk. Ő több mint a minden kétszerese, több a merő ellentmondásnál.

A Semmiről a definíció szerint nem tudni semmit. A semmi nem is titok. A titokról tudjuk, hogy valami, valami, ami rejtőzködik, valahol, valamiért. Vajon lehet, hogy a Semmi mégis egy ideig szokatlan és megfoghatatlan Valami. Biztosan így van. Mint ahogy ennek a valaminek is több réteg Semmije van, egy nagy Semmi is, ahogy mondani szokták, szintén egy szokatlan valami. A dolgok sokaságában ő aprónak tűnik, könnyű és észrevehetetlen, de ha mindaz amit a dolgok nem foglalnak el – és ami nem tartozik az idő egy pillanatához –, a Semmi közé sorolható, akkor az óriási, súlyos, mindenütt jelen lévő, örök. Nemcsak az isten árnyéka, hanem ami előtte van és utána, és benne és az ő szubsztanciájában.

GÉBER László fordítása

JOHN UPDIKE JÖVŐKÉPE

VARGA ISTVÁN

Az utóbbi évek egyik legsikeresebb szakkönyve kétségtelenül Samuel P. Huntington amerikai politológus és történész *The Clash of Civilization* (A civilizációk ütközése) című 1996-ban megjelent, most már magyarul is olvasható könyve. E könyvében a szerző megkísérelte feltérképezni az előttünk álló század világpolitikáját. Tehát egyfajta jövő-prognózisról van szó, természetesen tényeket foglal magában, és ezek ismeretében igyekszik prognózálni. Ezen tudományos vállalkozás keretein belül Samuel P. Huntington még azt is megkísérli, hogy felvázolja a közeljövő eseményeit. Ennek keretein belül kivetíti egy lehetséges, világméretű kultúrközi háború forgatókönyvét. Mondjuk 2010-ben, amikor is egy olyan összetűzés bontakozna ki a nyugati világ (Amerikai Egyesült Államok, NATO) és Kína között, amely aztán a többi nagyhatalmat és kultúrszférákat magával ragadna. Érintetlen csak a Dél (Afrika és Dél-Amerika) maradna, és épp ezért a legtöbb hasznot húzna belőle. A háborzongató forgatókönyv, amely a valóság egy nagyon is reális lehetősége, félelemmel tölti el az olvasót. Tudniillik azonnal arra gondol, hogy milyen módon jutna kifejezésre ez a szörnyű esemény az ő magánéletében, milyen is lenne az ő élete, ha ez a világméretű világégés valóban bekövetkezne.

Erre a kérdésre egy tudományos munka természetesen képtelen választ adni, mivel témája nem az egyén, hanem az emberiség sorsának lehetséges alakulása. Erre már egy másik írott szövegfajta vállalkozhat, méghozzá egy olyan, amelyben az emberiség története a külső keret,

témája pedig az egyed sorsa. Ez a műfaj a szépirodalom s azon belül a regény. Mert az egyén jövőbeli sorsának kivetítéséhez egy olyan segéd-eszközre van szükség, amelyet a tudomány kizár: a képzeletre. Kevés író vállalkozik arra, hogy a jövőben lejátszódó regényt írjon, legtöbbször a sci-fi művelői kalandoznak a jövőben, sokszor a jelen elől menekülve. „Realista jövőregényt” szinte senki sem ír. Van azonban a modern prózának egy kimagasló alakja, aki úgy érzi, képes mindenről regényt írni. Megírta már Amerika jelenét (*Nyúltetralógia*), múltját (*Isten velünk vonul*), járt már az őserdőben (*Brazília*) és az afrikai sivatagban (*Konspiráció*). Joggal tehetette fel magának a kérdést: miért ne írhatná meg Amerika jövőjét is? Ez a mindenre vállalkozó, minden anyagot értékes művészi alkotássá változtatni képes alkotó John Updike. Legújabb regénye, *Az idő vége felé*, nem más, mint szépirodalmi jövőprognózis.

2019 késő őszén Benjamin (Ben) Turnbull hatvanhat éves, massachusettsi házában a tenger partján feleségével, Gloriával él. A valahai tőzsdealkusz visszavonult a bostoni pénzügyi életből, a posta szinte az egyedüli kapcsolata a külvilággal, felesége szinte az egyedüli, akivel szót vált. „Vissza akartam térni a természetbe és saját emberi alapjaimhoz, mielőtt búcsút mondok mindennek”, jegyzi le. Mert szenvedélyes jegyzetelő lett belőle: „Furcsa feljegyzéseket írogatok, mintha csak diktálná őket valaki”, vallja be, de jómaga sem tudja miért teszi ezt: „Mi lehet a baj velem, miért akarok nyomot hagyni azzal, hogy írogatom ezeket az összefüggéstelen, szaggatott följegyzéseket egy üres, törékeny életről a 2020. földi esztendőben?” teszi fel magának a kérdést, de pontos választ nem tud adni rá. Mindenesetre „engem nem nagyon izgat, mi történik a világban”, talán azért, mert már mindenben átesett, ideje vége felé jár (innen a könyv címének egyik lehetséges értelmezése). Jómagát melankolikus jellemnek tartja, aki csak a jegyzetelést műveli szenvedéllyel: „Hiányozni fogtok, édes üres oldalak, minden új napon.” A regény befejező szakaszában Ben bevallja, hogy az írással az „időt akarja dermeszteni”. Nos, ezek azok az indíttatások, amelyek a jegyzetelésre bírják félig-meddig jövőbeli kortársunkat, hiszen Ben 1953-ban született. A 20. század második felének produktuma ő.

Tehát Ben Turnbull feljegyzései, amelyek szinte egész életét felidézik, természetesen nem időrendi sorrendben, hanem rapszodikusán csapongva és hézagosan, tartalmazzák azt is, ami az utóbbi húsz év folyamán az ő szemszögéből nézve a világban és vele történt. Lássuk először a

nagyvilági eseményeket! Ezen a helyen azonban azonnal ki kell emelni, hogy Ben Turnbull képzettársításos alapon jegyzetel, tehát mondjuk egy-egy őt foglalkoztató témával jó néhány helyen foglalkozik feljegyzéseiben hol részletesen, hol futólagosan. Csak ha teljes birtokában vagyunk az általa leírtaknak és a szórt adatokat összegezzük, akkor alakul ki az alábbi kép. Az első, méreteiben jóval kisebb csapás John Updike szerint a küszöbön áll: 2000-ben az „összezavarodott számítógépek dollármilliárdokat töröltek ki egy szempillantás alatt a világgazdaságból”. Ez volt a „Krach”. De ez semmi sem volt ahhoz képest, amire 2010 táján került sor. Mert Samuel P. Huntington forgatókönyve részleteiben „megelevenedik”. Ekkor került sor az ütközésre Kína és Japán között. Háborúba kezdtek egymással, a cél az Ázsia feletti uralom, beleértve a szeparatista Szibériát. Ebbe az összeütközésbe belerántódik Amerika is. Az „iszonyatos kínai-amerikai apokalipszis” négy hónapig tart. Ez volt a „világ nukleáris üzemzavara”. Máshol Ben „globális katasztrófát” emleget. Milliók esnek áldozatul az atomháborúnak, jóval több kínai, mint amerikai. A civilizáció összeomlása Ben szeme előtt játszódott le.

A háború után a Föld olyan, mint egy „megperzselt bolygó”. Kína radioaktív, de Amerika sem járt jobban. Ben így ír róla: „. . . széthullott, rakétafejektől lyuggasztott Államaink . . . kevés kínai rakéta jutott el idáig, de voltak Kína-barát zendülések, és a nemzetgazdaság összeomlása borzalmas anyagi veszteségekkel járt . . . a Középnugat lakhatatlanná vált a háborúban . . . a síkságok egyetlen radioaktív porteknővé váltak . . . Oregonban a kínai rakéták elpusztították a városokat, a hidakat, a Boeing-gyárat . . . Kalifornia majdnemhogy kőkorszaki szintre süllyedt.” Mint ahogyan azt Samuel P. Huntington könyvében megírta, a nukleáris háború igazi győztesei a semlegesek lesznek. S valójában John Updike regényében a fiatal amerikaiak, micsoda ironiája a sorsnak, Mexikóba szöknek, mert az az ígéret földje. Ben szerint „kapzsiság, verseny, kétségbeesés, más élőlények elpusztítása: ezek az erők forgatják a földet”. A gazdasági helyzet kaotikus s ez nagyban befolyásolja az átlagember életét is. Így például az utakat nem tartja karban senki, mert a „háború utáni világ retteg mindenfajta központi hatalomtól”, leromlóban van minden, a boltban narancsléért és csirkemellért sorba kell állni. „Columbia járást teljes egészében elhagyott emlékművek és egymással háborúskodó afro-amerikai tinédzsergalerik uralják”, jegyzi

le keserűen Ben. A hatalmat zsaroló hordák gyakorolják, akiknek a lakosság, így Ben is, védelmi díjat kénytelen fizetni. Ő sem úszta meg a világháborút: a térségben kialakult radioaktivitás miatt bőrrákja van arcán és jobb kezén.

Aránylag sokat közöl Ben önmagáról, elmúlóban levő életéről. Szegény családból származott, és ezért mindig elbűvölték a felső osztályok. Elvonulnak előttünk szülei, első felesége, gyerekei, második felesége és tíz unokája. A könyv jelen idejében elszigetelten él nagy házában feleségével, időnként meglátogatja gyerekeit és unokáit, eljár golfozni a vele egykorúakkal. Idejének java részét azonban a házat körülvevő kertben dolgozva tölti el feleségének, aki megszállottan kertészkedik, felügyelete és irányítása alatt. Időnként eljár a kórházba bőrrákja kezelése érdekében. Feljegyzései szerint egy alkalommal Gloria huzamosabb ideig távol van, és ekkor egy huszonhárom éves prostituált költözik a házba merőben anyagi okokból. Gloria távollétének igazi oka homályban marad: Ben először azt állítja, hogy lelőtte, majd amikor újra felbukkan, akkor ezt írja fel: „Néhány nappal később ő maga is előkerült. Nem lőttem le, vagy ha igen, akkor az egy másik, hajszálnyira eltérő univerzumban történt.” Tudniillik Bent már gyerekkorában érdekelték a világegyetem titkai. Feljegyzéseiben aránylag nagy teret szentel az univerzumból és a kvantumelméletről szőtt gondolatainak. Néhány alkalommal elmúlt történelmi korokba tér vissza és ott él, mivel elmélete szerint több világ létezhet, és ezekben bolyongani képes. Lejegyzi azt is, hogy a természetben is változásokra került sor a háború és a szétzilált állapotok miatt. Új mikrobiális szervezetek jöttek létre a szeméttelpeken a radioaktivitás hatása alatt: a metallo-bioformák, vagy ahogyan M. Nagy Miklós, a könyv magyar fordítója találóan átültette: a fémnyüvek. Egyik törzsük az olajevők, a másik a szikraevők. Ez a kitérő már határos a horror- és tudományos-fantasztikus regénnyel. A feljegyzések zárószakasza Ben prosztataműtétjére vonatkoznak. Mindig is „büszke” volt nemi étvágyára, és új állapota, a teljes absztinencia a nemiség területén, rendkívül megviseli. Ben lassankint a búcsúra készül, de a végső szakítás egyelőre elmarad.

Végeredményben hogyan viselkedik „ifjú” kortársunk az új világban? Úgy tűnik, mintha a nukleáris világháború nem befolyásolta volna lényegesen magatartását. Igaz, kivonul az életből, de valamilyen új jellemvonások nem alakulnak ki benne. Még öltözködésén sem változtat

szinte semmit: a tréningruhás, tornacipős tömegben ő az egyedüli bőrcipős, nyakkendős bevásárló az önkiszolgálóban. Látja, hogy mind feleslegesebbé válik, Gloria mintha már tudatosan készülne az özvegy szerepre. John Updike újra bebizonyította, hogy kivételes empátiával rendelkezik, hőséről mindent tud, elsősorban annak szervezete fokozatos hanyatlásáról.

Valószínűleg itt már saját élettapasztalatára támaszkodhat, mert ő most olyan idős, mint Ben a regény jelen idejében. Ben úgy érzi, hogy igazán nagy mulasztást gyerekeivel szemben követett el: többet kellett volna foglalkozni velük. Ennek a mulasztásnak regénybeli metaforája a babaház, amelyet lányának akart fabrikálni, és amely sohasem készült el. Mint már említettem, Ben sokat töpreng a világmindenségről és a kvantumelméletről, de ez nem hat hitelesen. Ezek nem az ő gondolatai, hanem az íróé. Valahogy „kilóg” az egész könyvből ez a mozzanat, és levon értékéből. Ha összegeznénk észrevételeinket Ben Turnbull alakjáról, akkor azt mondhatnánk, hogy nem melankolikus alkat, ahogyan ő azt magáról állítja, hanem inkább ironikus, kívülálló szemlélő ő. Elfogadja a világot olyannak, amilyen, és képes önmagát a kívülálló szemével láttatni. Állandóan megmosolyogja önmaga jelentéktelenségét, és ezáltal rokonszenvessé válik számunkra. Fel nő az előző Updike-hősökhöz.

A könyvet olvasva újra megcsodálhatjuk szerzőjének kiváló stílusbeli képességeit, mikrorealizmusát és nyelvezetét. Az olvasónak az a benyomása, hogy a regény olvasása rendkívül könnyű, hamar felfedezi a szerző írásmódjának elemeit, hiszen John Updike alapjában véve „konzervatív” írásmódot művelő alkotó. A mondatok kiválóan szerkesztettek, minden során érezhető, hogy egy teljesen kiforrt és a végsőkéig tudatos író művével állunk szemben. Lenyűgöző az, hogy számtalan alkalommal mennyire „emlékszik” minden kis részletre, egy-egy leírása a mikrorealizmus remeke, legyen az egy szoba, táj vagy ember külső megjelenése.

Megdöbentő az a könnyedség, amellyel mindezt teszi. Mindig a lényegre képes rátapintani, szelektálóképessége egyenesen bámulatos. A megelevenített év folyamán Ben idejének nagy részét kertjükben tölti el, ott szorgoskodik. Ennek köszönhetően különösen fontos szerepet kap a természet megjelenítése. És itt újra csak ámulhatunk: milyen alaposak és részletesek ismeretei e téren, és milyen csodás metaforákkal és leírásokkal tudja elénk varázsolni a természet világát. Nos, M. Nagy

Miklós, a könyv kiváló fordítója, az átültetésen dolgozva, azaz szinte újraalkotva, bizvást állandóan valamilyen kertészeti szakkönyvet forgatott, és talán megszerette a természetet. Milyen szép, hogyan is jellemezhetnénk másként, a következő megállapítás ezzel kapcsolatban: „Mindenfelől az alkotás csodái vesznek körül, bár az emberkezek művei megfejthetőbbek, semmiképpen sem kevésbé bámulatra méltóak, mint a vak takács, a Természet remekei.” Akár ez a mondat is szemléltethetné John Updike nyelvezetének szépségét és gazdagságát. Itt is megcsodálhatjuk rendkívüli empátiáját: nyelve hol szinte lírai (természetmegjeleltetés), hol tudományos (elmélkedések az univerzumról), hol hétköznapi (családon belüli csevevények), hol vulgáris (a szexualitás és a durva valóság megnyilvánulása). Néha fejezetenként végez ilyen nyelvi átvedlést, valóságos nyelvi kaméleonként viselkedik. S ez alkalommal újra csak elismeréssel szólhatunk a magyar fordítóról, aki kiválóan követte az író stílusbeli és nyelvi bravúrait.

Fontos szerepet játszik a regényben az idő, hiszen a címben is ott van. Többféle értelmet nyer az író tolmácsolásában. Vonatkozik elsősorban Benre, mert élete végéhez közeledik, az ő ideje a vége felé jár. De ezen a konkrét jelentésen kívül az idő fogalma filozofikus távlatot is nyer. „Fura dolog az idő . . .”, olvashatjuk Ben jegyzeteiben, amelyek kezdeti szakaszában „. . . elfogott az időtől való bizonytalan félelem”, vallja be. Amikor aztán egy ismeretlen égitest bukkan fel az égen, és fennáll annak a reális veszélye, hogy szétzúzza a földet egy ütközés alkalmával, Ben úgy gondolja, hogy eljött az a pillanat, amikor az idő megszűnik. John Updike kedveli a játékot az időterekkel ebben a művében. Hiszen Ben néhányszor váratlanul sírrablóvá, a bibliai János Márkká, kilencedik században élő író szerzetessé vagy náci haláltábor őrévé alakul át. Egyszerűen bejárja a történelmet.

Mario Vargas Llosa *Levelek egy ifjú regényíróhoz* című izgalmas könyvében azt a megállapítást teszi, hogy a regényírás tulajdonképpen egyfajta lázadás a valóság ellen, mert az író egy másik valóságot teremt. Olyant amilyent akar. Vajon mondható-e ez John Updike ezen regényére is? Úgy vélem, nem. Bár a jövőről van szó, ő nem él azzal a lehetőséggel, hogy egy „új” világot teremtsen. Érdekes módon inkább azt a megoldást választotta, hogy a mostani valóságra támaszkodva egy hihető jövőt mutasson be. Épp ezért ezen regényét realista jövőregénynek minősíthetjük. A regény varázsát végeredményben hőse, illetve

maga az író, e jövővalóságához való viszonyulásában nyilatkozik meg. John Updike nem lázadó, hanem regisztráló író. A valóságot elfogadja, nem akar rajta változtatni, hanem a maga módján értelmezni akarja. A valóságtól való távoltageást felülmúlhatatlan megértő iróniája biztosítja. Talán ennek köszönhető az a tény is, hogy bár a regény szörnyű időket követően játszódik le, mégsem tragikus kicsengésű. Sőt, ellenkezőleg: derűs, egyes szakaszaiban pedig egyenesen mulatságos. A már említett Mario Vargas Llosa legújabb regényében (*Don Rigoberto feljegyzései*) szintén jegyzetelő hőse azt mondja, hogy „egy filmnek, egy könyvnek az a dolga, hogy szórakoztasson”. Nos, *Az idő vége felé* egyszerre magas esztétikai értékeket magában hordozó és remekül szórakoztató könyv. Vajon sikerült John Updike-nak ezzel a művével a lehetetlen: a végsőig komolyt és a játékos derűt összefonnia?

SZOCIOGRÁFIA

GAZDASÁGTÍPUSOK ÉS MUNKAERŐ- SZÜKSÉGLET ADORJÁNON

KLAMÁR ZOLTÁN

A FALU HATÁRA ÉS A LAKOSSÁG GAZDASÁGI RÉTEGZŐDÉSE

Adorján a kis határú falvak közé tartozik a kanizsai községben. Északról a városi földek, nyugatról a kanizsai járás és Oromhegyes határa, délről pedig Zenta város határa övezi. A művelhető terület mindössze 2003 hektár. Ennek nagyobbik része 1536 ha magántulajdonban van, míg a fennmaradó 467 ha művelhető területen az erdőgazdaság és a termelősövetkezet osztozik. A magánkézben lévő földterületek az alábbiak szerint feloszlanak:

szántó és kertek	1434 ha
gyümölcsös	6 ha
szőlő	1 ha
kaszáló	59 ha
legelő	3 ha
lakott terület, utak	33 ha ¹

A falu lakossága az utolsó hat népszámlálási kimutatás szerint folyamatosan fogy, igaz ugyan, hogy az utóbbi húsz esztendőben ez a fogyás lelassulófélben van. A tendenciát az alábbi népszámlálási adatokat tartalmazó táblázatban adjuk meg:

év	1948	1953	1961	1971	1981	1991
lakosság száma	1542	1504	1335	1236	1203	1159

Ellentétben a lakosság csökkenésével a háztartások száma két szám-lálási évet kivéve folyamatosan nőtt.

év	1948	1953	1961	1971	1981	1991
háztartások száma	419	420	424	423	412	429

Az viszont meglepő, hogy a háztartások számán belül a mezőgazdasági háztartások számaránya csökken. Amíg 1981-ben az összeírt 412 háztartás közül 315 volt mezőgazdaságból élő, addig 1991-ben a 429 háztartásból mindössze 275 volt a mezőgazdasági háztartások száma.² 1981-ben a 315 mezőgazdasági háztartásban (a kérdőívben és az összesített jelentésben nevezik így a parasztgazdaságokat)³ volt 132 ló, 690 szarvasmarha, 582 juh, 2576 sertés, 7770 baromfi, 75 traktor és 2 kombájn. Tíz évvel később a 275 mezőgazdasági háztartásban mindössze 69 ló volt, 474 szarvasmarha, a juhok száma ugrásszerűen megnőtt: 967, a sertéseké a harmadára csökkent, 825 és a baromfiak száma is majd megfeleződött, 4335-öt találtak az összeírók. Sajnos, a gépparkra vonatkozóan újabb adatokat nem találtunk.

Megfigyelhető tehát, hogy addig, amíg a háztartások száma nőtt, sőt 1991-ben az addig összeírt legmagasabb volt, a parasztgazdaságok csökkenése felgyorsult. Nem szabad szem elől téveszteni, hogy a jugoszláv gazdaság ebben az időszakban volt a csúcson. Ugyanis a '91-es év tavaszán, éppen az összeírások idején robbant ki a polgárháború, ami maga alá temette a gazdaságot. Ekkor még azonban azok a tendenciák hatottak, melyeknek köszönhetően a falusi lakosság igyekezett az iparban elhelyezkedni. Ezt a tényt igazolja az utolsó népszámlálás.

A polgárháború alatti és utáni gazdasági mozgásokról minden bizonnyal majd csak az ezredforduló utáni összeírás adatai alapján alkotunk képet. Bizonyos, hogy az eltelt esztendő kényszerszabadságai és a munkanélküliség bizonyos folyamatokat a visszájára fordított. Így vélekedik kedves adatközlőnk, Sándor Lajos is: „Máma az eljárás nagyon nehéz, mer' aki eljár, az még rosszabbul jár, mint aki itthon marad. Mer' nem kap pénzt, nem kap fizetést. Itthon meg azé' ekkor-akkor elmegy napszámba. Annak, aki eljárt dolgozni, fene baja volt. Dolgozott is, nem

is, pénzt meg kapott. Most ez nagyon megfordult. Most eljár dolgozni, a nászom az üvegházba jár Kanizsára. 192 dinárt kap kétszer egy hónapban. Hát most kérdözöm én, hogy lehet abbul megélni?" (1 DEM = 65 dinár)

1981-ben 97 olyan háztartás volt a faluban, amelyben a jövedelmet nem a mezőgazdaságban termelték ki, 1991-re viszont majdnem a duplájára nőtt ezeknek a háztartásoknak a száma. A mutatószám 154-re emelkedett.

Anélkül, hogy bármiféle jóslatokba bocsátkoznánk, úgy véljük a fent körvonalazott tendencia a későbbiek során veszélybe sodorhatta volna a parasztgazdaságok létét, hiszen a fiatalok, a fiatal munkaerő hiánya miatt a hagyományos gazdálkodás alapja, a családi munkaerővel számoló gazdaságirányítás vált volna lehetetlenné.⁴ Arról nem beszélve, hogy az igényes mezőgazdasági kultúrák műveléséhez szükséges idegen munkaerő sem állt volna rendelkezésre, amennyiben az ipar és az egyéb gazdasági ágak felszippantották volna a munkaképes lakosságot.

GAZDASÁGTÍPUSOK

A falu birtokviszonyai századunkban döntően nem változtak. Idősebb adatközlőink egybehangzóan állították, hogy nagybirtok nem létezett a falu határában. A két háború között és a háború után, az 1946-os földosztásig alig néhány nagygazda volt a faluban.⁵ Kávai Ágoston szerint: „Itt olyan nagy gazdaságok nem voltak. Olyan 20 láncig mentek. Szuri Amálnak olyan 42 lánc volt. Azt mondta, ha mindegyik szomszédjától egy fogatást elfogad, akkor plusz egy lánc. Mert 42-t kellett a lovas ekével fordulni egy láncon, és ha minden láncon egy fogatást fogad, akkor plusz, akkor 43 lesz. Nagygazdák: Bábinszki, Milutinovics, Varjú, Ladócki, Sóti.” Lényegében ezt a réteget sújtotta az agrárreform és a beszolgáltatás a leginkább. Ők kerültek kuláklistára.

Húszláncos 7–8 volt a faluban, az általánosan elterjedt birtoknagyság 8–10 lánc volt. A mai napig több mint a fele a gazdaságoknak mindössze 1–3 hektár földterülettel rendelkezik.⁶ Ezek a nagyságrendek jelentették a gazdasági keretet, melybe be kellett illeszkedni az adorjáni parasztságnak. Ezek a keretek határozták meg a működtetés alapfeltételeit. A már korábban említett agrárreform lényegében három réteget érintett: a nagygazdákat, a szegényparasztokat, illetve a nincsteleneket.

A földosztásra nagyjából egyformán emlékeznek adatközlőink. Bicskei Mihály szerint: „A földnélküliek, meg akiknek a szülei közül kivégeztek valakit, kaptak 2,5 hold földet. Ennek a fele szántó, fele kaszáló volt.” Sándor Lajos: „Család szerint osztották. Aki íratott. Ahány családja volt, úgy kapott földet. Ahogy el lett vedve, mindjárt szövetkezet volt. Azok használták. A 17 holdasok nem bírták a beszolgáltatást, akkor be kellett menni a szövetkezetbe. A nagygazdák voltak akkor megszorítva. Az ilyen kisebbek, mink csüngtünk-lógtunk, de valahogy megvoltunk. Anyósom is kapott. Két családja volt, két holdat.”

A birtokviszonyokból kifolyólag többféle gazdaságtípus élt egymás mellett a faluban a vizsgált időszakban. A két háború között lényegében tovább élt a feudális maradványokkal terhelt paraszt-polgári értékrenden alapuló, különböző nagyságú és munkaszervezési formát mutató gazdasági üzem, melyeket az alábbiakban megpróbálunk tipizálni:

a) nagygazdaüzem: ebben a típusban a család a tulajdonos, de nem dolgozik, hanem ki-ki a saját speciális területén irányítja, szervezi a munkát. Rendszeres és nélkülözhetetlen az idegen munkaerő foglalkoztatása. Lényegében ezek a mezőgazdasági munkások üzemeltetik a gazdaságot.

b) középgazdaüzem: ebben a típusban a családra épül a gazdaság üzemeltetése, de a fontos és munkaigényes gazdasági tevékenység optimális időben történő elvégzéséhez alkalmanként idegen munkaerőt alkalmaznak.

c) kiscgazdaüzem: ebben a típusban kizárólag a család munkaerején nyugszik a gazdasági tevékenység. Mindenkinek megvan a speciális helye és feladata a gazdaság működtetésében.

d) törpegazdasági üzem: ebben a típusban már van munkaerő-felesleg a gazdaságon belül, és ez a felesleg alkalmanként a munkaerejével szerzett javakkal segíti a családi gazdaság boldogulását.

e) háztáji gazdaságok: ez a típus lényegében egész évben más gazdaságokban keres munkalehetőséget, hogy a háztájiban a legfontosabb élelmiszerek betermelésének⁷ feltételeit biztosítani tudja.

f) a két lábon álló gazdaság: egy új, az iparosítás felfutásakor jelentkező gazdaságtípus, mely napjainkra a vállalkozói rétegben is működik. A földművelés a család jövedelmének kiegészítő tevékenységeként folyik, vagy az ott kitermelt jövedelem képezi a vállalkozás anyagi alapját.

A GAZDÁLKODÁS KERETEI

Adorján szűkös határának egészen a közelmúltig megvolt a közösség által elfogadott és betartott határhasználati rendje. Sőt, a terepi gyűjtőmunka során még magunk is meggyőződhattünk az adatközlöink által elmondottak igaz voltáról. A határ északról délre haladva négy részre oszlik: felső rétre, mely a Sárga árkon túl van, felső ugarra vagy felső vetőre, melyet az Állomás út határol, és az ettől délre eső terület, amit alsó ugarnak, illetve annak egy részét Nemös-hátnak neveznek. Az alsó ugart a régi Zentai országút szeli ketté. A keleti, Tisza felőli oldalán terül el az alsó rét, melynek egy részén szőlők találhatóak és gyümölcsös-kertek. Az alsó ugar és az alsó rét határán, a Zentai út mentén álltak az adorjáni tanyák. Ez volt a part alja. Majdnem párhuzamosan a Tiszával a temetőtől délre sorakoztak: Vajda Dezső, Sóti Péter, Magda István, Kávai Ágoston, Kávai Mátyás, Vajda Péter, Fehér Pál, Pósa Béla, Sóti István, Sándor Pál, Konc Máté, Karapandžić Grujo tanyája és a legdélebbi a Szabó-tanya. A szőlőkben állt Šecérov Zlatoja tanyája. Ma ezen a határrészen egyetlen tanya áll, egy újonnan épült, Pósa Mihályé. Északon a Sárga árkon túl állt Molnár Lukács, a szövetkezet és a papföldek tanyája. A IV. dűlőben, közel a faluhoz az ugar közepén állt Pósa János tanyája. Fönt a kanyarban a keresztnél áll a Fehér-tanya és Cseszko István tanyája. A határ legészakibb tanyája Horvát Pálé. A part alján egy tanya maradt meg, a felső vetőben egy se, míg a Sárga árkon vagy Érparton túl szintén nem maradt tanya. A keresztnél áll kettő. Említettük, hogy sokáig megtartották az adorjániak a régi határhasználati rendet. Sándor Lajos ezt így foglalta össze: „Volt, meg van is alsó vető, meg felső vető. Az alsó fele az ugarnak búza volt. A felső kukorica. Így váltotta egymást a vetésforgó. Ez így volt sokáig. Amikor feljött a gépesítés, akkor már kezdtek összevissza vetni, akkor már nem adtak az ilyesmire.” A kutatás évében, 1998-ban, a felső vetőben kukorica volt, míg az alsóban búza. Tehát még mindig él a hagyományos rend, még ha néhányan meg is szegik az íratlan szabályokat. A vetésforgó szabályai még mindig érvényesülnek, hiszen a kapások után kalászos, majd pedig pillangós kerül a földre. Adorjánon ez legtöbbször here.

Az adorjáni földeken többféle növényt termesztettek. A legfontosabb volt a kenyérgabona, a búza, majd az árpa, zab. A kapások közül a kukorica, burgonya, dohány, paprika, cirok, cukorrépa, napraforgó és

a szója. A here, mint takarmánynövény jelen van a földterületen. Cukorrépat és cirkot termesztettek a két világháború között is, de igazi feltutása a két kultúrának a '60-as évektől figyelhető meg, ugyanis eddigre épül fel a zentai cukorgyár, illetve ekkor üzemel be a kanizsai Reform söprűkészítő üzem. Napraforgót a '60-as évek vége felé kezdenek vetni, ekkor fut fel az étolajgyártás és a jó értékesítési feltételek hatására többen próbálkoznak ezzel a kultúrnövénnyel. Mivel a gazdaságok megőrizték függetlenségüket, így mindenki saját belátása szerint döntött arról, hogy mit termeszt. Ennek alapján meglehetősen tarka a határ képe. Kukorica közé burgonyát, tököt, babot vetettek.

Adorjánban a házakat kevés kivétellel nagy kertek övezik. Mindenütt megfigyelhető, hogy három részre osztják a telket: a házzal párhuzamosan virágoskert és szőlő van egy-két gyümölcsfával, a gazdasági udvar kerített, ólak, istállók, górék, kocsiszín, pajta, hombár, nyári jászol található itt és a szérú vagy rakodó a szalmával, szárkúpokkal. Ezt követi a kert a veteményessel, gyümölcsössel. A kertben kis mennyiségben termelik a család szükségleteinek megfelelően a sárgarépat, gyökeret, paradicsomot, paprikát, uborkát, fokhagymát, mákot. Kevés gyümölcsfa van a kertben, hogy ne árnyékoljon be túlságosan a veteményesben.

A szőlő- és a gyümölcsstermesztés a gazdaság peremére szorult, bár még a múlt század elején is igen jelentős szőlőterületek voltak a falu magasságában.⁸

A lehetőségekhez képest minden törpegazdaságban tartottak egy lovat. A nagyobb gazdáknál két, vagy ennél is több ló volt. Kevés bivaly és elvétve szamárfogat is volt a faluban, sőt adatközlőink emlékeznek tehenek igába fogására is. A lovak erejét szántás, vetés, kusztura (ekekapa) húzására, illetve fogatos járművek mozgatására használták.

Szarvasmarhát a tejhaszonért és a húsert tartottak és tartanak ma is. Emellett fontos melléktermék a trágya, különösen az utóbbi néhány esztendőben, amióta újra visszaszorulóban van a műtrágya használata. A trágyázásról Kávai Ágoston ezt mondja: „Minden 2–3–4 évben kerül trágya a földre. Attól függ, kinek mennyi jószága van. De legalábbis négyévente trágyázni köll.”

A tehéntartásnál fontos szempont, hogy a naponta átadott tejet még napjainkban is havi rendszerességgel fizetik.

A sertés tartása visszaszorulóban van, ami a vágásra nevelés legújabb hullámvölgyét mutatja. Aprójószág, baromfi minden udvarban található. Legtöbb a tyúk, de van kacs, liba, pulyka és gyöngyös is.

Az adorzáni mezőgazdaság szerkezetében a '60-as évek végéig az állati és emberi erő volt a gazdaság vitelének a legfontosabb tényezője. Sőt, a magángazdaságokban még ma is igen jelentős szerepet játszik e két tényező, hiszen 1981-ben a 315 gazdaságból csak 75-ben volt traktor, ezzel szemben 132 lovat írtak össze.

A két háború között Adorzánon három cséplőgép volt. Ezek a gépek a nagygazdák tulajdonában voltak. A vetőgépek aránylag korán megjelentek a vidéken, hiszen a *Kanizsai Újság* már az 1910-es évek elején rajzos hirdetéseket közöl, és még ma is találtunk használatban lévő Clayton and Shuttleworth, Hofherr Schrantz márkájú vetőgépeket. Amerikai gyártmányú aratógép csak a szövetkezet megalakulása után került a faluba.

Fagerendelyes félvas ekére csak egy adatközlőnk emlékezett. Szerinte a '60-as években volt néhány ezekből a faluban. Érdekes, hogy az adatközlők többsége szerint ezeket még a két háború között lecserélték vasekére.⁹ Az eke típusát nem tudták megmondani, mindenki csak „vaddisznós ekének” mondta a vasekéket. Ezek egy- és kétvasúak voltak. Nem kedvelték a kétvasú változatot, mert ahhoz már három ló kellett, ami bonyolulttá tette a szántás műveletét, ugyanis ekkor már nem volt elegendő két egylovas gazdának összefognia.

A szántás utáni simító földmunkákhoz szöges láncboronát, vasboronát használtak. Újfent csak egy adatközlőnk, Pörzsölt István emlékezett a tövisboronára:¹⁰ „Olajfából, surjából, abból a tuskösből készült. Olyan gyümölcse volt, olyan kerek. Kókény. Össze volt rakva, úgy a. Közte volt egy fa, ahhoz a fához kötözték le. Meg a fához volt csinálva olyan húzó.”

A két háború között és a második világháború után egészen a '60-as évek elejéig kaszával arattak. Sándor Lajos: „1962-ben még anyósom hozta az ebédet. Még akkor kaszáltunk. Azután már följöttek ezek a kombájnok, akkor már nem kaszáltunk.” A hagyományos munkaszervezési formákat figyelembe véve elmondható, hogy általában kevés emberi munkaerőt mozgósítottak a gazdaságok a különböző munkafeladatok elvégzésére,¹¹ ha viszont a körülmények úgy hozták, hogy gyorsan kellett elvégezni egy munkafeladatot, akkor kölcsönösen kisegített-

ték egymást, elmentek egymáshoz mővába.¹² A cséplés volt az a munkafolyamat, melyet sem családi, sem pedig mővás munkaszervezésben lebonyolítani nem volt lehetséges. 22, illetve 24 főt csak szervezeten lehetett géphez állítani. A két háború között többnyire szóbeli szerződések, megegyezések léteztek a gazdák, részes aratók, illetve a cséplőmunkások között. Terényi Mihály 1942-ben kiállított munkásigazolványában találtunk bejegyzést, szerződést, melyből kiderül, hogy a hatóság által megállapított legkisebb munkabér mellett cséplés idejére elszegődött. Azokban az években a törvényileg megállapított minimum egyben a maximum bért is jelentette.¹³ Az aratás és a cséplés a bérmunka egyik legelterjedtebb formája volt a faluban. A részes aratókat nemcsak a nagygazdák alkalmazták. Sándor Lajos így foglalta össze: „Aki bírta, csinálta, aki nem bírta, az meg odaadta részesnek. Én is kaszáltam a sógorral részesből, de már nem is tudom, hogy is ment az, hogy hányadik. 9–10. keresztért kaszáltunk. Kévébe kellett tenni a részesnek, és ahol volt a cséplés, akkor ott kellett lenni annak a részesnek, hordani a búzát mondjuk rá.” Bérest, cselédet még a nagygazdák is csak ritkán alkalmaztak, beérték a napszámosok munkájával. A napszám meglehetősen esetleges munkalehetőség volt, mert a gazdaság munkaerő-szükségletétől függött. Ugyanakkor nehéz volt, mert a gazda megkövetelte, hogy mire a nap kelt, a napszámos felvegye a munkát, és napnyugtáig nem hagyhatta abba, ha azt akarta, hogy a bérét kifizessék.

A GAZDASÁGTÍPUSOK MŰKÖDÉSI MECHANIZMUSA

a) nagygazdaüzem

Igazából egy olyan üzemszervezési forma, amely túlnőtt a család keretein. Az alapvető problémát ebben az esetben a birtok nagysága okozza, ugyanis a negyven láncc feletti földterület már akkora gazdasági erőt feltételez, amelyben nem elegendő a 4–6 tagú család munkaereje. Arról nem beszélve, hogy ezeknek a gazdaságoknak a tulajdonosai egy-két gyermekesek voltak. Adorjánon mindössze hat ilyen család volt a faluban. Ebből háromnak volt cséplőgépe. Ezek a gazdák már rangon alulinak érezték a kinti munkát. Rendszeresen alkalmaztak napszámosokat, aratásban részes aratókat fogadtak, és ők voltak, akiknek a cséplőgépe az egész falu búzatermését elcsépelte. Mivel nagyszámú idegen munkaerőt kellett foglalkoztatniuk, ezért minden olyan újításra,

mely munkaerő-megtakarítással járt, fogékonyak voltak. Ez a réteg volt az, aki megvásárolta az első búzavető gépet, a ló vontatta arató- és kéveköző gépet.

A családi munkamegosztás a hierarchia szerint történt. A családfő döntött a gazdaság dolgaiban: milyen gépeket, berendezéseket vegyenek, mit vessenek, és milyen jószágállományt tartsanak. A fiúk dolga volt, hogy irányítsák és felügyeljék a kinti munkát, ami nem jelentette azt, hogy nem kellett mindenből kivenni a részüket. A gazdaasszony a konyhai teendőket felügyelte és irányította. Főzött, és a háztartás gondját vette a vállára. Neki már nem kellett kapálásban, aratásban kint dolgoznia. Ez rangon aluli volt. Lényegében a napszámosok vitték a vállukon a gazdaságot. Ezeknél a gazdaságoknál nemritkán kiadták a földek azon részét, melyeken munkaigényes kultúrákat termesztettek. Ezekben a gazdaságokban alakult ki a harmados, negyedes, ötödös bérlet intézménye. Ez azt jelentette, hogy a különböző kultúrákat, különböző feltételek mellett lehetett árendálni, ahogy Adorjánon mondták. Attól függően, hogy hányados volt az árendás, változtak a gazdálkodás feltételei. Ha harmados volt, akkor a gazda szántatta, az árendás vetett. A magot a gazda adta. Kétszer kellett kuszturázni (ekekapa), kétszer kellett megkapálni, és a termés harmada az árendást illette. A dohánynál már változtak a feltételek, mivel igen jól fizetett a kultúra, ezért ötödéből, nemritkán hatodából adták árendába. A gazda a beültetett dohányföldet adta ki. Aki kivette, kapálta, szedte és fűzte az egész termést, de csak minden ötödik vagy hatodik levél volt az övé. Ennek fejében a gazdáé volt a lovasmunka.

Jellemző, hogy ezekben a gazdaságokban még a XX. század derekán is megtaláljuk az egykori földesúri robot maradványaként az ingyenmunkát, amikor azért dolgozik ingyen a gazdánál a leendő részes, hogy megkapja az aratás jogát.¹⁴ Legtöbbször kapálásban vette igénybe a leendő részes munkaerejét a gazda, de megtehetette ezt más alkalmakkor is. Arra azonban gondosan ügyeltek, hogy az ingyenmunkát még aratás előtt kihasználják. Általában 3–4 napi munkát kellett teljesíteni, hogy 5–6 hold, vagy éppen amennyi búza volt, azt elkaphassa az egyébként többéves munkakapcsolatban lévő részes.

Ebben a gazdaságban jelentős terményfölösleget tudtak előállítani, még annak ellenére is, hogy a rendszeres külső munkaerő alkalmazása aránylag költségessé tette a gazdaság üzemeltetését.

b) középgazdaüzem

Ezek a gazdaságok 15–20 lánc közötti nagyságúak. Adorjánon mindössze 8–10 ilyen volt. A falu jómódú rétegének a közepén helyezkedtek el ezek a családok. A birtok nagysága szükségessé teszi, hogy bizonyos munkaféleségek végzésekor idegen munkaerőt alkalmazzanak, de az esetek 70–80%-ában a családi üzem szintjén folyik a gazdálkodás. Leggyakrabban a kapáláskor alkalmaznak napszámosokat, illetve aratáskor részest, bár ez mindig attól függött, hogy milyen volt a kalászosok aránya. Az is előfordult, hogy dohányfűzésre hónaposlányokat fogadtak. Ebben az üzemszervezési formában már sűrűn előfordult, hogy a gazda és a gazdaasszony is kint dolgozott a földeken. Bár természetesen mindig megfontolás tárgyává tették, hogy mi a kifizetődöbb a gazdaság szempontjából. Így természetes volt, hogy kapálásban, aratásban a gazdaasszony otthon maradt, és az ebédet főzte, hiszen az ő kinti munkáját pótolhatták a családtagok, meg különben sem volt szokásban szakácsnőt fogadni. A konyha igen fontos és érzékeny része volt a gazdaságnak. Ezen a birtokon még jelentős terményfölösleget tudtak előllítani, igaz ugyan, hogy az előbbivel nem vehették fel a versenyt, de mivel olcsóbban termeltek, módjukban állt bizonyos újításokat bevezetni, gépeket vásárolni, bár erre kevés példát találunk a faluban. Mivel a birtok gyarapítására nemigen adódott lehetőség a falu határában, ezért ez a réteg volt az, aki iskoláztatni kezdte a gyermekeit.

c) kisgazdaüzem

Adorjánon a 8–10 holdas gazdák képezték a paraszti társadalom felső rétegének a többségét. Ez az üzemszervezési forma a családi munkaerőn alapul és működik. Ebben a birtokkategóriában népesebbek a családok, és a gazdaság minden munkaerő-szükségletét belsőleg oldják meg. Itt már nincs rangon aluli munka, kötelezően mindenkinek megvan a feladata, és azt el kell végeznie ahhoz, hogy a gazdaság jól működjön, és eltartsa a családot. Erről a családi munkamegosztásról Kávai Ágoston a következőket mondja: „Hát mi 11-en vótunk testvérek. 8 hold földünk volt. Egyharmad rét a mienk volt. Hát ugye mikor már akkorák vótunk, ha nem kezdtünk kint dógozni, akkor mivel sok jószág volt – kacsza, liba, disznó, birka, tehén –, hajtottuk ki a kaszálóra, amiből ki volt mérve egyholdnyi. Ezt őrizni kellett, hogy amarra ne menjen, mert az majd köll szénának, kaszálónak. Úgy, hogy mindig találtak munkát a gyerek-

nek. Morzsolásokkor volt, ugye, hogy gyorsan szedni kellett egy pár kosár kukoricát. Akkor később mentünk apánkkal szántáskor cirkot vetni, és így lassan belenőtünk a munkába.”

Napjainkban ezek azok a gazdaságok, amelyek a leginkább életképesek és fogékonyak az újításokra.

d) törpegazdasági üzem

Lényegében ebből a gazdasági üzemből van a legtöbb Adorjánon. Ezek a birtokok már igen kicsik, 3–6 hold közöttiek, és már nem képesek eltartani a családokat. Jelentős munkaerő-fölösleggel rendelkeznek a családok, és rendszeresen eljárnak dolgozni napszámba, részesaratni, feles, harmados, negyedes, ötödös árendákat fognak fel, hogy a kis művelhető földterületük miatt, ha pótlások árán is, de fenntartsák az önellátó gazdaság látszatát. Ezek már annyira kis területek, hogy nem egyszer a vetésforgó betartása is komoly nehézségekbe ütközik. Már csak ezért is kénytelenek évről évre ezek a gazdaságok földet árendálni, hogy vethető legyen kapás és kalászos növény is. Sándor Lajos szerint: „Nekünk a felső vetőn nem volt földünk. Mikor arra került a sor, akkor búzát kellett vetni. Akkor valahonnan rendeztünk, árendáltunk, hogy legyen egy kis kukoricánk.” Ekkora birtok művelése is sok esetben gondot okozott, ugyanis többnyire csak egy lóval rendelkeztek, ami nem elegendő a szántáshoz, ezért legtöbbször összefogtak a szomszédal, és egymást kölcsönösen segítve végezték a szántóföldi munkát. Igyekeztek a saját birtokon mielőbb végezni a szántással, vetéssel, hogy még tudjanak bérmunkát vállalni, hiszen szükség volt a plusz bevételre. Ismét Sándor Lajost idézzük: „Nekünk nem sok földünk volt otthon, mert az én apámat '44-ben a Tiszába belelőtték. Mink öten voltunk testvérek. Otthon az a 3–3,5 lánc volt. Emellett fogtunk, meg a lányok eljártak az ekonómba dolgozni. Én voltam otthon édesanyámmal, mink csináltuk. Az öcskös a harmadik, odaadtuk inasnak Kanizsára, azután akkor ott dolgozott, inaskodott. Az utánam való húgom eljárt az ekonómba dolgozni. Akkor nagyon jó volt, az mindig hozta havonta azt a kis pénzt. Itthon hát volt egy tehenünk, egy lovunk. Össze voltunk fogva, hát én is eljártam, akkor fogtunk egy láncot szántani vagy ekézni. A szomszédal összefogtunk, két ló kellett, eggyel nem lehetett szántani. Amikor én mentem el szántani, akkor én szántottam egész nap. Holnap ment ő, vagy holnapután. A Szabó János bácsinak szántottunk meg 2,5 láncot.

Két mázsa kukoricáért szántottunk, de el is fogasoltuk. Akkor kaptuk a két mázsa kukoricát. Ennek akkor én úgy örültem, hogy nagyon.” Az összefogás tehát elemi érdeke volt az adorjáni törpegazdaságoknak, melyek sok idegen gazdaságnak vállalt munkával ugyan, de képesek voltak talpon maradni. Ebben a gazdálkodási formában általános volt a közös eszközhasználat is. Nemcsak vonóerővel, hanem művelési eszközökkel is segítették egymást. Többnyire külön fogtak bér munkákat, de arra ügyeltek, hogy a szomszéd, akivel összefogtak, ne maradjon munka nélkül. Arról nem beszélve, hogy a csonka családok serdülő fiútagjainak, mivel apa nélkül maradtak a gazdaságban, jól jött a szomszéd tapasztalata, jó szándékú tanácsa. Negyvennégy őszén 56 adorjáni férfit lóttak a Tiszába.¹⁵ Érdekes, hogy az agrárreform végrehajtásakor mindazok a családok kaptak földet, akiknél a családfőt kivégezték. Úgy látszik, a hatalomtartók ilyen módon próbálták az elkövetett jogtalanságot orvosolni. A kiosztott 2,5 hold nem egy tagban volt, hanem fele szántó, fele pedig kaszáló. Bicskei Mihály mondja: „Fél hold földünk volt. Meg kaptunk 2,5 holdat. Árendáltunk hozzá fél hold gyümölcsöst, meg volt dohányunk.” Olyan is előfordult, hogy a termést értékesítették, hogy legyen némi készpénzük, erre az esetre mondott példát Kávai Ágoston: „Pélida apósom ugye, annak azé vót (földje), de Hegyesen, de még cséplőgépre is ement attú, hogy 40–50 mázsa gabonája termett. Mer ugye ez vót a tiszta pénz. A kereset. A kenyérré valót megkereste, ami meg termett, eladta. Nagy családok voltak ugye, nem 1–2, hanem 6–7 meg 10–11.”

Megállapíthatjuk tehát, hogy a törpe gazdasági üzem fenntartásához a családtagok valamelyikének, vagy néha többnek is, rendszeresen a gazdaságon kívül kellett munkát vállalnia, és még ebben az esetben is csak akkor volt fenntartható a gazdaság, ha egy másik hasonló méretű gazdasággal szoros munkakapcsolatot alakítottak ki és tartottak fenn.

e) háztáji gazdaságok

Ezek már igazából nem nevezhetők gazdaságnak, ugyanis mindössze 0–3 hold földterülettel rendelkeztek. Még a nyolcvanas években is ezekből van a legtöbb, a mezőgazdaságból élő háztartásoknak mintegy a felét tették ki.¹⁶

A két háború között és a második világháború után is ezek a családok rendszeresen eljártak másik gazdaságokba dolgozni. Ha a faluban nem

találtak munkát, akkor Kanizsa városában, vagy Zentán próbáltak szerencsét. Vasútépítésen, kubikon dolgoztak, de aratásra igyekeztek visszatérni, mert mint részes arató megkereshették az évi búzájukat. Egy 1943. június 15-én kötött szerződésben Terényi Mihály Kriska Péter magyarkanizsai gazdához szerződött aratási munkára. Négy hét alatt kellett levágnia, kévéznie és keresztbe tennie 5 lánc 1600 négyszögöl búzát. Ezért fizetségül mindenből 1/10 részt kapott és egy kocsi szalmát. Az őszi folyamán részért elment kukoricát törni, szarát vágni. Emellett, hogy a téli tüzelője meglegyen, harmadából felfogott csumaverést. Csak ilyen módon tudta háztáji gazdaságát fenntartani.

Ebbe a kategóriába tartoztak a falubeli mesteremberek is. Amikor volt munkájuk, akkor a saját szakmájukban dolgoztak. Ha viszont nem volt mit csinálniuk, akkor alkalmi munkát vállaltak. Bicskei Mihályt idézzük: „Apám cipész volt. Dolgozott a faluban a szakmájában. Még legénykorában vett egy házat. Fél hold földünk volt. Apám mikor nem volt munkája, eljárt nagyapámmal szarát hordani.” Erre a gazdálkodási formára érvényes Sárkány Mihálynak a varsányi földnélküliekkel és 3 holdasokkal kapcsolatos megjegyzése: „A föld művelése magától értetődően a pillanatnyi körülmények szerint alakult, szó sem lehetett arról, hogy vegyes gazdaságot tartsanak fenn, ésszerűen forgassák a növényeket. A piaci változásokra rendkívül érzékenyek voltak e családok, hiszen saját munkaerejüket bocsátották áruba rendszeresen, ezért piacközpon-tú volt gondolkodásuk is.”¹⁷

Ebbe a kategóriába sorolhatjuk a föld nélküli adorjáni családokat is, mert életkörülményeik hasonlóak voltak, többnyire rendelkeztek családi házzal, és a ház körül tartottak jószágot, melynek a takarmányt a család munkaerejének rendszeres áruba bocsátásával keresték meg. A férfiak gyakran messzire mentek munkát vállalni. A háztáji tehát az asszony-népre maradt. Elek János mondja: „Már 11–12 évesen lóhajtó voltam kubikon. Bezdán mellett Koluton. Később 7–8 kilométerre hajtottam az állatokat a járásra mint csordás. 1949-ben Csókára szegődtem. A birtokon dolgoztam 6–7 évet. Onnan a zentai kertészetbe mentem. Két évig voltam ott. Oda 20–30 adorjáni is járt. Aztán csépelni jártam. Répát tolni.” Az elmondottakból jól látszik, hogy a falu munkaerőpiaca nem tudott minden földnélkülit helyben munkalehetőséghez juttatni. A kis határ és az aránylag kis birtokok eredményeképpen Adorjánon nem ala-

kultak ki aratóbandák, nem voltak summások és állandó, a vidéket járó cséplőbandák sem. Ez a réteg tehát állandóan létbizonytalanságban élt.

f) két lábon álló gazdaság

Az 1970-es évek közepe felétől megfigyelhető egy újabb fajta mozgás az előbbieket során leírt adorzáni gazdaságokban. Ez a folyamat nem más, mint a társadalmi felemelkedésnek egy újabb formája, amikor a lakosság fiatalokból álló munkaképes rétege az ipar felé fordul. Ez a tendencia húsz éven át volt irányadó, és ennek tudható be a kizárólag mezőgazdaságból élő háztartások számának csökkenése. Átrétegződött a falu társadalma. Az idősebb generáció nem lépett ki a korábbi keretek közül. Maradt a mezőgazdaságban, és hagyományos módon gazdálkodott tovább. A fiatalok viszont pontosan a hagyományos keretek között folyó gazdálkodás körülményeiből kifolyólag nem érezték magukat teljes anyagi biztonságban, és mert látták, hogy a társadalomban az ipari fejlesztésekre helyeződik a hangsúly, ezért úgy gondolták, ipari munkásként előbb révbe jutnak. Rövid távon nagy célokat tűztek maguk elé (új ház, gépkocsi, traktor, kapcsolható eszközök stb.). Ezért a környező városok iparában helyezkedtek el. Így könnyebben jutottak építési, vásárlási kölcsönökhöz, egészségügyi ellátáshoz, méghozzá oly módon, hogy előttük egy távoli nyugdíj biztosította nyugodt öregkor víziója lebegett. A kétségtelen előnyök mellett is tovább művelték földjeiket, tehát az addigi egypillérű gazdasági alap még egy pillért, támaszt kapott. A gazdaságok gépesítése gyorsabb üteművé vált. Az állati erő egyre kevésbé játszott fontos szerepet, sőt a dolgozó, állandó időzavarral küszködő munkás igyekezett a nélkülözhető és gépi erővel kiváltható igavonóktól megszabadulni.

1981-től 1991-ig majd a felére csökkent a lovak száma. Itt tehát a hagyomány egyfajta átstrukturálódásának lehetünk tanúi. A folyamat logikus következménye a fent leírt eseménysornak, ugyanis azzal, hogy a környezetben állandó munkát vállaltak, megváltozott a gazdasághoz való viszonyuk is. Már nem akkor dolgoztak a földeken, amikor azt a gazdaság megkívánta, és főleg nem annyi időt töltöttek kint, mint korábban. Az állandó munka mellett munkaidejükhöz kellett gazdasági tevékenységüket igazítani. Az anyagi lehetőségek kiszélesedésével igyekeztek oly módon átszervezni a gazdasági tevékenységüket, hogy az állandó kötöttséget jelentő vidéki munkahely mellett is üzemképes

maradjon a gazdaság. A gépesítés is ekkor került igazán az érdeklődés homlokterébe. Ez az az időszak, amikor traktorokat, kapcsolható eszközöket, kombájnokat vásárolnak. A gépeket, ha nincsenek használatban, nem kell külön gondozni, ellátni. A gazdaságok tehát modernizálódnak a kényyszerű körülmények hatására.

A kilencvenes évek első felében azután nagyot változnak az életkörülmények. A polgárháborús esztendőök tönkreteszik az ország gazdaságát, és az iparban dolgozók keresete a minimumra csökken. Kényszerszabadságokra küldik a dolgozókat, és kezdetben 65%-os bért fizetnek, amit a későbbiek során 50%-ra csökkentenek. Aki teheti, otthagyja a gyári munkát, a nyuggé váló állandó kötöttséget, mely már nem biztosít jövedelmet, hanem gátolja a gazdálkodást. Sokan visszatérnek Adorjánra, és a mezőgazdaságban próbálnak boldogulni. Ekkor egy új réteg jelenik meg a falun: a vállalkozó. Ám ahogyan az ingázók, úgy a vállalkozók sem hagyják el a mezőgazdaságot. Ez a réteg azonban nem a vállalkozásból von el pénzeket, hogy mezőgazdasági üzemébe befektesse, hanem fordítva. A vállalkozás anyagi alapját teremti meg a gazdaság jövedelméből. Boltot nyit. Termény- és jószágfelvásárlással foglalkozik. Kíséri a piaci mozgásokat, és adok-veszek alapon próbál egzisztenciát teremteni magának. Rövid időn belül állandó alkalmazottat vagy alkalmazottakat vesznek fel, hogy jusson idő „az üzlet után menni” és a gazdaságot ellátni, irányítani.

IRODALOM

- Appel Ede: *Ó-kaminzsa nagyközség történelmi, helyrajzi, gazdasági, népisei és statisztikai ismeretése*. Szabadka, 1886
- Fél Edit–Hofer Tamás: *Arányok és mértékek az átányi gazdálkodásban és a háztartásban*. In: *Néprajzi Közlemények* XII., 3–4., Budapest, 1967
- Dr. Kornel Đere–dr. Pavle Tomić: *Opština Kanjiža*. Prirodno-Matematički Fakultet, Novi Sad, 1982
- Kovács Endre: *Földművelés egy bácskai magyar faluban*. Mikes Kiadó, Budapest, 1993
- Matuska Márton: *A megtorlás napjai*. Forum, Újvidék, 1991
- Paládi-Kovács Attila: *Munkaerő és munkaszervezet a magyar parasztok rétgazdálkodásában*. In: *Népi kultúra – népi társadalom*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977
- Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 31. marta 1981. Prvi rezultati. Novi Sad, juna 1981, *Statistički bilten*
- Sárkány Mihály: *A gazdaság átalakulása*. In: *Varsány*. Tanulmányok egy észak-magyarországi falu társadalomnéprajzához. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978
- Szabó Ferenc: *Dél-tiszántúli munkásszerződések (1889–1944)*. In: *Néprajzi Közlemények* XI., 3–4., Budapest, 1966

- Szabó László: A paraszti munkaszervezet és társasmunkák a Zempléni Hegyvidéken. In: *Néprajzi Értesítő* XLVII. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965
- Takács Lajos: A tüskeborona készítése és használata Várongon. In: *Néprajzi Értesítő* XLVII. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1965

JEGYZETEK

- ¹ Bicskei Mihály szíves közlése a szabadkai Statisztikai Hivatal 1998-as írásbeli jelentése alapján.
- ² Az 1991-es népszámlálás adatairól nem készült összefoglaló jelentés. A kanizsai városházán található kérdőívek és összesítések alapján közlöm az adatokat.
- ³ Popis stanovništva, domačinstava i stanova 31. marta 1981. Prvi rezultati. Statistički bilten. 63. Ezeket az adatokat hozza dr. Györe Kornél és dr. Pavle Tomić a községről írt földrajzi és gazdasági tanulmányban.
- ⁴ Fél E.–Hofer T. 1967, 6.: „Gazdasági tervezésükben a parasztemberek mintegy természetes adottságként számolnak családjuk munkájával. Ez a munka folyamatosan tart, időnként nagyobb, máskor kisebb igénybevétellel. A gazda előre számot vet. Hagyományos szabályok igazítják el, hogy az egyes növénykultúrákra, az állatok gondozására mennyi munkaerőt kell ráfordítania, milyen elemi munkacapatokat kell összeállítania.”
- ⁵ Vö.: Kovács E., 1993, 7. l.
- ⁶ Dr. Đere, K.–dr. Tomić, P., 1982, 186. l.
- ⁷ Vö.: Sárkány M., 1978, 68. l.
- ⁸ Appel E., 1886, 29. l.
- ⁹ Vö.: Sárkány M., 1978, 72. l.
- ¹⁰ Vö.: Takács L., 1965, 315–328. l.
- ¹¹ Sárkány M., 1978, 73. l.
- ¹² Szabó L., 1965, 134. l.
- ¹³ Vö.: Szabó F., 1966, 24. l.
- ¹⁴ Vö.: Paládi-Kovács A., 1977, 104. és 109. l.
- ¹⁵ Matuska M., 1991, 126–128. l.
- ¹⁶ Györe K.–Tomić, P., 1982, 186. l.
- ¹⁷ Sárkány M., 1978, 85. l.

KRITIKAI SZEMLE

KÖNYVEK

ROMREGÉNY

Kukorelly Endre: *Rom. A szovjetunió története*. Jelenkor Kiadó, Pécs, 2000

A címről. Rom: várom, városrom, romváros (klastROM) – ha akaROM, romok kívül és bévül. Mert ha a Szovjetunió bennünk¹, valaki(k)ben van, a rom is lehet belül, belül csupa rom, rom a lelke mindennek.² A cím mint paraszöveg már első alkalommal, amikor elolvasom³, két dolgot juttat az eszembe: romok Budapest ostroma után⁴ (azután a „felszabadulás”, utána egy kicsit múlik az idő, múlatják), majd mintegy fél évszázad után az oroszok (most már) kivonulás közben (előtt) szétvert fürdőszobák, megrongált fal- és padlóburkolatok ROM-jait hagyják maguk után.⁵ Meg a már említett belső romokat. Kukorelly Endre Szovjetunió-könyvében (lévén, hogy már az alcím pontosan behatárolja tárgyát: A szovjetunió története⁶) ez utóbbi jelentés jön be. Ha a hasonló, de mégis más jellegű *Kedvenxc* (1996) plusz⁷, a *Rom* mínusz minőség; ha az előbbi kellemes emlékezet és foglalatосkodás (előszedni, őket, a kedvenxceket), akkor az utóbbi körülménye kelle(me)ntlen emlékeket és érzeteket ébreszt (előszedni, őket!?). Mindezt nem oldja, hanem inkább sarkítja a Kukorellyre oly jellemző ironia, ami nélkül ez a század, még hátramaradt, maradék (hó)napjaival (sem) mintha nem egzisztálhatna. Vagy mi nem, benne, alkalmasint ép ésszel. Ami jó, ha megmarad, vagy mi nála, vele, általa. Miközben persze – közös térség: Közép-Kelet-Európa (Balkán) – a Nagy Elbeszélés (ami állítólag már szintén nem egzisztál) ugyanaz (volt), legfeljebb a nüanszok mások⁸: ott Recsk⁹, amott a Gulág, emitt a Goli otok¹⁰ – a *malenykij robot* változataiként.

A *Rom* egyébként egy Vörösmarty-szöveg címe is (és a 13. fejezet mottója), de egy „kiürített katonai támaszpont maradványai”-ból, „egy valahai szovjet bázis romjai”-ból (7. l.) kiindulva az analóg vagy a ROMlást jelző rokon jelentések fonálán haladva több szófajt és a szöveg egészét átfogó jelentéssorrá bővül (romhalmaz, rombolás, romcsok, pusztítás, gödrök, rosszul, széthullott, elhagyott, összedőlt, elkorhadt, leszaggatott, elromlik, rombol, elpusztítanak, szétfagy, bedöglik¹¹ stb. – újfent: rom a lelke mindennek).

Az alcímről. Amikor a cím után ezt is elolvastam, az jutott az eszembe, hogy Gide¹², Gide kapcsán persze nyomban a fordító Déry és a fordításért járó 1938-as fogházbün-

tetése, s innen már csak egy lépés a Szovjetunió, immár nem másodkézből, Gide-en át, hanem valóságosan is, evidenciaként: ötvenes évek Magyarországa, *Niki* (1955)¹³, majd két évre rá¹⁴ a valóságosan is kirótt börtönbüntetés. És ekkor már időben, a *Romnál* vagyunk. Legalábbis ott, azokban az években, amikor egyrészt már bőven van a szovjet-ónió, másrészt pedig e könyv szerzőjének is van már emlékezete.¹⁵

szovjetónió. A könyv alcíme persze megtévesztő lehet (is meg nem is), hiszen Kukorelly valójában nem egy ma már nem létező, széthullott ország *történetét* írja meg, miként az alcím is jelzi, hanem az ötvenes évek Magyarországnak, a személyi kultusz, a „szovjet recept” szellemi-ideológiai(-életsszínvonalbeli stb.) látleletét (néhány epizód erejéig érintve a hasonló ideológia által uralt térségeket is: magát a Szovjetuniót, Kelet-Németországot, Romániát). Azt a sok kis (?) tudathasadásos pillanatot és azokat a paradox élethelyzeteket fűzi fel, amelyek az említett térség állampolgárának mindennapjait töltötték ki, határozták meg életét – egészen a rendszerváltásig, sőt még tovább¹⁶. Ezt a jelentéstárgulást hivatott jelezni a szovjetónió kis kezdőbetűs frászmódja, arra utalván, hogy a mű fejezeteiben úton-útfélen (kikerülhetetlenül, lerázhatatlanul) feltűnő köznevesített név valójában fogalmat, közérzetet, a lét¹⁷ (nem épp kellemes) módozatát jelenti. A *Rom* az említettek történetekbe foglalt ironikus és részletes példatára, s Kukorelly, a jelenségek tragikus-ironikus-groteszk skáláján mozogva, számos példával közelíti meg – kísérli meg körülírni és *megérteni*¹⁸ – a célba vett fogalmat. Ennek a szellemi erőfeszítésnek a szöveghelyei a kötet fejezeteiben folyton felbukkanó (ironikus) axiómaszerű megfogalmazások.¹⁹ A példák közül és esetekből egészen kimerítő lajstrom jön létre arra vonatkozóan, hogy voltaképpen mi a szovjetónió: gödrök az úton, végtelen türelem, a trabant (ami „annyira borzasztó, hogy már szép”, 89. l.), kommunalka és sztálinbarokk, a szovjetónió az, hogy külföldiek nem mászkálnak egyedül, hogy a keletnémetek Magyarországra utaznak – Kelet felé – Nyugatra, de a szovjetónió az is, hogy Oszip Mandelstamot éheztetik és táborban pusztul el, hogy Tolsztoj a kurzus szerint átrf, hogy Anna Ahmatova éhezik és első férjét kivégzik, Lengyel József, Barta Sándor, Hlebnyikov és mások hasonló sorsa, a lágeretek, a börtönök, az éhenhalások, a száműzetések, az eltűnések, az emigráció, a kivégzések, az öngyilkosságok is mind-mind a szovjetónió – „túlzottan sok mindent jelent” (92. l.).

Kukorelly Endre fejezetekből felfűzött, esszé-, napló- és emlékezésszerű prózája akár regényként is olvasható – olyan regényként, amelynek főhőse a szovjetónió. Ennek *története* egyrészt a térség fél évszázadnyi történelmi tényeiből és epizódjaiból (beleértve 1956-ot, 1968-at és a berlini falat is), másrészt a szerző-elbeszélő életének mozzanataiból és epizódjaiból áll egybe. És van ennek a regényként is elolvasható műnek egy iker-főszereplője (alteregója) is: a kommunizmus, mely elválaszthatatlanul egybeforr a szovjetónióval és az általa behatárolható jelenségegyüttessel. Kiszés és nem kiszés, „paarttag” és nem „paarttag”, az ártatlanság vége, a gyermeküdültetésekor és úttörő-táborozáskor énekelt indulók, mozgalmi dalok (Warsawianka és szovjet himnusz), „óvodás, apró elvtársak” (8. l.), szocialista brigád és brigádnapló (beragasztott színházjegyekkel és fotókkal)²⁰, államosítás, vörös militarizmus, propagandaszervezet, kollektív bűnösség (szintén: deportálás, marhavagonok, barakkok), ötéves tervek, bunkó ostobaságok, mesterségesen felfújtt ünnepek, dolgozó nép és más patetikus jelszavak, Május 1-je és Vörös Október cipő-, ruhagyár és mozi²¹, November 7-e térre átkeresztelt Oktogon, mintakolhoz és boldogság, öt óra alatt teljesített nyolcnapos munka, sorbanállások, háromévenkénti

Nyugat, janoskadarozás, árulás, besúgás, titkosszolgálati feljelentések, fedőnevek és dossziék, nevenincs vádak sora . . . ez mind a *komonizmus*.²² A két lajstrom is azt példázza, hogy a két fogalom – a *szovjetónió* és a *komonizmus* – szinte elválaszthatatlan, szinte egybenőttek egymással. Hogy fölösleges azon rágódni, meddig az egyik és honnan a másik, mert nem vezet sehová, mindkettő egy tőről fakad.

Az esetek és történetek birtokában levő és az epizódokat átélt elbeszélő mindezt sajátos pozícióból – kívülről (nem *komonistaként* – smindennek a tetejébe polgári család sarjaként, „osztályidegenként”) éli és tapasztalja meg: benne lenni valamiben úgy, hogy nem lenni benne.²³ Ugyanakkor – paradox módon – kívüllálóként is a részese lenni.²⁴ Ennek kapcsán két, a szövegben nagyon diszkrétén, mégis domináns hangsúllyal jelen levő kérdésre térnék ki. Az első, ennek a mintegy fél évszázadot uraló ideológiai balettnak az individuumra irányuló „eredményeként”, az identitásvesztés illetve -megőrzés kérdéskörét²⁵, a másik pedig az említettek meg- és túléléséhez esélyt adó viszonyulásmódot, a *tisztánlátást* érinti. Ennek a tisztánlátásnak a fegyvere az évtizedeken át táplált hamis illúziókkal és áligazságokkal szembezálló és azokat a „normalitás” talajára szállító irónia mint az identitásmegőrzés és túlélés egyetlen lehetséges módzata. A *Rom* szövegének egésze kimondatlanul is e tisztánlátás és a józan értelem hiányának ellenében és számonkérésének jegyében íródott. Ha nagy szavakhoz kellene folyamodnom, azt mondanám, hogy a groteszk és ironikus fitorok és a helyenkénti humor ellenében ez a gesztus revelálja a *Rom* szövegének *komolyságát*. Kukorelly könyve ugyanis szembenézés; el-, végig- és újragondolása mindannak, ami az általa bejárt térségre rátelepedett. Groteszk és ironikus tabló a személyi kultusz és a puha diktatúra évtizedeiről. Személyes szembenézés persze²⁶, a személyesen megélt epizódok és jelenségek emelik hitelét. Kukorelly előbbi kötetéhez képest most egyébként is valamivel visszafogottabb, „klasszikusabb”, s így azoknak sem igen lehet ellenvetése, akik félreírásaival, szándékolt nyelvrontásaival s általában a „szövegirodalommal” szemben eddig némi ellenérzéssel viseltettek.

Az egybeolvasásról. A tisztánlátás kérdésénél maradvá, tanulságos, ahogyan Kukorelly a *meghatódott* Gide-et és az *Oroszországot* író, *megilletődött* Illyést egybeolvassa, s kettejükét pl. (többek között) az utolsó naplóját (1984–1989) író Máraival ütközteti, veti egybe. Az egybeolvasás egyébként is a mű egyik vezérelve. Kukorelly a főszöveg, a fejezetek élén álló mottók, a jegyzetanyag s a *Rom* különféle szöveghelyein felbukkanó, idevágó „szakirodalom” egybeolvasására invitál. Egészen különös (és élvezetes) kontextus jön így létre: egy olyan tág szövegtér, amely Paszternak, József Attila, G. Benn, Marx és Engels, Sinkó Ervin, Zsdanov, Horváth Márton, O. Mandelstam, Vörösmarty, a Biblia, Nietzsche, Dante, (a „vonalas”) Zek Zoltán, a már említett Gide, Illyés és Márai, továbbá az ötéves terv, *A pártélet kisszótárának* (1984), a *Pártéptéti kisszótár* (1973), a *Trockijtól Tiúóig* című 1952-es kiadvány stb. szövegeit ütközteti – nem kis iróniát szikráztatva fel.

Az ó-ról. Már a könyv fedőlapján, az alcímben feltűnik a szándékolt elírás: a Szovjetunió u-jának helyébe iktatott (s az olvasót töprengésre készítet), kurzivált ó. Én előbb az ó-ra mint indulatszóra gondoltam – arra, hogy van abban jó adag irónia, hogy „ó, azok a szép napok”, majd az *ónióló mi(ly) jó* egybecseng(ethet)ésére. Azután arra, hogy a *szovjetónió* és a *komonizmus* nemcsak tünetek szintjén, hanem az u-k helyén álló közös o/ó keltette hangszimbolika révén is összefügg, egybecseng. Gondolom, egyik utalás, jelentés sem zárja ki a másikat, s mások olvasatában talán még újabb jelentés is felmerülhet. Mindehhez még csak annyit fűznék hozzá, hogy a *komonista* névváltozat azon

túl, hogy iróniát rejt, tájunkon is ismeretes és használatos (népnyelvi? népi etimologikus?) forma.⁷ S ha már itt tartok, *íteni* olvasatként azt is meg kell jegyeznem, hogy – irónia ide, irónia oda – mindaz, amit Kukorelly könyvében a szovjetónióról olvashatunk (elképesztő – állami – élelmiszerboltok, zsúfolt troli, utazás közbeni egymáshoz préselődé, egymásba-lihegés, összeizzadás, adogatásos jegyvásárlás, romboló építés stb.), vésszesen hasonlít itteni és mostani állapotainkra. S vajon nem ismerősen cseng-e a *Rom* azon jelszava, hogy „vidám, vidámabb, legszomorúbb?”

Valóban: „A szovjetónió nem múlt el.”

HARKAI VASS Éva

JEGYZETEK

- ¹ Is, csak másként
- ² Gondolom, ez számunkra is ismerős, így hirtelen, egynehány háború után – kívül és bévül egyaránt.
- ³ A könyvheti katalógusban, s akkor még nem olvastam s még élőben sem, csak képen láttam a könyvet.
- ⁴ L. Déry, Márai idevágó szövegeit, Ottlik *A rakparton* című elbeszélését, Vas István memoárregényeit stb.
- ⁵ A mindenkori új otthon varázsa: Kávai M.-ék néhány évvel ezelőtt Hajmáskéren (a hely szellemes) épp egy ilyen lakást hoznak helyre, s akkor még mi is csak egy – vagy két? – háború romjai után vagyunk. L. a *Rom* szövegében: „Ha pedig a szovjetek valahonnan kivonulnak, akkor, nyilván így szól a parancs – de honnan szól, és mi parancsol –, mindent összetörnek, amit nem visznek magukkal, és csak a szovjetónió marad, azt nem viszik magukkal” (13–14. l.).
- ⁶ Hozzá még a lángok rajzával és órvényvonalakkal kicakkozott vörös csillag, a szocreál tömbház, a nem tudom, milyen márkanévre hallgató, de nagyon nem nyugati (áram)vonalú limuzin NAGYON SZÜRKE képe a fedőlapon.
- ⁷ L. még: *A Memória-part* (1990), *Egy gyógynövény-kert* (1993), *Napos terület* (1994) – milyen szép könyvcímek, véltem már akkor, megjelenésükkor/olvasásukkor is! A könyvcímekről még annyit, hogy az idei könyvheti könyvek élén csupa frappáns, figyelemfelkeltő (és olvasásra ingerlő) címek sorakoznak: *Szerezni egy nőt* (Darvasi L.), *Szex a nappaliban* (Hazai A.), *Hősöm tere* (Parti Nagy L.), *Közötte apának és anyának, fölötte a nagy mindenségnek* (Háy J.) stb. . . . s a (nyelvileg) nagyon egyszerű, szinte jel-értékű, zuhanórepülésben alászálló-felberregő s nyomban kiszülő *Rom*.
- ⁸ Lennének, holott nem is olyannyira.
- ⁹ L. a *Rom* szövegében: „Recsk pedig nem volt. Kijelentették, hogy nem volt recsk munkatábor, olyan nincs, valakik csak úgy kitalálták. De tényleg, mert aki megszökött onnan, annak úgysem hitt senki (. . .) Nem kell elhinni, nem beszélni róla, és már nincs is, hiába. (. . .) Nem volt Recsk, és én, aki akkor születtem, tényleg voltam és vagyok-e? Recsk a hazugság és elnyomás” (23–24. l.).
- ¹⁰ Meztelen? Kopár? sziget: pillanatnyilag – hogy a szerző egy másik írásának (2000, 2000. ápr.) nyelvi fordulatával éljek: immár majd egy évtizede tartó pillanat óta – mintha már-más ország(ban) lenne. Bár *akkor, még, közös, volt.* (Most, akkor az volt rossz vagy ez a mostani?)
- ¹¹ „Mert csak a dobtáras géppisztolyaik nem döglöttek be soha” (21. l.).

- ¹² *Visszatérés a Szovjetunióból.* A műből, többek között a szovjetunióbeli Szuhumi nevű helység kapcsán (mintakolhoz, majomkert – közös élmény, a Gide és Kukorelly közötti idő némi eltolódásával) Kukorelly is idéz könyvében (41. l.).
- ¹³ Példázatszerű üzenetével, miszerint (nagyon köznapira fordítva) az állat is belepusztul abba, amit választott gazdájának (akkor) el kell(ett) viselnie. Az irodalomban pedig ez idő tájt (az 50–60-as években) – a megszólalás, a kimondás (?) lehetséges módzataiként – l. a parabolaregények további meg-meglóduló és időszakonként eléggé szorosra húzott sorát: Mészöly: *Magasiskola* (1956), Déry: *G. A. úr X-ben* (1964), *A kiközösítő* (1965), Mészöly: *Az atléta halála* (1966), *Saulus* (1968) stb.
- ¹⁴ A regény írja az életet.
- ¹⁵ „Kukorelly Endre magyar író, költő. 1951-ben született. Még nem halt meg.” Tovább nem idézem (Farkas Zsolt: *Kukorelly Endre*. Kalligram, 1996, 7. l.).
- ¹⁶ „A szovjetónió nem múlt el” (103. l.).
- ¹⁷ „Mert ha nincs ugyan számlái és nincsen szabadság, vannak továbbiak. (. . .) Van létezés, létezem benne én, létezik bennem ő” (113. l., 1. sz. jegyzet).
- ¹⁸ „Úgysem lehet elmesélni. Pont azért igyekszem, aztán majd ettől az igyekezettől ezt-azt elmond helyettem a nyelv.
Elmondja, kihagyja, lesz valahogy” (7. l.).
„Nem mintha bele akarnék szólni. Csak meg akarom érteni. Vagy mégis, nem akarom” (35. l.).
- ¹⁹ „A szovjetónió az, hogy ha bármerre elindulsz bármely irányba, ha nekiindulsz, kisvártatva bekerülsz a *Sztalker* című filmbe. (. . .) Az a szovjetónió, amikor (. . .) mindent, de mindent elpusztítanak, és amit a pusztulás helyére építenek, az is mind, nincs semmi kivétel, csupa irgalmatlan pusztítás” (13. l.). „Hogy akármit beadnak neked, mert megünnepeltetik veled, és te beveszed, legalábbis elfogadod, mert nem tudsz az ünnep elől kitérni, ez a szovjetónió” (30. l.). „Szerintem ilyen, ez a szovjetónió, hogy bárhova nézel, nem hiszed el” (35. l.); „a szovjetónió maga (az) fízletelenség” (52. l.). „A szovjetónió egyforma” (59. l.). „Ha mondjuk a Westkreutznál fölszálltál a berlini Bahn-ra, és utaztál Ostkreutz felé, lassacskán eltűntek a színek. A házakról, utcákról, az utasok ruháiról, az emberek arcáról. Átkerülsz a határon, letörlődnek a színek. Néztem ott saját magam egy fekete-fehér filmen, azt a helyet, a helyemet, és ez volt, éppen ez a szovjetónió” (92. l.). „A szovjetónió rom” (93. l.) stb.
- ²⁰ L. Hofi Géza e témára fródott fergeteges jeleneteit (80-as évek?).
- ²¹ Mert „ők semmit nem teremtenek, hanem lszzerűen megváltoztatják a nevét” (29. l.).
- ²² „Szépen megy minden tovább, és ez lenne a komonizmus, ez a minden megy tovább.” (30. l.).
- ²³ „Mi nem mentünk felvonulni. (. . .) Mivelhogy nem tartoztunk oda. Abba az osztályba. Azók a megemelt hangon zengő, patetikus jelszavak, hogy *dolgozó nép* meg satöbbi, *vele szövetséges*, ránk, tudomásul kellett venni, nem vonatkoztak. Ilyen egyszerű, nem voltunk szövetségesek vele. Lelkes arcok és integető tribün, ők ünnepelnek, és te nem. Irigyled őket, mert kihagynak belőle, azt hiszed, hogy kimaradsz, és tényleg úgy is van, mert úgy találod. Akkor te nem vagy dolgozók? Se nép?” (28–29. l.)
- ²⁴ „Magunkon kezdeni a dolgot. (. . .) az én annak idején megjelent verseim, függetlenül attól, milyenek voltak, a rendszert legitimálták.
Emlékszem rá, hogy legitimáltam. (. . .) Még fizettek is. (. . .) még a hazai szamizdat is legitimált, (. . .), pedig ők tényleg *csak* ráfizettek” (16–17. l.).

- ²⁵ L. a 9. számú jegyzet két utolsó mondatát. + „Igen, itt éltem, nem mintha meghatódnék, nem hatódom meg, igaz, nem is vidámkodom. Elhagy, sajnos, a humorérzék, és csak az marad, bizakodni benne, hogy egyszer még visszatér. Napos területre ér. Kiköltözik a fájdalom a szívből. És hogy az még majd ez az én leszek” (26. l.).
- ²⁶ „Magunkon kezdeni a dolgot” (16. l.).
- ²⁷ Itt most – csupán, hogy szemléltessem, hogy a dolgok valahol összefüggnek (az idézettségi indexbe nem beszámítandó!) – önidézet következik: „apja-anyja komonista” (H. V. É.: *Így éltünk*. 1997, 32. l.).

A VÁROS, AHOL NEM LEHET BESZÉLGETNI

Lovas Ildikó: *Meztelenül a történetben*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2000

A történetmondás aktusa és a meghallgattatás igénye, azaz a komplex alkotói szituáció létrejöttéért folytatott küzdelem (a hiánya miatti konfliktus) képezi Lovas Ildikó *Meztelenül a történetben* című regényének fő szervező motívumát minden elbeszélői szinten. A történetformálásnak e szóbeli attitűdje már túl van megírásának, az írásmű szuverén világa létrehozásának tétlén: az értelmező befogadó jelenlétét feltételező beszédmű megalkotását jelenti. A regény önreflexív alkotói helyzetből indul, az író-elbeszélő a szöveg „poétikai alapját”-t világítja meg. „Olyan vagyok, akár egy fegyver: egy fű és egy nyíl. Megfeszülök, célt választok, elérem, elernyedek. Pontosán, céltudatosan haladok a kívánt irányba. Ha remegni kezdek, simogatólózni, oda a szöveg poétikai alapja...” Ugyanez az elbeszélő tárja fel előttünk a megváltozott, az eredményes alkotói-befogadói kapcsolat hiányából és a kényszerű szerepcserék (pl. háziasszonyként való tetszelgés) kudarcából következő vesztes, ugyanakkor nem terméketlen alkotói léthelyzet milyenségét: „Ez a nő nem tud beszélni. Félmondatai vannak és feszült, akár egy fű. Régebben még elernyed, amikor megírta a soron lévő történetét, mintha célba talált volna, olyankor boldog volt és laza, de amióta elszakadt benne a történet fonala, csak a feszültség van benne, és az állandó próbálkozás, hogy ne kerülje el a dolgokat: hogy megérintse őket. (. . .) Azonban be kellett látnom, hogy élni mégiscsak úgy lehet, ahogyan tudunk. Akár a veszteség nyereséggé alakításával. Ami hazugság. Vagy játék? Van volt kivel megbeszélmem. Viszont a szobájából kijött a fiam, és azt mondta, *úgy érzem, valaki jött hozzánk. De lehet, hogy csak a szívem dobogását hallom.* (. . .) Akkor este született az első történet utáni történetem. . .” Azaz: a *Meztelenül a történetben* első, fiktív világot jelentő részlete. A könyv első fejezete ugyanis regény előtti, fikción kívüli tere: a metanarráció, az író-elbeszélő közvetlen megnyilatkozásának tere. Az alkotói lét metaforájaként funkcionáló – klasszicista hagyományokra visszavezethető –, cél felé repülő nyíl képe mellett a megírásra váró mű másik alapmotívumát is megjelöli. Ez a mindenkori elvágyódás hangulata: az önmagunktól is eltávolodásigényt kifejező, a regényben invokatív jellegű Ausztrália-képzet. Az író-elbeszélő mindezek után átadja helyét alteregójának, aki már része annak, belül van a fikción: „. . . egy nő, aki megremegett, amikor azt mondta egy ismeretlen, hogy az a nyilvessző, amelyik célba talál, minden mást elkerüli”. *Ez a nő*, akár az író is lehetne, ugyanakkor a mindenkori nő, az *egy nő* vonásai ismerhetők fel benne: lény a nőiség bonyolult-gazdag szövevénye. Jelképe az ágy szélén fehér hálóingben, szilvakékszín lábfejjel üldögélő, magányos, a társ kapcsolatban meghallgattatást nem

nyerő asszony, érzésvilágát az „*azt* nem, holott igen” paradoxá formálja. Szerepe Lovas regényében kettős, egrészt maga is a szerelemről szóló (beszéd)mű megalkotásán fáradozik, saját környezetében minden kísérlete kudarcba fullad („nem tudják, mikor van az ölelés és a beszéd ideje”) – tehát rá is vonatkozik saját páciense, Amál néni megállapítása, miszerint „a nő magánya az öléssel kezdődik” –, ugyanakkor folytonosan az értelmező befogadó szerepébe kényszerül: orvosként lelki beteg asszonyok történeteit hallgatja. E szerelemről és magányról szóló történeteket értelmezve döbben rá, hogy a kreatív befogadó szerepében alkothatja meg lényegi alkotását, amennyiben megfejtje az „*azt* nem, holott igen – ne, ó ne” rejtélyét, s közben választ talál e probléma térbeli specifikusságának okára is, azaz a „*másként látás* szabadkai problémájára”. Vizsgálatai ugyanis ahhoz a képtelenségnek látszó eredményhez vezetnek, miszerint „mindez talán csak ebben a városban és ezekben az időkben van így”. Leginkább az angyalcsináló Amál néniel kerül termékeny alkotói-befogadói viszonyba, aki a férfi-nő kapcsolatról mond (vád)beszédeket. Ezekből a nők magányának és boldogtalanságának elmélete bontakozik ki, ugyanakkor az emlékei jelentette tapasztalati anyag a „városmitológiához” kapcsolódik. Szerelemről szóló beszédei és magyarázatai (pl. „... a nő addig boldog, amíg várja, hogy megérintse a szerelem. Onnantól csak a könnyei patakzanak”. vagy: „... a nő akkor nem szagtalan és száraz, ha egy ideig vérben és tejben ázik. Annak ellenére, hogy a közhiedelemmel ellentétben ez igenis eltávolítja tőle a férfit”) Az író-elbeszélő képzeletre (pl. a testében nedvességet tároló sivatagi varangy és a felpuffadt arcú, könnyező asszony közötti hasonlatosság) és a hősnő-alteregő gondolkodásának (pl. a patkányszerelemről szóló elmélet) irányára reflektálnak, illetve hatnak ki. Elbeszélte történeteiből egy eseményekben, furcsa jelenségekben, talányos történetekben és különc-markáns (élet)művészekben gazdag, ugyanakkor valamitől (a betemetett folyó miatt?) beteges, zilált Szabadka ismerhető fel. Mindannyiuk, a beszélők, a megidézettek és a hallgatók (írók, elbeszélők, hősök) sorsának közös vonása a meghallgattatás hiányából következő boldogtalanság és magány, valamint a (város indukálta?) kizökkent idő miatti zavarodottság és elvesztettségérzet. Ausztráliáról („Olyan, mint a vatta”) beszél egy ismeretlen telefonáló soha nem látott hallgatójának, s egy ilyen szituációban saját boldogtalanságának lényegét („mint novemberben kimenni a szőlőskertbe, és lecsippenteni, megenni a véletlenül ott maradt szőlőszemet, olyan az élet”) önti definitív formába. Ez a véletlen, létről szóló diskurzus a regény invocációs impulzusa, hatására kezd az író a történetről, a beszédről, s ami mindkettő feltétele: a figyelmes társ, a kreatív befogadó, az érzékeny (igazi!) szerető szerepéről töprengeni. Ezeknek hiányérzetéből jön létre a regény: a *Mezeienül a történetben* szövegvilága. A folyamatát megszaktív önreflexív betétek a konfliktus bonyolítását, árnyalását szolgálják, majd a *születésnap történet* létrejöttét követően feloldásának, a tőle való megszabadulásnak a lehetőségeit, esélyeit taglalják. A „múlttá válni nem akaró idő”-ről és a lakosait megbetegítő, ugyanakkor elhagyhatatlan, „lényü(n)kből kirrthatatlan” városról gondolkodik az orvos-alteregő, erről szólnak pácienseinek, ismerőseinek története is (a lányok torkának borotvával nekieső költő-filozófus, a gyermekgyilkos-ön-gyilkos anya, vagy annak a Vujkovics Margitnak a kórtörténete, aki „*hatalmas akaratu, izmos leány*” lévén, elintézte ugyan az őt megtámadó tüzérkapitányt, de belebetegedett abba a felismerésbe, hogy „a szekerész semmi mást nem akar tőle – valóban semmi mást –, csak az ékszerit”). Egy szomszéd utcában lakó asszony (élete maga a tiszta talány: két hónappal később a saját esküvőjéről szokik meg egy buszsofőrrel) könyvet

tuszkol rá: mondanunk sem kell, „a látomásos és az alföldi tunyaság városá”-ról szól, amely szüntelenül kavargó porával „befogadja vagy betemeti az önszántukból vagy erővel érkező idegeneket”, de nem hajlandó befogadni a *másmilyeneket*, akik „akarata ellenére alakították a várost, s akik miatt most ellentétként léteznek” – közülük kerülnek ki az öngyilkosok vagy a szerencsétlen távozók, a benne maradni kívánó hűségesekből pedig az elmeegógyintézet lakói. A megzavarodott időről mesél Amál néni szomszédasszonya is (az augusztusi hűségben februári történetbe kezd, arról az időszakról beszél, amikor a városban az igazi idő veszi kezdetét), de az egykori angyalcsináló asszony (bejárónőként a munkaadóját megtámadó „asszonytigris”) visszaemlékezései, felidézett történetei, saját élet- és kórtörténete sem áll össze másból mint meghallgatás hiányából következő tragédiákból „a szabadság legkisebb fokával rendelkező” városban. Amál néni a nők magányáért és boldogtalanságáért ezt a homokra épült várost (a bizonytalanság érzetét és a lelassult idő illúzióját keltő székházával és egy betemetett folyót rejtő utcájával) és a férfiakat okolja. Az előbbit azért, mert nem lehet belőle sehova sem eljutni, elindulni és megérkezni, csak a halálba, mint „az örökké indulásban levő költők és festők”, és Köbl doktor, akinek hátrahagyott szerszámaival kaparta ki az asszonyokat, s akit „akkor vagonoztak a halálba, amikor végre teljes egészében kifizette a Városházával szembeli házát a város legkapósabb utcájában, a hajdani folyó partján”. Értelmezése szerint: a homokra épített Városháza nem más, mint „a megállt idő, a valahonnan valahová való eljutás lehetetlenségének emlékműve.” A férfiak pedig nem tudják, mikor van az ölelés és a beszéd ideje, s ezért zöldre („varangyképzű”) sírják-emésztik magukat a hozzájuk tartozó asszonyok. Miattuk – mert megpróbált rajtuk segíteni – került maga is elmeegógyintézetbe. Először, mert egy általa kikapart asszony örökre meddő és boldogtalan maradt, utóljára pedig, mert bejárónőként megtámadta a nőket szerencsétlenné tevő munkaadóját.

A beleélés bizonyos szintjén túl a narrátor-hős nemcsak a szerelembeteg asszonyok tragédiáját hozza összefüggésbe a megállt idejű várossal, de a városra is hajlamos úgy tekinteni mint egy kacér nőre, aki tűri, hogy elhalmozzák. „Hiú ribanc, mondanám, ha nem tudnám, mennyire sebezhető és védtelen, ha nem látnám a kék ruhába bújt angyalférjakat, akik nélkül megszűnne nőisége. Hiszen csak az ostorfák – egyetlen, csak itt létező nevük szerint galagonyafák – adják vissza minden februárban egészségét . . .” A rengeteg meghallgatott és átélt történetet követően – az értő befogadó szerepében – már az sem csoda, hogy eljön az a pillanat is, amikor nem tud különbséget tenni betegek kórtörténete és saját kétségbeesése között: „És mi a teendő akkor, ha nem a betegek iránti részvét fárasztja el az idegrendszert. Ha az orvos idegrendszere is hibás, és a betegekkel való foglalkozás ezt csak felszínre hozza? Talán magam is úgy kapaszkodtam Amál nénihez, ebbe a furcsa, beteg öregasszonyba, mint az az orvos a felesége iránti féltékenységre? (. . .) És ha így volt, vajon tudatában volt-e ennek? És ha Amál néni a magamnak elrendelt terápia, akkor mióta van így?” Hasonló felismerésekhez jut el az fró-elbeszélő: „A történet magányos, bár lucskos tevékenység, szédületet és zavart keltő. Mégis megköveteli a teljes azonosulást. Ezért távol kell tartanunk magunkat mások, kíváltképpen ismeretlenek történeteitől. Az ismeretlen embereket elképzelve, önmagunkkal alakítjuk, a bőrükbe bújunk.” Nemcsak a városmítosz, de a meghallgatás hiánya miatti női depresszió mibenlétét illetően is három elbeszélői szinten kapjuk meg a lehetséges válaszokat. Amál néni – miként már volt szó róla – a nők boldogtalanságának

kezdését az első ölelés, a szerelemérzet beteljesülésével hozza összefüggésbe, a narrátor-hős egy legendából (körbefalazták Nepomuki Szent János szobrát és „vele együtt a titoktartás, a beszélgetés-gyónás szentségét is sarokba szorították”), valamint a városlakók szabadságigényének különbözőségéből (akik magasra állítják a mércét, belepusztulnak mint az az anya, aki úgy gondolta, „nincs értelme az életének, ha nem tud enni adni a gyerkeinek, és őt se becsüli senki”) eredezteti a kiváltó okokat, míg az író-elbeszélő a történetmondás és a szerelmi szenvedély összeférhetetlenségének tényére ébred rá: „Talán nem is a meghallgatást, az odafigyelést szomjazzuk, csak beszélni szeretnénk: valakinek. Leginkább annak, akit szeretünk. Aki viszont a mi iránta érzett felfokozott érzéseinkért szeret bennünkét (és fordítva), tehát csak ritka pillanatokban hajlandó arra, hogy meghallgassa, ami nem róla szól.” A konfliktusból való kilépés lehetőségeit illetően is ez a három szint érvényesül. Amál néni a múlttá nem váló jelenből a mulandóságba, miként megjósolta: a halálba lép. A narrátor ugyan kitűzött céljainak nem tud eleget tenni, belezavarodik és belebetegszik az „*azt* nem, holott igen – ne, *ó ne*” paradoxonának és a homokra épült kacér nő-város rejtélyének boncolgatásába, nem hozza létre a szerelemről és az életről szóló remekművét, ugyanakkor megtalálja a kétségbeesésből való kivezető utat. Rájön ugyanis, hogy az általa meghallgatott történetek – mind a városról, mind a szenvedélyről – nem tényszerűen, csak metaforikusan igazak, egy realitásokhoz ragaszkodó gondolkodás értelmében: hazugságok. Ilyen áltörténet Amál néni beszédeiben Kristo, a legszebb bunyevác lány öngyilkosságának története a kékkövel, amelyben az ég egy darabja tükröződhet, ugyanakkor nem mérgező, s csak Amál néni fiatalságának halálát jelképezi. Nem véletlen az alteregő-állapot: az író-elbeszélőt is egy hazugság és egy álom ábrándítja ki Ausztráliából. Rábébred, hogy az ismeretlen telefonáló hazudott a földrészt illetően, nem igaz, hogy ott nincsenek csillagok, mert „jóval több a csillag, sőt: az ottani égbolt felett ragyog a Dél Keresztje”. Tehát az sem valószínű, hogy ott a bizonytalanság, a félelem és a veszélyeztetettség érzete is ismeretlen jelenség lenne. Mi több, egy feszültséggel teli álom után, amelyben meghalt, rájön: Ausztrália, mint a süket halál vagy az élet lehetőség nem létezik, mert az ottani jelen sem volna más mint a „szakadatan emlékezés a szabadka múltra” és az ottani jövő sem volna egyéb mint az „ismeretlen jelenként . . . tomboló itteni múlt”. A nagy felismerés (az önmagunktól, a bennünk élő hagyományoktól való eltávolodás egyenlő a teljes identitásvesztés állapottával: a lélek halálával) egy nagyvárosi állatkertben, bácskai életterünkbe a költészet rózsaszín útján bekerült flamingók előtt, a gyerekekkel – aki hiányzott az Ausztrália-álomból (innen volt az idegesség és a veszteségérzet) – beszélgetve történik meg: ebből lesz a *születésnap történet* (mint megváltástörténet), ami Ausztrália-képzet helyébe lép. Ezek a váratlan átlényegülések (a tény metaforává válása – szimbólummal alakulása, és fordítva, a metafora tényszerűsödése; a reális irreálisba fordulása, illetve a csoda hétköznapi olvadása) jelen vannak a regény minden szintjén: a paradicsomfőzés hétköznapi folyamata egy bizonyos határon túl a nőiség, az asszonyként létezés misztériumjátékává válik (egyébként ez a paradicsomhasonlat tényleg köztudatunk szerves része: a poétikus jelentésektől a legvulgárisabb értelmezésekig vannak változatai), Amál néni elméletei és történetei (város- és férfigyűlölete) egyszer csak – a rejtély és a csoda kulisszái nélkül – hétköznapi sérelmek kifejeződéseivé degradálódnak: „először a férfiakat, aztán a várost kezdte okolni, amiért bejárónőként kellett leélnie az életét . . .” A legteljesebb átváltózáspillanat részben a realitások szintjén (a sétáló utcai könyvesbolt-antikváriumban,

Pacsirta tonettszékén üldögélve), részben képzeleti szinten („Kosztolányi nadrágja” és a narrátor-hős szoknyája „kipárolgásának” összhatásából) jön létre: ez pedig a komplex alkotói situáció, ahol az író és az értő (és ebből kifolyólag kreatív) befogadó irodalmi diskurzusa válóul meg.

Jelentésekben: poétikus létmagyarázatokban és -metaforákban, megidézettekben és idézetekben gazdag regény Lovas Ildikó alkotása. Írók, költők, filozófusok, tudósok, életművészek hatása, világlátása és alkotásai (versek, prózaidézetek, bölcséleti tartalmak, tudományos észrevételek), folklór műfajok (legendák, babonák), a városi szubkultúra elemei alakítják a szöveget, épülnek szervesen (észrevétlenül vagy tipográfiaiilag elkülönítve) a regény világába. Mindezekből egy rendkívül sokoldalúan árnyalt nőkép rajzolódik ki előttünk: a női lét legprózaibb értelemaitől az intellektuális tartalmakig, az ordináré nő jelenségétől a szubtilitás csodájáig, az ostoba nő képétől a tudós világlátásáig, a meddő, szerelemre képtelen magatartásától az erotikus nő jelenségéig. Tehát a regény előtti térben megnevezett *egy nő* jelenségre rendkívül sok – egy mondatban vagy egyetlen meghatározás keretei között kifejezhetetlen mennyiségű és kiterjedésű – jelentéstartalommal bővül. Csak egy részlet ezekből a meghatározáskísérletekből: „Mégsem okolhatom azt az ismeretlen embert, hogy eszembe juttatta, amire már régóta nem gondoltam: van egy nő. Aki én is lehetnék. Noha nem vagyok, egyetlen nő se vagyok, csak egy magányos, lucskos tangótáncos, hosszúra és rövidre vett lépésekkel bajlódó, galagonyateát iszogató, konyhájában üldögélő, az ágy szélén szilvakékre fagyott lábakkal hallgató. Akiben rücskös testű zöld uborkának vagy piros bőrű, puhára érett paradicsomnak kellene megakasztania a történetet, hogy kezdetét vehesse az élet. Ami nem más, mint a férfias keménységű zöldpaprikák gyömöszölése egy keskeny lyukon át a karcús üvegbe.” Ez a bonyolult összefüggéseket, érzéseket, jelenségeket magában sűrítő női lét azonban folytonosan determinált a specifikus tér és idő korlátai, egy múlttá nem váló jelen, a megállt idejű város határai, a tágabb térség összezavarodott értéktendenciái által.

A *Meztelenül a történetben* pszichológiai értelemben a frusztráció, a hiány-közérzet regénye: a szerelemtől szóló komplex beszédmű helyett jött létre – szerelemtől szóló beszédekből. Esztétikai szempontból a kilencvenes évek vajdasági magyar irodalmának egyik legjelentősebb „nőregény”-vállalkozása a műfajtypus pejoratív tartalmait nélkül. Néhány részlet kivételével (pl. a vadászról mint férfitípusról, vagy a szüzesség elvesztéséről szóló részüetek) elkerüli a hagyományos értelemben vett (esztétikailag csökkent értékűséget jelentő) női irodalom érzélgős motívumait. Természetszerűleg nem egyenletes színvonalú alkotás, de épp a megszerkesztettség alakzataitól, a tudálékos írói pózoktól való mentesség teszi eredetivé nyelvét, még olykor nyersességében, megformálatlanságában is eredetivé stílusát. Spontaneitása (az idézett szövegek kiválasztása és megjelenítése esetében is) egyfajta váteszi erőt kölcsönöz szövegének: a személyiség kitarukozásának megtervezhetetlen és megtanulhatatlan hangulatát. Természetesen Lovas Ildikó, az író, nem vállalhatja és nem is vállalja műve egyik szereplőjével sem a direkt azonosság tényét. A nőként és íróként való létezés sorstendenciáit és egy ilyen léthelyzetből való világlátás: a megéltésg formáit azonban igen.

MODERN SZOCIOLINGVISZTIKA

Kontra Miklós: *Közérdekű nyelvészet*. Osiris Kiadó, Budapest, 1999

Számunkra, kétnyelvű közegben élők számára, rendkívül izgalmas kérdést fogalmaz meg a szerző könyvének első tanulmányában: lehet-e „tisztán” beszélni magyarul (vagy bármely természetes emberi nyelven)? A válasz az, hogy a teljes elszigeteltséget leszámítva, nem lehet. Ugyanis a nyelvi kölcsönzés a világ legtermészetesebb dolga. Ahhoz, hogy egy nyelv „tisztá” legyen, arra lenne szükség, hogy beszélői egyetlen más emberi közösséggel sohasem érintkezzenek. Egy másik, szintén kétnyelvűségi körülmények között sokakat foglalkoztató kérdésről fejt ki véleményét a szerző a *Tudnak-e a chicagói magyarok magyarul?* című írásában. Ha tudjuk, hogy a kétnyelvű közösségekben élők nap mint nap felváltva használják a legkülönbözőbb beszédhelyzetekben az ott beszélt nyelveket, a nyelvek hatnak egymásra, és ezért azokat másképp beszéljük, mint a szóban forgó nyelvek egynyelvű beszélői (a szociolingvisták kontaktusváltozatoknak nevezik ezeket a kétnyelvű normák által irányított nyelvváltozatokat), akkor magától adódik a válasz: persze, hogy tudnak. Csak a magyar nyelv abban a közösségben kialakult változatát beszéljük, amely elvben egyenrangú, se nem jobb, se nem rosszabb a más magyar beszélőközösségekben használt magyar nyelvváltozatoknál.

Ezekhez hasonló, a közembereket is érdeklő fontos társadalmi kérdések sokaságát tárgyalja tanulmánykötetében Kontra Miklós. A tizennégy tanulmányt, amelyek előzőleg különböző folyóiratokban már megjelentek, egy tömör *Közérdekű nyelvészet?* kérdés formájában felvetett előszó vezeti be és egy 165 egységet tartalmazó *Összevont bibliográfia*, valamint *Név- és tárgymutató* zárja. A kötet négy fejezetet tartalmaz, ezek címei: *Kétnyelvűség, Nyelv és jog, Globalizáció és Magyar vizsgáldások*.

A *Kétnyelvűség* című fejezet négy tanulmányt tartalmaz. A már említett *Lehet-e tisztán beszélni magyarul?* és a *Tudnak-e a chicagói magyarok magyarul?* írásokon kívül itt olvashatjuk a *Kell-e félnünk a kétnyelvű oktatástól?*, valamint a *Szlovákiában szlovákkul – Amerikában angolul* címűeket is. A *Kell-e félnünk a kétnyelvű oktatástól* című írásában kifejti a szerző, hogy hányféle jelentéssel használjuk e kifejezést és más, a kétnyelvűséghez kapcsolódó szavakat. Sokan riadoznak ezektől, elsősorban azért, mert a kétnyelvűséget felcserélő kétnyelvűségként értelmezik, amelyben az egyik nyelvet a másik rovására fejlesztik és használják. Hozzáadó kétnyelvűséggel, amelyben a második nyelv használata gazdagodást jelent, és e nyelv nem szorítja ki az anyanyelvet, nemigen találkoztak, miként olyan iskolákkal sem, amelyek ne lennének a kisebbségek asszimilációjának eszközei. Tudnunk kell azonban, hogy lehetnek olyan oktatási intézmények is, ahol a tanulók, azáltal, hogy elsajátítanak egy második nyelvet, semmit sem vesztenek és sokat nyernek. A másik írás, a *Szlovákiában szlovákkul – Amerikában angolul* a nyelvpolitika tárgykörébe sorolható tanulmány, amelyben részletes elemzést találunk az USA és Szlovákia asszimilatív nyelvpolitikájának párhuzamairól.

Nyelv és jog a címe annak a fejezetnek, amelyben a *Jog, nyelvészet és nyelvművelés; Nyelv és igazságszolgáltatás – a Duna-gate per tanulságai; Magyar vonatkozású széljegyzetek a nyelvi jogok egyetememes nyilatkozatához* és a *Tannyelvi diszkrimináció és cigány munkanélküliség* című tanulmányokat találjuk. Ezek a nyelvészet és a jog kapcsolatait taglalják. Szóba kerülnek az idegen nyelvű reklámok jogi vonatkozásai („a közterületi kereskedelmi-

reklámok a nem állami nyelvhasználati szférába tartoznak, így azok szabályozásához az államnak nincs joga”, ismerteti a szerző az ENSZ Emberi Jogi Bizottságának álláspontját), valamint az is, hogy milyen szerepe lehet a nyelvész szakvéleményének a bírósági döntések meghozatalánál (az amerikai jogban ha egy jogszabály megfogalmazása nem egyértelmű, azt az olvasatot kell alkalmazni, amelyik a vádolt számára kedvezőbb). Itt vetődik fel az a kérdés is, hogy milyen nyelvi emberi jogok sérülnek, ha beavatkozások történnek az állam részéről a személynév- vagy helységnév-használatba, és mikor sérül az anyanyelvi oktatáshoz való jog. Úgysszintén bemutatásra kerül a magyarországi cigányok egy részét munkanélküliségre ítéelő tannyelvi diszkrimináció kérdése.

Az angol egyre növekvő szerepét földünkön, amelyet sokan angol nyelvi imperializmusnak neveznek és a lingvicizmus (a rasszizmus nyelvi párhuzama) egyik formájának tartanak, elemzi a *Globalizáció* című fejezet két írása: *Angol nyelvi és kulturális imperializmus és magyar tanárképzés*, valamint a *Gyerünk az Unióba – magyarul!* Ezekben mutatja be a szerző az angol–amerikai kulturális és nyelvi imperializmus néhány mai magyarországi példáját, elsősorban az oktatás területén, de érdekes illusztrációja a brutális amerikanizációnak a magyar református énekeskönyv megreformálását bemutató példa is. A hatás mértékéről a szerző egy magyar újságíró véleményét idézi, aki szerint „most nem katonai, most kulturális megszállás alatt élünk”.

A könyv zárófejezete *Magyar vizsgáldások* címmel négy tanulmányt tartalmaz: *-Gate-kezdvelő magyarok, Szukszükölő akadémikus, Szótárhasználók a magyar szótárrés aranykorában és a Terepmunkás dilemmái*. A -gate, főnevekhez kapcsolódó angol szóelem (jelentése: korrupcióval kapcsolatos és általában eltusoltási kísérlettel párosuló botrány, svindli) nagyon sok nyelvben felkapottá vált. A magyarban is mind gyakoribb használatáról, arról, hogyan váltak a magyarok *gatenik*-ekké (-gate végű szavakat szívesen használó emberekké) olvashatunk a fejezet első tanulmányában. Második tanulmányában azt a kérdést járja körül a szerző, „miért beszél ma sok művelt magyar műveletlen magyart?”, utalva a megbélyegzett szukszükölés és más szubstandard elem gyakori használatára a legmagasabb végzettségűek körében is. Ezt bizonyítják a nyolcvanas évek végén és a kilencvenes évek elején végzett kutatásai, amelyek feltárták, hogy a felnőtt magyar lakosság nyelvhasználatának egyik fontos jellemzője a különböző iskolázottságú csoportok egyforma heterogenitása, vagyis hogy a szubstandard elemek használata az iskolázottságtól függetlenül eloszlást mutat. A magyarázat a magyar társadalom II. világháború utáni történetében rejlik, amikor is sokan esti vagy levelező tagozaton „olcsón szerzett diplomával” kerültek be mint munkás- vagy parasztkaderek az egyetemet végzetek csoportjába. A magyar szótárrés aranykora a II. világháború utáni négy évtizedre tehető, tudhatjuk meg e fejezet harmadik írásából. Itt értesülhetünk arról, hogy bizonyos szótárak milyen nagy példányszámban jelentek meg, és ezeket a lakosság mekkora része és milyen rétegei birtokolták 1988-ban. A *Terepmunkás dilemmái* módszertani indíttatású írás, amelyben a szerző a „megfigyelői paradoxonnak” nevezett problémából fakadó nehézségekre hívja fel a figyelmet. Az élőnyelvi tanulmányokat folytatóknak (és más hasonló kutatásokat végzőknek) ugyanis meg kell küzdeniük azzal a feladattal, hogy megfigyeljék, hogyan beszélnek az emberek akkor, amikor nem figyelik őket.

Kontra Miklós a szociolingvisztika professzora és nemzetközileg is számon tartott kutatója. A kilencvenes években írt tanulmányainak gyűjteményes kötetével (is) ékesen bizonyította, hogy a szociolingvisztika modern elméleteinek és módszertanának ismere-

teivel felvértezve, a nyelvészet a nem szakmabeli olvasókat nemcsak unalmas iskolai nyelvtanórákra asszociálhatja. Lehet úgy is művelni, hogy lebilincselően izgalmas olvasmány legyen, miközben válaszokat kínál fel komoly társadalmi problémák enyhítésére. A könyv azonban a szakmabeliek körében (nálunk) is komoly érdeklődésre számíthat. Ezt bizonyítja az is, hogy megjelenése után alig 1–2 hónappal, 1999 decemberében (a kötet 1999 őszén jelent meg) az újvidéki Magyar Tanszék szervezte Bárczi Géza Egyetemi Nyelvészeti Napokon már többen hivatkoztak a kötet valamely, régebben nehezebben hozzáférhető, tanulmányára.

GÖNCZ Lajos

A FORUM KÖNYVKIADÓ ÚJ KIADVÁNYAI

- Szenteleky Kornél: *Új lehetőségek – új kötelességek* (tanulmányok, kritikák, drámák)
- Németh István: *Ima Tündérlakért* (elbeszélések)
- Lovas Ildikó: *Meztelenül a történetben* (regény)
- Bányai János: *Mit viszünk magunkkal?* (tanulmányok, kritikák)
- Végel László: *Peremvidéki élet* (esszék)
- Bori Imre: *Identitáskeresésben* (tanulmányok)
- Utasi Csaba: *Csak emberek* (versek, verskommentárok)
- Gulyás József: *Mi lesz holnap?* (versek)
- Jung Károly: *Régiék kalendáriuma*
- Németh Ferenc: *Streitmann Antal* (képzőművészeti monográfia)
- Szungyi László: *Barátság és boldogság* (papi napló)
- Tóth Lívia: *Köszönöm, jól!* (napló)
- Bodor Anikó: *Vajdasági magyar népdalok II.*
- Király Ernő: *Gyöngykaláris* (népzenei gyűjtés)
- Csáky S. Piroska: *A Forum Könyvkiadó bibliográfiája 1984–1999*
„*Boldog gyermekkort idézek*” (írói vallomások)
- Tari István: *Darazsakkal barátkozom!* (gyermekversek)
- Léphaft Pál–Keszég Károly: *Végvári panoptikum* (karikatúrák, satírák)
- Szóke Anna: *Elszaladt a kemence* (óvónók és szülők kézikönyve)

- Bányai János*: Létezés-fordítások (*esszé*) 539
Maurits Ferenc: Domi benéz a balkáni ablakon 543
Bordás Győző: Egy félbehagyott Majd-nem-versről (*esszé*) 544
Várady Tibor: Levél Domonkos Istvánnak 548
Bence Erika: Előkép és utótörténet (*tanulmány*) 552

- Aleksandar Tišma*: Emlékezz örökké Valira (*önéletrajz-részlet*) 557
Latinovits Etelka versei 560
Orcsik Roland versei 564
Jódal Rózsa: A Fekete Tündérrózsák Szigetén (*novella*) 566
Bóka Mária két verse 574
Milica Mičić Dimovska: A mosoly (*novella*) 576
Baranovszky Edit: Lírai prózák 582

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

- Miodrag Pavlović*: Beszéd a semmiről (*esszé*) 587
Varga István: John Updike jövőképe (*tanulmány*) 591

SZOCIOGRÁFIA

- Klamár Zoltán*: Gazdaságtípusok és munkacső-szükséglet Adorjánon
(*tanulmány*) 598

KRITIKAI SZEMLE

K ö n y v e k

- Harkai Vass Éva*: Romregény (Kukorelly Endre: *Rom*) 614
Bence Erika: A város, ahol nem lehet beszélgetni (Lovas Ildikó:
Meztelenül a történetben) 619
Göncz Lajos: Modern szociolingvisztika (Kontra Miklós: *Közérdeki
nyelvészet*) 624

E számunk megjelenését a Szerb Köztársaság Művelődési Minisztériuma, a Nyílt Társadalomért Alap, Jugoszlávia, a Nemzeti Kulturális Alapprogram, valamint a budapesti Illyés Közalapítvány támogatta

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. – 2000. augusztus. Kiadja a Forum Könyvkiadó Kft. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/57-216. – Szerkesztőségi fogadóóra csütörtökön 10-től 12 óráig. – Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető a 45700-603-8-10750-es zsírszámlára; előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj belföldön egy évre 480 dinár. Egyes szám ára 40, kettős szám ára 80 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 115 DEM. – Készült a Forum Holding Nyomdájában Újvidéken. – YU ISSN 0350-9079